

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 12 marca 2026 r.

Poz. 1372

Podpisany przez:

Mariusz Kaźmierczak

Data: 12.03.2026 10:16:34

UCHWAŁA NR XXI/146/26 RADY GMINY KOWAL

z dnia 3 marca 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kowal.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Kowal

Piotr Gliński

Załącznik do Uchwały Nr XXI/146/26
Rady Gminy Kowal
z dnia 3 marca 2026 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWAL NA LATA 2025 - 2028

Wykonawca:
GEZPRO Daniel Wiśniewski
ul. Traktorowa 50/25
87-100 Toruń

Zamawiający:
Urząd Gminy w Kowalu
ul. Piwna 33
87-820 Kowal

Kowal, 2025 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GBP – Gminna Biblioteka Publiczna,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GPONZ – Gminny Program Opieki nad Zabytkami,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZAL – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KOWR – Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
PGR – Państwowe Gospodarstwa Rolne,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UG – Urząd Gminy,
WEZ – Wojewódzka Ewidencja Zabytków,
WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	
1.1. Podstawowe zagadnienia	
1.2. Metodologia opracowania	
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	
5.2.1. Położenie gminy	
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza.....	
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza	
5.2.4. Zarys historii gminy	
5.2.5. Krajobraz kulturowy	
5.2.6. Zabytki nieruchome.....	
5.2.7. Zabytki ruchome	
5.2.8. Zabytki archeologiczne	
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT.....	
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami.....	
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami	
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI...	
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	

.....

12. BIBLIOGRAFIA

13. SPISY

13.1. Spis tabel.....

13.2. Spis rycin

13.3. Spis wykresów

13.4. Spis fotografii

14. ANEKSY.....

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to druga edycja gminnego programu opieki nad zabytkami. Pierwszy program pn. „Gminny Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2021 – 2024”, został przyjęty uchwałą Nr XX/147/21 z dnia 22 marca 2021 r. przez Radę Gminy Kowal. W związku z powyższym czas programowania minął i należało opracować kolejną wersję GPOnZ aktualizując podejście do zrównoważonej polityki rozwoju oraz polityki przestrzennej, uwzględniając obecne uwarunkowania dziedzictwa kulturowego. Koncepcja polityki i strategii nawiązująca do dziedzictwa kulturowego, w tym w sposób szczególny do zabytków z terenu gminy, zastąpiła podejście z lat wcześniejszych i powstała w odpowiedzi na nowe zjawiska i potrzeby. Nie bez znaczenia było także dostosowanie dokumentu do aktualnie obowiązujących przepisów nawiązujących do zabytków oraz pozostałych przepisów prawa, które w ostatnich latach ulegały zmianom. Modyfikacja przyjętego wcześniej dokumentu wynika także z nowych wyzwań, jakie stawia przed sobą samorząd lokalny, dlatego też wypracowane zostały nowe cele i kierunki działań korespondujące z wcześniej wypracowanymi rozwiązaniami.

Program jest podstawowym dokumentem w sferze zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Kowal, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów, które znajdują się na terytorium gminy. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do polepszenia stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków, rozwoju społeczno-gospodarczego gminy oraz poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz

ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do historycznego osadnictwa, układów przestrzennych, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny pogłębionej diagnozie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczeniu kulturowym oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomych zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomych zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZAL – kart ewidencji zabytku archeologicznego i lądowego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym

negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomym zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których

zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie. Karty GEZ opracowane zostały w 2021 r. i zawierają niezbędne informacje na temat zidentyfikowanych zabytków.

Zarządzeniem nr 10a/2021 Wójta Gminy Kowal z dnia 22 marca 2021 r. przyjęto Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Kowal.

Celem uzyskania odpowiednich materiałów do sporządzenia GPOnZ zaznajomiono się z materiałami dotyczącymi Gminy Kowal będącymi w zasobach NID. Ponadto przeprowadzono research terenowy za pomocą ogólnodostępnych baz danych, map oraz platform mapowych i terenowych. Pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu. Przeanalizowano informacje związane z dziedzictwem kulturowym gminy oraz ogólnodostępne materiały znajdujące się w sieci. W celu zapoznania się z materiałami historycznymi dotyczącymi gminy przeanalizowano także publikacje i książki odnoszące się do Gminy Kowal.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy w Kowalu.

Projekt Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028 został przekazany do WUOZ, Delegatura we Włocławku celem pozytywnego zaopiniowania. Po uchwaleniu przez Radę Gminy Kowal zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny** program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 roku Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 roku poz. 1292 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 roku poz. 1153).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1130 ze zm.).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2025 roku, poz. 418 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 roku, poz. 647 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1478 ze zm.).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1145 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 roku, poz. 87 ze zm.).
- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1491 ze zm.).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 roku, poz. 278).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2024 roku, poz. 576 ze zm.).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).
- 11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1637).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385).
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).
- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku

wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1462).

- 5) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku, nr 212, poz. 2153).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata **2025-2028**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokonano w nim diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

1. Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce.
2. Stan zachowania zabytków w Polsce – rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach.
3. Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jako cel główny wyznaczono „zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele składają się na kierunki działań, a te zostały podzielone na zadania. Przyjęte do realizacji zadań kierunki działań to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;

- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Przedstawiono karty zadań wraz z opisami szczegółowymi, opisem wskaźników celu projektu oraz harmonogramem projektu. W rozdziale siódmym podano plan finansowy, zaś w kolejnym system wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu. Krótko scharakteryzowano zarządzanie ryzykiem oraz dołączono załączniki takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO;
- zabytki nieruchome uznane za pomnik historii;
- zestawienie zabytków nieruchomych;
- zestawienie zabytków archeologicznych;
- zestawienie zabytków ruchomych;
- spis WKZ i delegatur;
- spis porozumień.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. przyjęto Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030. Strategia jest jednym z elementów kompleksowej modernizacji systemu zarządzania rozwojem kraju. Dokument składa się z części diagnostycznej, w której omówiono 3 obszary:

1. Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie.
2. Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie.
3. Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze nr 2 wskazano na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych. Tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze nie wykazuje objawów zniszczenia, które uzasadniałyby konieczność przeprowadzenia ingerencji remontowych. Ponad 70% zarejestrowanych obiektów oceniono jako wykazujące objawy zniszczenia. W dokumencie podano także liczbę zabytków rejestrowych z podziałem na województwa, a także podkreślono potrzebę tworzenia szlaków kulturowych, które prowadzić będą do rozwoju turystyki kulturowej. W dalszej części dokumentu wyznaczone zostały cele, kierunki i narzędzia realizacji. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Będzie on realizowany poprzez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Dla każdego celu szczegółowego wyznaczono priorytety oraz kierunki interwencji. W ramach celu szczegółowego nr 2 wyróżniono następujące priorytety:

- 2.1 Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2 Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3 Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4 Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5 Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Szczególnie istotny jest priorytet 2.2. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii przez Prezydenta RP. W dokumencie wskazano także wykaz projektów strategicznych oraz system realizacji, wskaźniki, ramy finansowe i wymiar terytorialny. W projektach strategicznych znalazły się takie zadania jak:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej (obejmujący zasób muzeów, czy zabytki);
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę;
- Zintegrowany system promocji kultury polskiej za granicą;
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami;
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

W ostatniej części Strategii podano, że wyzwaniem w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego jest ciągle niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych oraz zabytków i Pomników Historii.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa kujawsko-pomorskiego i powiatu włocławskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Kowal. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Strategia rozwoju powiatu włocławskiego przestała obowiązywać wraz z końcem 2015 r.

Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2025 - 2028

Uchwałą nr XII/199/25 z dnia 26 maja 2025 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2025 - 2028. Dokument składa się z 7. następujących rozdziałów: wprowadzenie, działania podjęte przez samorząd województwa w czasie obowiązywania czwartego programu opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego, uwarunkowania formalno-prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, idea nowego europejskiego bauhausu i europejskiego zielonego ładu, zabytki objęte formami ochrony, założenia programowe i kierunki działań, wdrażanie i monitoring programu, zasady współpracy i finansowania. W analizowanym programie wskazano, że jest to dokument o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów strategicznych województwa. Nie stanowi aktu prawa miejscowego, lecz jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania działań na rzecz ochrony i opieki zabytków i krajobrazu kulturowego. Głównym zadaniem jest upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego i wskazanie zadań, które leżą w gestii Samorządu Województwa. Nie jest to dokument umożliwiający udzielanie dotacji przez samorząd na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane. W rozdziale 6. wskazane zostały założenia programowe. Wyznaczono następujące cele główne, cele operacyjne oraz kierunki działań:

Cel główny: Skuteczna edukacja

Cel operacyjny: Podniesienie jakości kształcenia i wychowania

Kierunki działań:

- Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony zabytków;
- Edukacja;
- Promocja;
- Dokumentacja i popularyzacja.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

Cel operacyjny: Przestrzeń kulturowa

Kierunki działań:

- Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane;
- Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego;

Do każdego kierunku działania podano przykładowe zadania. W analizowanym dokumencie nie odwołano się w sposób bezpośredni do Gminy Kowal.

Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 roku – Strategia Przyspieszenia 2030+

Uchwałą nr XXVIII/399/20 z dnia 21 grudnia 2020 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął Strategię rozwoju województwa. Strategia odnosi się do wszystkich istotnych aspektów rozwoju województwa, nie tylko do zadań przypisanych kompetencyjnie do Samorządu Województwa. Składa się z części diagnostycznej (przedstawiającej syntezę uwarunkowań rozwoju, scharakteryzowanych w odrębnym opracowaniu, niebędącym częścią strategii), części kierunkowej (zawierającej ustalenia dotyczące kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz określającej cele i kierunki rozwoju województwa) oraz części wdrożeniowej (odnoszącej się do sposobu realizacji oraz monitorowania ustaleń strategii). W syntezie diagnozy uwarunkowań rozwoju województwa odniesiono się do obiektów zabytkowych marginalnie: „na znaczeniu zyskują atrakcyjne walory przyrodnicze, dobrze zachowane oraz zaadaptowane obiekty zabytkowe, organizowane imprezy kulturalne czy rozrywkowe nie tylko te o zasięgu regionalnym, ale także krajowym”. W dalszej części strategii zabytkom poświęcono więcej uwagi. W rozdziale dotyczącym koncepcji rozwoju funkcjonalno – przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego wymieniono kluczowe elementy budujące potencjał ponadregionalny i przewagi konkurencyjne województwa. Wśród nich wymieniono i opisano m.in.: Toruń – obiekt Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO, czy Chełmno – Pomnik Historii oraz ośrodek dziedzictwa historyczno-kulturowego. Opracowano cel nadrzędny: *„Jakość życia typowa dla wysokorozwiniętych regionów europejskich”*. Ponadto wyznaczono 4. obszary tematyczne rozwoju:

1. Obszar społeczeństwo.
2. Obszar Gospodarka.
3. Obszar Przestrzeń.
4. Obszar Spójność.

Obszary te realizowane będą przez cele główne. Te z kolei podzielono na cele operacyjne i dalej na kierunki zadań. Kierunki zadań związane z szeroko rozumianą tematyką zabytków wyznaczone w analizowanym dokumencie to:

- 1107. Rozwój edukacji regionalnej i lokalnej – zamierza się wyposażyć mieszkańców regionu w wiedzę i nowoczesne materiały w zakresie edukacji regionalnej i lokalnej oraz rozwijania zainteresowań młodzieży literaturą, historią, geografą, zabytkami, przyrodą, tradycją i kulturą regionu;
- 4301. Ochrona, zachowanie, odnowa, wzmacnianie i promocja dziedzictwa kulturowego województwa - Kierunek ma charakter ogólny i dotyczy wszystkich działań mających na celu ochronę, zachowanie, wzmacnianie potencjału oraz promocję dziedzictwa kulturowego województwa. Do tego kierunku zaliczają się także działania ratownicze wobec obiektów i obszarów będących częścią środowiska kulturowego województwa, zachowanie tradycyjnej kultury wiejskiej, ochrona, zachowanie, konserwacja i szeroko rozumiana poprawa dobrostanu historycznych budowli zabytkowych, obiektów architektury, budownictwa czy zespołów urbanistycznych, dziedzictwa ginących zawodów, wsparcie powstających drobnych kolekcji, tworzenia nowych oraz rozwoju istniejących zbiorów muzealnych i skansenów, będących częścią środowiska kulturowego województwa. Kierunek obejmuje także obiekty sakralne (w tym elementy ich wyposażenia). Kierunek dotyczy także działań towarzyszących ochronie dziedzictwa kultury w ramach miejsc/obiektów objętych rozporządzeniem Prezydenta RP –

Pomniki Historii oraz wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

- Adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów publicznych i komercyjnych - Kierunek dotyczy wykorzystania obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów np. prowadzenia instytucji kultury, edukacji, działalności noclegowych, gastronomicznych, handlu, innego rodzaju usług publicznych lub komercyjnych. Obejmuje działania mające na celu ich adaptację do nowych funkcji przy zachowaniu obostrzeń konserwatorskich. Głównym celem działań jest ochrona obiektów istotnych dla dziedzictwa kultury poprzez nadanie im możliwości pełnienia funkcji publicznych lub komercyjnych, wskutek czego niezbędne będzie utrzymywanie ich we właściwym stanie technicznym, pod nadzorem służb konserwatorskich.
- 4801. Rozwój uzdrowisk - zachowanie, ochrona i wzmacniania potencjału parków zdrojowych, obiektów zabytkowych oraz infrastruktury uzdrowiskowej (również przez tworzenie parków kulturowych i innych form organizacyjnych opieki nad obszarami istotnymi dla rozwoju i zachowania funkcji uzdrowiskowych).

Wśród wykazu projektów kluczowych znalazły się takie inwestycje jak:

1. „Młyn Energii” w Grudziądzu.
2. „Muzeum Ziemiaństwa, Tradycji Patriotycznych i Kultury Rolnej” w Nawrze.
3. Artefakty przeszłości symbolem tożsamości regionalnej.
4. Wsparcie opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego.
5. Ochrona, konserwacja i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego UNESCO w Toruniu.
6. Rozbudowa Muzeum Archeologicznego w Biskupinie.
7. Rozbudowa Filharmonii Pomorskiej.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

Uchwałą Nr XXIX/418/21 z dnia 8 lutego 2021 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego. Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego nie został przyjęty uchwałą do momentu przyjęcia uchwałą GPOnZ. Obecnie obowiązującym dokumentem planistycznym dla województwa jest Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego z 2003 r., którego zdecydowana większość ustaleń nie jest już aktualna.

Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą CCI 2021PL16FFPR002 przyjęła 7 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027. W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie na rzecz wzrostu innowacyjności i konkurencyjności regionu.
2. Fundusze Europejskie dla czystej energii i ochrony zasobów środowiska regionu.
3. Fundusze Europejskie na zrównoważony transport miejski.
4. Fundusze Europejskie na rzecz spójności i dostępności komunikacyjnej regionu.
5. Fundusze Europejskie na wzmacnianie potencjałów endogenicznych regionu.
6. Fundusze Europejskie na rzecz zwiększenia dostępności regionalnej infrastruktury dla mieszkańców.

7. Fundusze Europejskie na rozwój regionalny.
8. Fundusze Europejskie na wsparcie w obszarze rynku pracy, edukacji i włączenia społecznego.
9. Pomoc techniczna (EFRR).
10. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym nawiązujące do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego:

- CP 4 Europa o silniejszym wymiarze społecznym, bardziej sprzyjająca włączeniu społecznemu i wdrażająca Europejski filar praw socjalnych, w tym cel szczegółowy 4(vi) Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych, w ramach którego. Podkreślono, że obiekty zabytkowe stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego regionu, podnoszą jego atrakcyjność, a przede wszystkim są elementem budowy tożsamości regionalnej.
- CP 5 Europa bliższa obywatelom dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju wszystkich rodzajów terytoriów oraz inicjatyw lokalnych, w tym cel szczegółowy 5(i) Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich. Podkreślono, że istotne znaczenie dla rozwoju WK-P mają działania wspierające turystykę opartą o dziedzictwo naturalne i kulturalne regionu, co ma związek z dochodowością (dla podmiotów i samorządów) tego sektora. Potencjałem, który należy rozwijać jest rozbudowa infrastr. turystycznej, tworzenie produktów turyst. oraz ich promocja, co przełoży się na wzrost atrakcyjności regionu oraz powstawanie nowych miejsc pracy. Odpowiedzią na problemy społ. jest rewitalizacja obszarów o dużej koncentracji negatywnych zjawisk.

Wskazano także, że istotna jest ochrona dziedzictwa kulturowego regionu zróżnicowanego etnograficznie poprzez pielęgnowanie unikatowości obiektów wyróżniających ich na tle regionu i kraju. Jednym z wyzwań województwa w zakresie kultury jest ochrona i zapewnienie lepszego dostępu do zasobów dziedzictwa kulturowego. Innym wyzwaniem pozostaje digitalizacja i udostępnianie najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionalnego wpływająca na zwiększenie dostępności do zasobów kultury. Wszystkie inwestycje powinny stosować rozwiązania poprawiające dostępność, promujące rozwiązania z zakresu zielonej i niebieskiej infrastruktury.

Audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego

Uchwałą nr LXI/851/23 z dnia 25 września 2023 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął audyt krajobrazowy dla województwa kujawsko-pomorskiego. Audyt dla obszaru województwa sporządza się nie rzadziej niż raz na 20 lat. Dokument składa się z 4 części:

1. Wprowadzenie
2. Część opisowa i tabelaryczna, która zawiera:
 - informacje ogólne o położeniu województwa kujawsko-pomorskiego;
 - zestawienie oraz klasyfikację 1244 zidentyfikowanych krajobrazów;
 - karty charakterystyki krajobrazu - składają się z pięciu modułów: I metryczka ogólna krajobrazu, II cechy analityczne, III cechy syntetyczne, IV wyniki porównania z innymi krajobrazami, V dokumentacja fotograficzna i kartograficzna;

- karty oceny zidentyfikowanych krajobrazów - waloryzacja krajobrazów opiera się na wynikach obliczeń wielokrotności odchylenia standardowego zawartych w module IV Karty Charakterystyki Krajobrazu, zawiera 1244 Karty Oceny Krajobrazu;
- wykaz 115 krajobrazów priorytetowych;
- wykaz parków kulturowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, obiektów znajdujących się na listach światowego dziedzictwa UNESCO, obszarów sieci rezerwatów biosfery UNESCO (MAB) lub obszarów i obiektów proponowanych do umieszczenia na tych listach znajdujących się na obszarze województwa;
- 685 kart zawierających zestawienie zagrożeń dla możliwości zachowania wartości krajobrazów priorytetowych oraz wartości krajobrazów w obrębie obszarów i obiektów;
- 685 kart zawierających wykaz rekomendacji i wniosków dotyczących kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów w obrębie obszarów lub obiektów;
- katalog 11 lokalnych form architektonicznych zabudowy dla krajobrazów priorytetowych.

3. Część graficzna, która zawiera:

- mapę zidentyfikowanych krajobrazów;
- mapę obszarów chronionych: parki kulturowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obiekty UNESCO;
- mapę lokalizacji krajobrazów priorytetowych;
- mapę obszarów wymagających pogłębionej analizy, proponowane parki kulturowe;
- 11 map obszarów zabudowanych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną w skali 1:2 000.

4. Dokumentacja, która zawiera:

- metodykę – opis opracowania poszczególnych etapów prac, słownik pojęć wykorzystanych w audycie krajobrazowym oraz 3 załączniki zawierające: obszary objęte formami ochrony przyrody, które ze względu na znaczący spadek wartości krajobrazu wymagają pogłębionej analizy zasadności ich dalszej ochrony, punkty widokowe, przedpola ekspozycji;
- dane przestrzenne dla map - dane przestrzenne dla map w dwóch formatach GML oraz SHP: krajobrazy priorytetowe, obiekty unikatowe, obszary chronione, obszary wymagające pogłębionej analizy, obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, wskazania obszarów do ochrony-parki kulturowe, zidentyfikowane krajobrazy;
- zestawienia tabelaryczne.

Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu włocławskiego na lata 2025-2028

Uchwałą nr XIII/116/25 z dnia 10 czerwca 2025 r. Rada Powiatu we Włocławku przyjęła Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu włocławskiego na lata 2025-2028. Dokument składa się z 5. rozdziałów. Przedstawiono w nim zarys historii obszaru powiatu z uwzględnieniem mniejszych miejscowości pełniących rolę lokalnych ośrodków administracyjno-społecznych, w tym Nakonowa, Rakutowa i Więśławic z terenu Gminy Kowal. Charakterystyce poddano zabytki nieruchome, w tym kościoły, zabytki architektury rezydencjonalnej, zespoły folwarczne, parki, obiekty użyteczności publicznej, cmentarze, zabytki techniki, układy przestrzenne oraz zabytki militarne. Opisano również zabytki nieruchome, dziedzictwo niematerialne powiatu oraz zabytki o najważniejszym znaczeniu dla powiatu. Osobnej analizie poddano stanowiska archeologiczne. W programie opracowano także analizę SWOT oraz wyznaczono priorytety, kierunki działań i zadania. Wyznaczone priorytety to:

1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i efektywne zarządzanie zabytkowym zasobem.
2. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu jako element rozwoju społeczno-gospodarczego.
3. Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego.

W kontekście zabytków z terenu Gminy Kowal w dokumencie wymieniono następujące pozycje:

- Rakutowo (Grodztwo) – cmentarz ewangelicki (cmentarz ewangelicko-augsburski);
- Dębniaki – cmentarz ewangelicki;
- Grabkowo - cmentarz parafialny rzymskokatolicki;
- Nakonowo (Diabełek) - kościół filialny rzymskokatolicki drewniany pw. św. Marka;
- Unisławice – dwór i park dworski;
- Więśławice – park pałacowy.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Strategia Rozwoju Gminy Kowal na lata 2025-2035

Strategia Rozwoju Gminy Kowal na lata 2025-2035 przyjęta została Uchwałą Nr XII/91/25 Rady Gminy Kowal w dn. 24 marca 2025 r. Dokument składa się z dwóch głównych części: stan i wyzwania rozwoju Gminy Kowal oraz strategiczne kierunki rozwoju Gminy Kowal, a także z 3 załączników, w tym diagnozy sytuacji przestrzennej, gospodarczej i społecznej Gminy Kowal. Wypracowana misja Gminy Kowal brzmi następująco: „*Gmina Kowal kuźnią: twojego godnego miejsca do życia, przedsiębiorczości i biznesu, edukacji, rozwoju talentów, bezpieczeństwa i stabilizacji, aktywizacji mieszkańców, turystyki i rekreacji, rozwoju, folkloru kujawskiego i dziedzictwa lokalnego*”. Z kolei wizja gminy obrazująca jej stan docelowy w 2035 r. to: „*W 2035 roku Gmina Kowal jest dynamicznie rozwijającym się ośrodkiem z dobrze rozwiniętą strefą gospodarczą, która zapewnia zatrudnienie mieszkańcom. Dzięki unikalnym walorom przyrodniczym, bogatej kulturze oraz zmodernizowanej infrastrukturze, Gmina stanowi przyjazne miejsce zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. Realizując zasady zrównoważonego rozwoju, oferuje nowoczesną edukację oraz bogatą ofertę społeczną, która sprzyja samorealizacji i odkrywaniu pasji. Dziedzictwo kulturowe jest starannie pielęgnowane, wspierając integrację lokalnej społeczności.*”

W dokumencie wskazano, że na terenie gminy włączono do Gminnej Ewidencji Zabytków 112 nieruchomości, w tym 8 z nich należy do Rejestru zabytków Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

W opracowanej analizie SWOT znalazły się następujące odniesienia dotyczące szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego:

- mocne strony:
 - wysokie walory kulturowe (zabytki) dające szansę na rozwój usług czasu wolnego i rekreacji;
 - dobrze rozwinięta baza turystyczna;
 - prężnie działająca instytucja kulturalna tj. Biblioteka Publiczna w Grabkowie, zaspokajająca potrzeby mieszkańców ze wszystkich grup wiekowych w zakresie kultury;
- słabe strony:
 - niski stopień pokrycia powierzchni gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego stwarzające potencjalne ryzyko wystąpienia konfliktów przestrzennych oraz chaosu przestrzennego;
 - brak zainteresowania mieszkańców elementami kultury lokalnej;
 - brak lokalnych produktów;
 - brak centrum kultury;
- szanse:
 - stopniowa zmiana mentalnego nastawienia społeczności do współodpowiedzialności za lokalną wspólnotę, partycypowania i aktywności społecznej.

W strategii wyznaczono następujące cele strategiczne oraz odpowiadające im cele operacyjne:

1. Wysoka jakość życia mieszkańców bazująca na rozwiniętej infrastrukturze, czystym środowisku i przyjaznej przestrzeni
 - 1.1 Rozwój infrastruktury komunikacyjnej i sieciowej
 - 1.2 Poprawa jakości stanu środowiska naturalnego
 - 1.3 Świadoma i aktywna polityka przestrzenna
2. Zrównoważony rozwój gospodarczy gminy
 - 2.1 Rozwój sfery gospodarczej Gminy
 - 2.2 Promocja Gminy oparta na walorach przyrodniczych i kulturowych
3. Wysoka jakość życia mieszkańców dzięki rozwiniętej ofercie społecznej
 - 3.1 Wysoka jakość systemu oświaty i opieki nad dziećmi
 - 3.2 Usprawnienie działania systemu opieki zdrowotnej i pomocy społecznej
 - 3.3 Działania na rzecz rozwoju kultury i integracji mieszkańców Gminy

W ramach celów operacyjnych wyznaczono liczne kierunki działań, w tym bezpośrednio związane z dziedzictwem materialnym i niematerialnym gminy. W celu operacyjnym 2.2 Promocja Gminy oparta na walorach przyrodniczych i kulturowych wskazano przykładowe kierunki działań:

- zachowanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego występujących na terenie gminy;
- promocja lokalnej twórczości kulturalnej i tradycji rzemieślniczych, a także dążenie do wypromowania wartościowego produktu lokalnego;
- wytyczenie oznakowanych szlaków turystycznych, w oparciu o gminne zabytki oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe Gminy;
- krzewienie wśród mieszkańców poczucia tożsamości lokalnej i poszanowania dla tradycji i dziedzictwa lokalnego;

- zachowanie obiektów zabytkowych oraz zwiększenie ich rozpoznawalności poprzez wsparcie w pozyskiwaniu środków na remont zabytków.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal

Uchwałą Nr XLII/272/23 z dnia 27 lutego 2023 r. Rada Gminy Kowal po raz ostatni przyjęła zmianę Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal.

Studium składa się z 6. załączników, w tym tekst studium podzielony na dwie części: uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego. Załącznik nr 3 i 4 stanowią rysunki studium (uwarunkowania i kierunki), załącznik nr 5 to rozstrzygnięcie o sposobie rozpatrzenia uwag do projektu studium, a załącznik nr 6 to dane przestrzenne. W części tekstowej „uwarunkowania” przedstawiono rozdział pn. Uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W nim też wskazano rys historyczny gminy, walory środowiska kulturowego i zasoby środowiska kulturowego z podziałem na:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
- zabytki nieruchome niewpisane do rejestru zabytków ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze Gminy Kowal, zlokalizowanych w trakcie badań powierzchniowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP);
- stan zagrożenia środowiska kulturowego;
- dobra kultury współczesnej.

W części „kierunki” wskazano obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Podano kierunki kształtowania polityki przestrzennej w zakresie dziedzictwa kulturowego oraz obszary z podziałem na zabytki archeologiczne, obiekty wpisane do rejestru zabytków, obiekty ujęte w gminnej/wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także zasady ochrony dóbr kultury współczesnej.

W załączniku mapowym zaznaczone zostały obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
- zabytki architektury i budownictwa ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- zabytki archeologiczne.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego z terenu Gminy Kowal

MPZP są jedną z prawnych form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zapisy chroniące obiekty zabytkowe znajdują się zazwyczaj w części poświęconej dziedzictwu kulturowemu. Na terenie Gminy Kowal funkcjonuje 5 Planów Zagospodarowania Przestrzennego i ich zmiany zgodnie z danymi przedstawionymi na witrynie oficjalnego portalu mapowy Gminy Kowal. Stopień pokrycia gminy planami miejscowymi wynosi 1,3% powierzchni gminy. Poniżej w formie tabelarycznej przedstawiono szczegółowe dane dotyczące MPZP. W żadnym z niżej wymienionych planów nie wskazano konkretnych obiektów zabytkowych architektury i budownictwa.

Tabela 1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Kowal

Lp.	Nazwa	Uchwała Nr	Data uchwały	Zapisy dot. zabytków
1	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kowal we wsiach Krzewent i Dębniaki w zakresie ustalenia terenów zabudowy, usług turystycznych i zalesień	XXIV/111/97	10.06.1997 r.	obowiązują
2	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu lokalizacji urządzeń i budowy oczyszczalni ścieków na obszarze wsi Rakutowo gmina Kowal	XXIX/135/98	20.02.1998 r.	obowiązują
3	Uchwała nr Rady Gminy Kowal z dnia w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru działki nr 128/10 położonej we wsi Gołaszewo, Gmina Kowal w zakresie lokalizacji urządzeń i budowy oczyszczalni ścieków	XXX/141/2002	26.07.2002 r.	obowiązują
4	Uchwała nr Rady Gminy Kowal z dnia . w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego w obrębie miejscowości Dąbrówka, Unisławice i Kępka Szlachecka w gminie Kowal	XXXVI/211/18	23.03.2018 r.	obowiązują
5	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego przy węźle autostrady A-1 „Kowal”, w obrębie miejscowości Dąbrówka, Unisławice i Kępka Szlachecka w gminie Kowal	XLVIII/335/2023	15.11.2023 r.	obowiązują

Źródło: www.voxly.pl

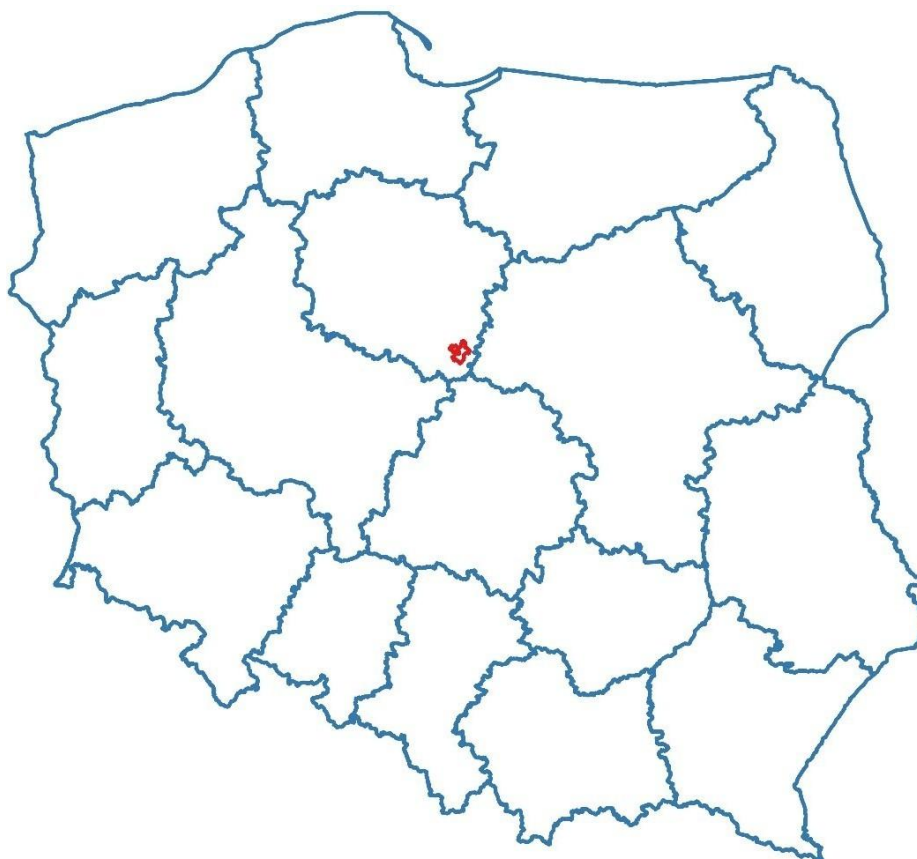
1. Każdy rodzaj prac ziemnych prowadzonych w granicach stanowisk archeologicznych musi być objęty inwestorskim nadzorem archeologicznym zgłaszającym do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w celu uzyskania pozwolenia na jego prowadzenie.
2. W zakresie ochrony wartości kulturowych ustala się zapewnienie nadzoru archeologicznego nad całością prac ziemnych w trakcie prowadzenia budowy oczyszczalni ścieków. Nadzór archeologiczny wymaga zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
3. W przypadku odkrycia na w/w terenie prac w trakcie prowadzonej inwestycji relikwów kultury materialnej teren musi być udostępniony do badań archeologicznych.
4. W obszarze objętym planem występują stanowiska archeologiczne:
 - a) stanowisko: A nr 2 - w m. Ossówek, położone na terenie o symbolu 6NO*
 - b) stanowisko: A nr 6 - w m. Dąbrówka, położone na terenie o symbolu 5U i 7PRS,
 - c) stanowisko: A nr 7 - w m. Dąbrówka, położone na terenie o symbolu 8P, które są ujęte w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków wg AZP (51-48) i podlegają ochronie wynikającej z przepisów odrębnych.
5. Obowiązek ochrony udokumentowanego stanowiska archeologicznego nr 30 na obszarze AZP nr 51-48, ujętego w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków, przedstawionego graficznie na rysunku planu, podlegającego ochronie na podstawie przepisów odrębnych.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Kowal położona jest w południowo-wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego, jak i powiatu włocławskiego. Zajmuje obszar 11 490 ha, co stanowi ok. 7,8% powierzchni powiatu (GUS, 2024).

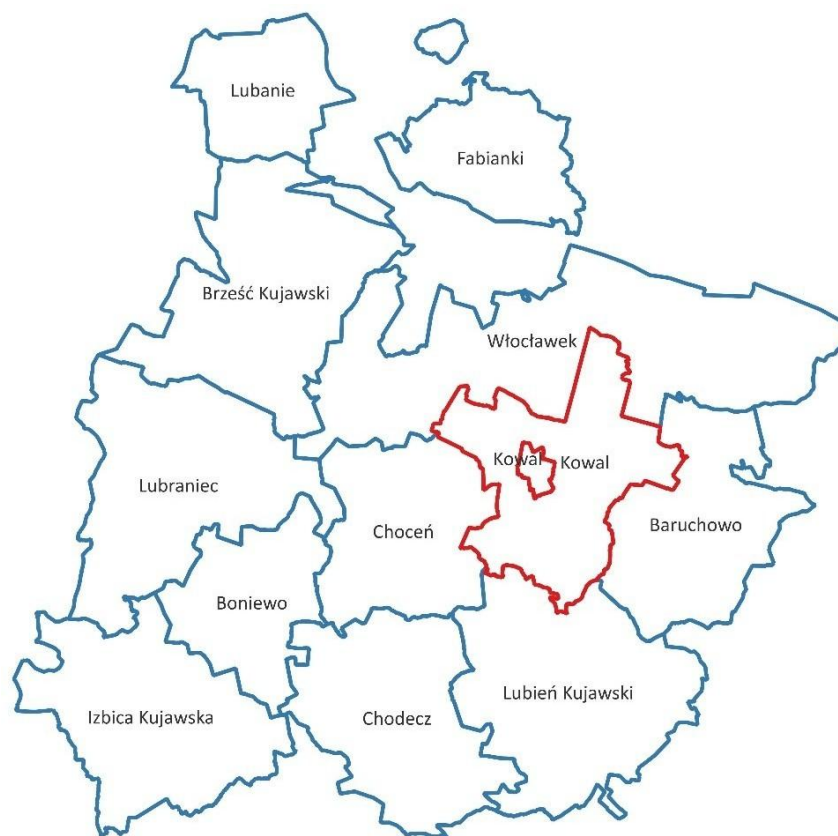

Ryc. 1. Gmina Kowal na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na północny – z Gminą Włocławek (powiat włocławski);
- na wschodzie – z Gminą Baruchowo (powiat włocławski);
- na południu – z Gminą Lubień Kujawski (powiat włocławski);
- na zachodzie – z Gminą Chocień (powiat włocławski).

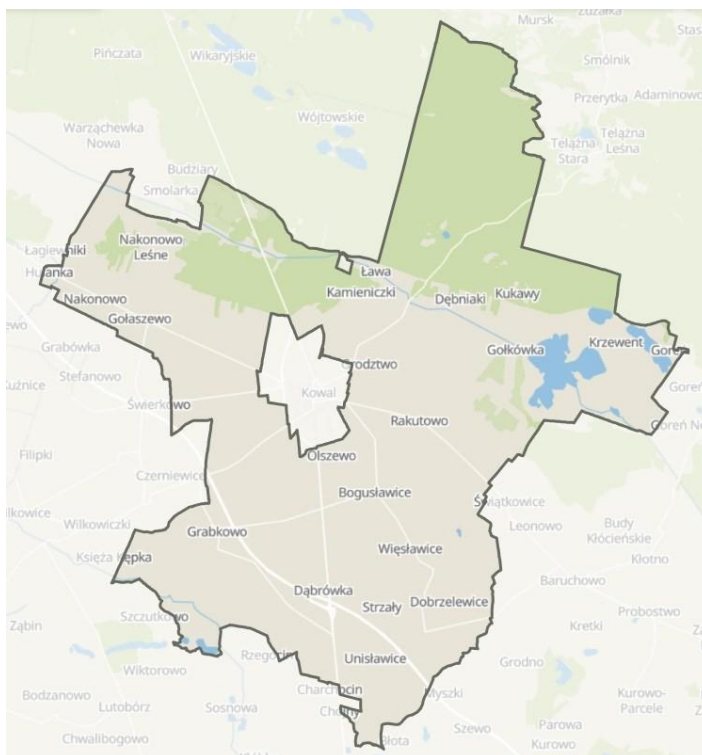
Ryc. 2. Gmina Kowal na tle gmin powiatu włocławskiego

Źródło: opracowanie własne

Gmina Kowal jest gminą wiejską, jednocześnie jedną z trzynastu gmin powiatu oraz jedną z siedmiu gmin wiejskich w powiecie włocławskim. Z północnej części gminy odległość do Włocławka – miasta powiatowego wynosi ok. 10 km (odległość w linii prostej).

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Kowal znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Pojezierza Południowobałtyckie. Południowo-zachodnia część gminy znajduje się w makroregionie Pojezierze Wielkopolskie, a w końcowej klasyfikacji w mezoregionie Pojezierze Kujawskie. Z kolei północno-wschodnia część gminy mieści się w makroregionie pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej i mezoregionie Kotlina Płocka.

Strukturę osadniczą Gminy Kowal tworzy 17 sołectw: Bogusławice, Czerniewiczki, Dąbrówka, Dębniaki, Dobrzelewie, Dziardonice, Gołaszewo, Grabkowo, Grodztwo, Kępka Szlachecka, Krzewent, Nakonowo, Przydatki Gołaszewskie, Rakutowo, Strzały, Unisławice, Więśławice-Parcele.

Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Kowal

Źródło: www.voxly.pl

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina Kowal zamieszkiwana jest przez 3 844 osoby, co stanowi ok. 4,7% mieszkańców powiatu włocławskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2024 r. Największymi miejscowościami pod względem liczby ludności są: Grodzitwo – 420 os., Rakutowo – 364 os., Gołaszewo - 347 os. i Dębniaki z 321 mieszkańcami. W pozostałych miejscowościach liczba mieszkańców nie przekroczyła wartości 300. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na sołectwa miejscowości – mieszkańcy stali i czasowi (stan na 27 sierpnia 2025 r.).

Tabela 2. Liczba mieszkańców Gminy Kowal z podziałem na miejscowości

Lp.	Sołectwo	Miejscowość	Liczba mieszkańców			
			2000 r.	2010 r.	2019 r.	2025 r.
1	Bogusławice	Bogusławice	302	282	283	268
2	Czerniewiczki	Czerniewiczki	117	108	101	97
3	Dąbrówka	Dąbrówka	128	111	108	105
		Ossówek	54	62	53	52
4	Dębniaki	Dębniaki	287	269	307	321
		Kukawy	32	25	25	25
5	Dobrzelewo	Dobrzelewo	174	176	158	151
6	Dziardonice	Dziardonice	109	114	113	107
7	Gołaszewo	Gołaszewo	375	353	364	347
8	Grabkowo	Grabkowo	360	328	306	289
9	Grodzitwo	Grodzitwo	309	307	339	420
10	Kępka Szlachecka	Kępka	227	207	169	159

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

Lp.	Sołectwo	Miejscowość	Liczba mieszkańców			
			2000 r.	2010 r.	2019 r.	2025 r.
		Szlachecka				
11	Krzewent	Krzewent	200	210	219	199
12	Nakonowo	Nakonowo	184	184	171	171
13	Przydatki Gołaszewskie	Przydatki Gołaszewskie	173	187	187	186
		Przydatki Wolskie	63	51	51	44
		Szosa Włocławska	9	10	9	10
14	Rakutowo	Rakutowo	463	444	413	364
		Rakutówek	62	60	61	56
15	Strzały	Strzały	78	80	81	69
		Więśławice	56	56	63	61
		Zakrzewiec	37	35	24	24
16	Unisławice	Unisławice	292	249	239	243
17	Więśławice Parcele	Więśławice Parcele	148	133	117	119
Razem			4 239	4 041	3 961	3 887

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal oraz dane własne Urzędu Gminy z 2025 r.

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki jest niski i wynosi 33,5 osoby/km². Jest on mniejszy niż w powiecie włocławskim (55,8 osoby/km²), województwie kujawsko-pomorskim (111,1 osób/km²), jak i na terenie kraju – 119,9 osób/km² (GUS, 2024 r.).

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się niewielki, lecz stały spadek liczby ludności gminy. W porównaniu do 2015 r. liczba mieszkańców Gminy Kowal zmniejszyła się o 98 osób (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił spadek liczby mieszkańców o około 2,5%. Na taki stan rzeczy największy wpływ miał ujemny przyrost naturalny, który w analizowanym okresie zawsze odnotowywał wartości ujemne. Z kolei saldo migracji niemal zawsze było na plusie, szczególnie w 2023 r., kiedy to odnotowano wskaźnik na poziomie 4,4 (saldo migracji na 1000 osób). Wyjątek stanowiły lata 2018 i 2019, gdy wskaźnik przyjmował wartości ujemne. W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2015 r. – 3 942, zaś najmniej w 2024 r. – 3 844.

Strukturę demograficzną Gminy Kowal tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (18,1%), produkcyjnym (59,2%) oraz poprodukcyjnym (22,3%), (GUS, 2024). Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym jest mniejsza od liczby osób w wieku poprodukcyjnym, co nie jest korzystnym zjawiskiem ekonomicznym. W ostatnich latach procentowy udział osób w wieku przedprodukcyjnym kształtował się na poziomie od 16,4% w 2019 r. do 18,2% w 2022 r. i nie obserwuje się wyraźnego trendu w tej grupie wiekowej (w latach 2019-2022 widoczny był niewielki trend wzrostowy). Udział osób w wieku poprodukcyjnym z roku na rok wzrasta w ogólnej strukturze ekonomicznej ludności gminy. W 2014 r. wskaźnik dotyczący tej grupy osób wyniósł 18,9%, zaś w 2024 r. było to już 22,7%. Trend spadkowy odnotowuje się w przypadku osób w wieku produkcyjnym – od 63,5% w 2016 r. do 59,2% w 2023 r. Analizując przedstawione dane należy stwierdzić, iż zjawisko starzenia się społeczeństwa jest mocno dostrzegalne na terenie gminy i trend ten będzie najprawdopodobniej przybierał na sile w kolejnych latach.

W ostatnich 10 latach odnotowuje się ogólny spadek poziomu bezrobocia w gminie. W 2014 r. poziom bezrobocia był najwyższym i wyniósł 11,8%. Z kolei najniższy wskaźnik bezrobocia odnotowano w 2023 – 5,5%. Niepokojąca dana dotycząca bezrobocia odnotowana została w ostatnim analizowanym roku 2024 – 7,0%.

Na terenie Gminy Kowal z końcem 2024 r. wg danych GUS odnotowano 312 podmiotów gospodarczych, w tym 305 które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - 240, spółki handlowe – 11, spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego – 1, spółdzielnie – 1 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne - 9. Wg sekcji i działów PKD 2007 najczęściej podmiotów ogółem odnotowano w sektorze G – 75, tj. handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych oraz sekcji F – 64, tj. budownictwo. Zauważalny jest niewielki, ale ciągły trend wzrostowy liczby podmiotów gospodarki narodowej na terenie gminy. Najwięcej odnotowano ich w 2024 r. – 312, a najmniej w 2015 r. – 215 w analizowanym dziesięcioleciu. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występuje: 11 przedsiębiorstw zatrudniających od 50 do 249 osób oraz 301 małych działalności, w których pracuje nie więcej jak 9 osób.

Przez centralną część gminy przebiega droga krajowa nr 91 relacji północ-południe, zaś w części południowej autostrada A1 przebiegająca południkowo przez cały obszar Polski. Przebiega tu również droga wojewódzka nr 265 oraz 269. Przez zachodni obszar gminy przechodzi również linia kolejowa nr 18 relacji Kutno – Piła Główna, która jest jedną z najstarszych na terenie kraju. Jej powstanie szacuje się na połowę XIX w.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione, których powierzchnia na terenie Gminy Kowal z końcem 2024 r. wyniosła 3 328,08 ha, co stanowi 29% powierzchni ogółem gminy. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- rezerwat przyrody „Jezioro Rakutowskie” – kod PL.ZIPOP.1393.RP.426, utworzenie: 1982-04-15;
- rezerwat przyrody „Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy” – kod PL.ZIPOP.1393.PK.138, utworzenie: 1979-04-05;
- obszar natura 2000 „Błota Kłócieńskie” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLH040031.H, utworzenie: 2011-02-08;
- obszar natura 2000 „Błota Rakutowskie” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLB040001.B, utworzenie: 2004-11-05;
- 15 użytków ekologicznych.

Lesistość gminy wynosi 23,2% powierzchni gminy i jest to ogółem 2 739,2 ha gruntów leśnych. Grunty leśne publiczne to 1 977,45 ha, zaś grunty leśne prywatne to 761,75 ha. W ostatnich 10 latach powierzchnia gruntów leśnych zwiększyła się o niespełna 10 ha (GUS). Największy kompleks leśny znajduje się w północnej części gminy.

Sieć hydrograficzną gminy tworzy rzeka Rakutówka, Olsze, Lubienka oraz pozostałe dopływy. Największym zbiornikiem wodnym jest Jezioro Rakutowskie znajdujące się w północno-wschodniej

części gminy. Przy nim znajdują się również jeziora: Lubiechowskie i Krzewent. W południowej części gminy występuje Jezioro Kępskie oraz mniejsze Jezioro Święte. W północnej części gminy mieści się niewielkie Jezioro Dzilno z wyznaczonym miejscem na ognisko. Warto zaznaczyć, że przy Jeziorze Lubiechowskim znajduje się plaża, pole namiotowe oraz miejsce wypoczynku i rekreacji obejmujące scenę, altany oraz miejsce na ognisko.

Na terenie gminy znajduje się również ścieżka przyrodniczo - leśna "Kukawy" usytuowana wokół szkółki leśnej Kukawy oraz ścieżka przyrodnicza „Niecka Kłocieńska”, prowadząca przez najciekawsze obszary przyrodnicze z miejscowości Dębniaki do Świątkowc.

Przez najciekawsze miejsca o charakterze turystyczno - poznawczym prowadzą szlaki turystyczne:

- żółty „Północny” Włocławek - Telążna - Duninów,
- zielony „Południowy” Włocławek - Kukawy - Skrzynki,
- niebieski „Łącznikowy” Kowal - Mostki.

5.2.4. Zarys historii gminy

Obszar obecnej gminy Kowal związany jest historycznie z Kujawami, które zostały wyodrębnione jako dzielnica pod koniec XII wieku. Przez gminę przebiegał wówczas szlak handlowy, który łączył Wielkopolskę i Pomorze Zachodnie z Kijowem i Lwowem. W tym okresie Kowal był osadą zwaną Kowale, posiadającą kościół. Nazwa Kowale pochodzi prawdopodobnie od grodu warownego, wokół którego powstała osada rzemieślnicza – Kowale.

Pod względem administracji kościelnej, tereny gminy zawsze związane były z diecezją włocławską dekanatem włocławskim. Na terenie gminy istniały dwie parafie: parafia Kowal powstała do przełomu XII/XIII w. oraz parafia Grabkowo powstała do 1325 r.

W 1262 roku Kazimierz Kujawski nadał Kowalowi przywileje. W połowie XIII wieku prawie cały teren obecnej Gminy Kowal znajdował się w obrębie księstwa brzesko-kujawskiego i wchodził w skład kasztelanii brzeskiej. W wyniku rozbicia dzielnicowego ziemie te znalazły się pod panowaniem Władysława Łokietka. Prawdopodobnie w 1310 roku w Kowalu urodził się jego syn – Kazimierz, późniejszy król Polski.

W 1339 roku Kowal został określony jako miasto. W drugiej połowie XVI wieku w starostwie kowalskim rozlokowanych było 78 osad, 3 huty, 26 młynów wodnych, 1 wiatrak, 63 rzemieślników wiejskich, 53 karczmy i 5 gorzelni. Szczególny rozkwit tego regionu nastąpił w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, o czym świadczą przede wszystkim liczba domów. W 1616 roku było 240 mieszkań, co pozwala szacować liczbę mieszkańców na poziomie 1440 osób.

Kryzys pierwszej połowy XVII wieku spowodował zubożenie i wyludnienie Kujaw. W Kowalu skutkowało to zniszczeniami, w wyniku których w mieście pozostało tylko 30 domów. Kolejne zniszczenia spowodowane były przemarszem wojsk polskich, szwedzkich, saskich oraz rosyjskich przez teren Kujaw. Znaczne spustoszenie przyniosły także liczne choroby i epidemie. W późniejszym okresie trwał względny spokój, a w Kowalu mieściła się siedziba starostów grodowych.

W 1707 roku Kozacy zdobyli Włocławek i dokonali spustoszenia okolic. Po 1710 roku sytuacja polityczna kraju zaczęła się normować i przez 60 lat Kujawy przeżywały spokój. Jednak ogólny brak stabilizacji politycznej kraju doprowadził do wkroczenia na teren Kujaw wojsk pruskich i podziału państwa w wyniku trzech rozbiorów.

Podczas pierwszego rozbioru Polski teren gminy znalazł się na granicy Państwa Polskiego przy równoczesnym zajęciu przez Prusy woj. inowrocławskiego i części Kujaw związanych z Kruszwicą. Podczas drugiego rozbioru Kujawy znalazły się w granicach Prus Południowych. Nastąpił wówczas szybki rozwój miasta Kowala.

Po trzecim rozbiorze powiat Kowal znalazł się w dyrekcji poznańskiej, natomiast w 1807 roku teren obecnej gminy Kowal znalazł się w obrębie Księstwa Warszawskiego w departamencie bydgoskim. Po upadku Napoleona obszar ten znalazł się wówczas w zaborze rosyjskim, na mocy traktatu wiedeńskiego utworzono Królestwo Polskie.

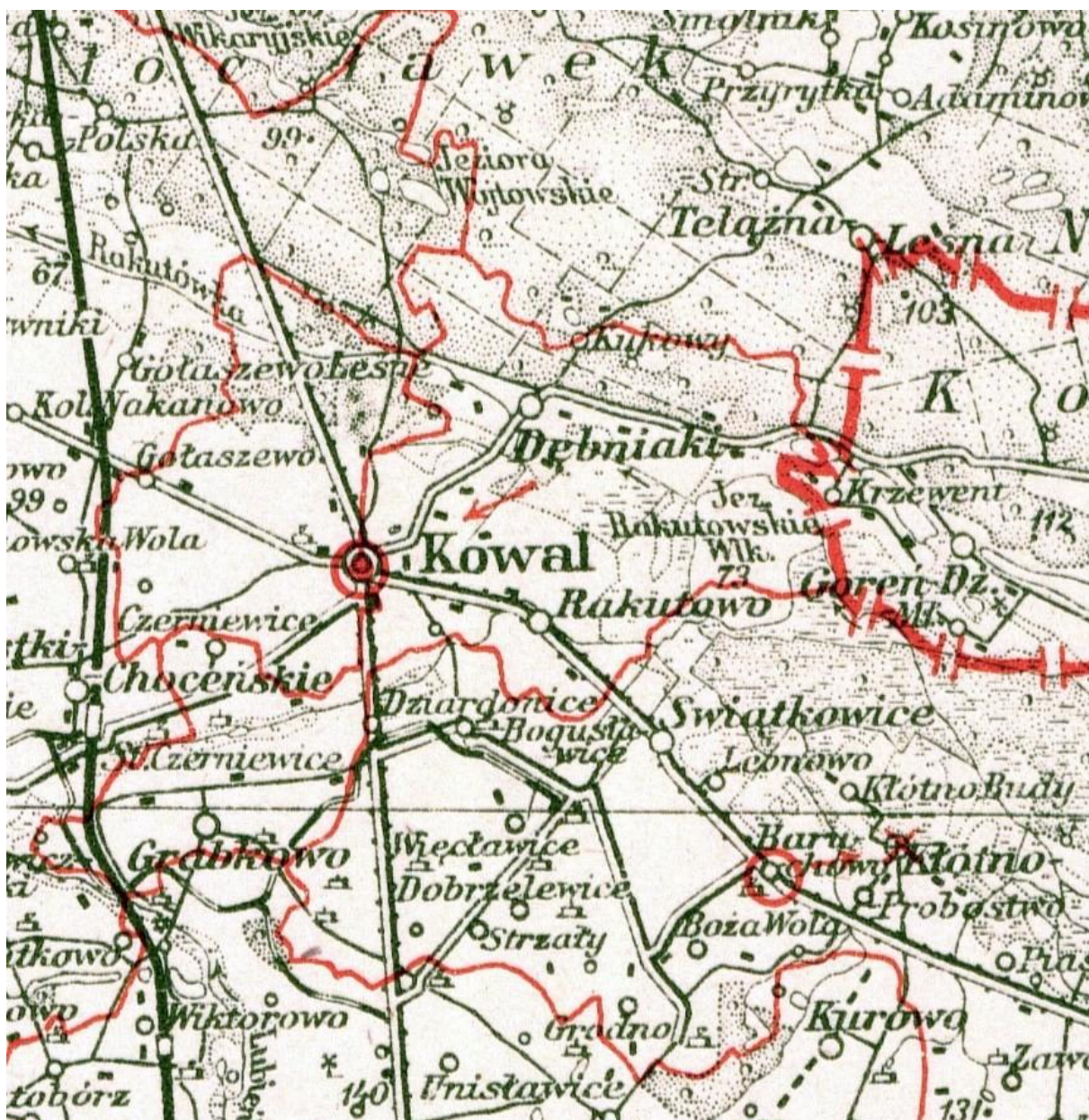
W latach 1839-1843 wybudowano drogę bitą przez Kowal, Lubień do Krośniewic. W latach 1861- 1862 przez teren powiatu kowalskiego przeprowadzono kolej warszawsko-bydgoską (na odcinku Kamienna-Gołaszewo- Włocławek- Aleksandrów).

Kolejna reforma administracyjna została przeprowadzona po upadku powstania styczniowego, w efekcie której teren obecnej gminy znalazł się w obrębie gubernii warszawskiej. W roku 1867 Kowal utracił prawa miejskie, odzyskując je dopiero w 1919 roku. Po zakończeniu I wojny światowej następowały zmiany w układach administracyjnych, w związku z czym teren gminy wchodził kolejno w skład województw: warszawskiego, poznańskiego, pomorskiego, bydgoskiego oraz włocławskiego, a obecnie kujawsko-pomorskiego.

Gmina Kowal nie zawsze stanowiła samodzielną jednostkę. W 1973 roku gminę wiejską połączono z miastem Kowal. Dlatego mówiąc o historii gminy, mamy na myśli szczególnie okres, który minął od chwili rozłączenia organów wspólnych miasta i gminy Kowal. Miało to miejsce 1 stycznia 1991 roku. Uchwała o podziale miasta i gminy została pozytywnie przyjęta przez Sejmik Samorządowy Województwa Włocławskiego. Ustawę również prawnie usankcjonowała Rada Ministrów, po czym 2 kwietnia 1991 roku weszła w życie.¹

Warto również odnotować, iż obecny zasięg administracyjny Gminy wiejskiej Kowal nie jest uwarunkowany historycznie. Zgodnie z mapą z 1937 r. Gmina Kowal była zdecydowanie mniejsza niż obecnie. Grabkowo stanowiło osobną jednostkę administracyjną. Inne miejscowości, takie jak: Unisławice, Więśławice, Dobrzelewie, czy Strzały należały do Gminy Baruchowo. Unisławice podlegały pod Gminę Kłóbka, a Gołaszewo pod Gminę Śmiłowice. Z kolei Krzewent znajdował się w Gminie Nowy Duninów podlegający pod Płock.

¹ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2021-2024 oraz Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal

Ryc. 4. Granice Gminy Kowal w 1937 r.

źródło: www.igrek.amzp.pl

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano wybrane i wydaje się najważniejsze miejscowości gminy, które odznaczają się zachowanym dziedzictwem materialnym. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki z 1941 i 1944 r.

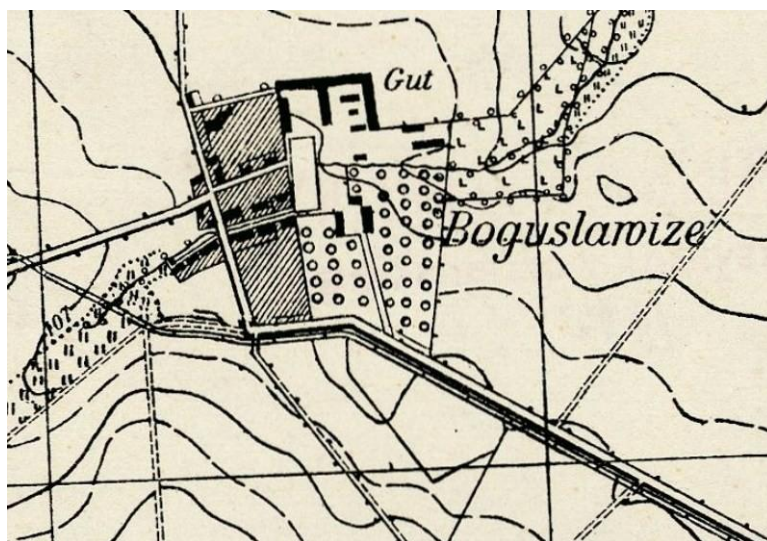
Bogusławice

niem. Boguslamize

W 1702 r. wieś została oddana w dzierżawę, o czym mowa w kontrakcie Prymasa Szembeka ze Stanisławem Rembelińskim – skarbnikiem sieradzkim. Znajdował się tu dwór klasycystyczny z przełomu XVIII i XIX w. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 1 z 1880 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Baruchowo i parafii Kowal. Wieś związana była bezpośrednio z osadą młynarską Lejszewo. W 1827 r. miejscowość liczyła 16 domów i 136

mieszkańców. Dobra wsi liczyły 1009 mórg obszaru, w tym 752 m. gruntów ornych, 120 m. łąk, 40 m. pastwisk. Płodozmian stosowano od 1840 r. Na łąkach znajdował się torf i kamień wapienny, funkcjonowała cegielnia. Z początkiem XX w. majątek należał do rodziny Komeckich (inne nazwy: Komackich lub Kumeckich). Rodzina ta znacznie rozbudowała dobra. W 1911 r. przeprowadzono rekompozycję parku, rozszerzając go i wzbogacając wg projektu prof. S. Celichowskiego. W tym samym czasie wybudowano kolonię mieszkalną złożoną z 4 budynków oraz budynki nowego folwarku. Ostatnim dziedzicem w 1939 r. był Zygmunt Komecki. Po II wojnie światowej majątek rozparcelowano. W miejscowości zachował się zespół dworsko-parkowy z parkiem, stawem, domami dawnych pracowników folwarcznych, oborą, aleją drzew, a także osobną aleją jesionową, kapliczką i figurą przydrożną.

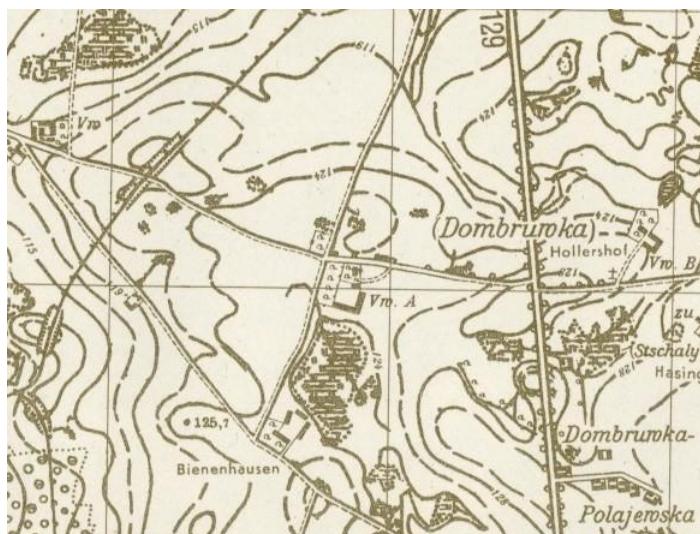
Ryc. 5. Bogusławice w 1941 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

Dąbrówka

niem. Dombrumka

W 1560 r. wieś należała do Dąbrowskich herbu Dołęga. W ich posiadaniu pozostawała do 1715 r. W 1827 r. liczyła 15 domów i 109 mieszkańców. W 1859 r. właścicielem majątku był Andrzej Tański. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 1 z 1880 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Baruchowo i parafii Grabkowo. Wtedy też w miejscowości odnotowano pokłady marglu i torfu. We wsi znajdowały się wówczas 3 folwarki. W latach 30. XX w. Dąbrówkę w swojej własności posiadał Stanisław Piaszczyński, który przebywał częściej w Więclawicach. Wydzierżawił on Dąbrówkę Tomaszowie Gwieździe. W czasie II wojny światowej dobra administrowali Niemcy. Po wojnie majątek uległ parcelacji, a samą resztkówkę nabyły osoby prywatne. W miejscowości zachował się zespół dworsko-parkowy z dworem i parkiem dworskim, a w części C Dąbrówki – kapliczka.

Ryc. 6. Dąbrówka w 1944 r.

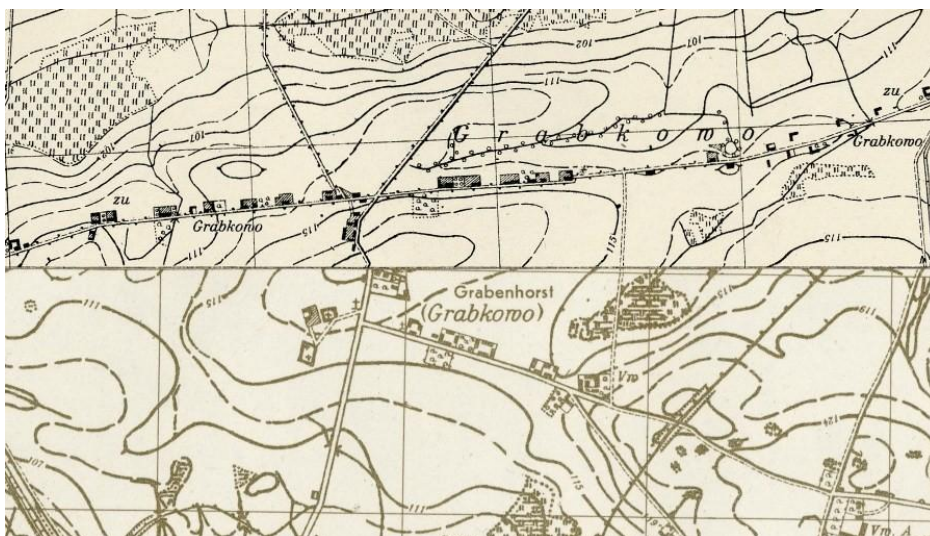
Źródło: www.igrek.amzp.pl

Grabkowo

niem. Gramkowo, Grabenhorst

Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 2 z 1881 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Kowal i parafii Grabkowo. Miejscowość w przeszłości należała do biskupów włocławskich. W 1492 r. we wsi konsekrowano kościół, który podlegał pod wikariuszy katedry wrocławskiej, którzy utrzymywali księdza dla sprawowania sakramentów. Ok. 1630 r. niejaki Piotr rządca z Dziardonic własnym kosztem wystawił przytułek dla biednych i oddał opiece ówczesnemu proboszczowi. Dobra Grabkowo nadano w 1836 r. na prawach majoratu generałowi majorowi Kaufmanowi. Oddzielone je od dóbr rządowych z Kowala. W miejscowości zachowały się poszczególne elementy dziedzictwa materialnego:

- zespół kościoła parafialnego z kościołem, dzwonnica, ogrodzeniem z bramą i furtkami, cmentarzem przykościelnym, plebanią, budynkiem gospodarczym, figurką Chrystusa i starodrzewem;
- zespół dworsko-parkowy z dworem i pozostałościami parku;
- zespół budynków szkoły;
- 2 cmentarze rzymsko-katolickie;
- cmentarz choleryczny;
- dom;
- kapliczka i krzyż przydrożny.

Ryc. 7. Grabkowo w 1941/1944 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

Kępka Szlachecka

niem. Gut Kempka Schlachezka, Kempka Schlachezka

Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 3 z 1882 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Kłóbka, parafii Grabkowo. Folwark liczył w tym czasie 322 mórg gruntu i należał do Alfonsa Sokołowskiego. W 1827 r. wieś liczyła 16 domów i 135 mieszkańców, należała do dóbr Rzegocin. Kępka Szlachecka składała się z folwarków: Kępka Rzegocin, osada młynarska Ruda, wieś Kępka Szlachecka, Rzegocin, osad uwłaszczonych Sosnowo i Genczelewo. Od 1932 do 1939 r. właścicielem Kępki Szlacheckiej był Mikołaj Dębowski. Podczas II wojny światowej majątek znajdował się pod okupacją niemiecką. Po wyzwoleniu uległ parcelacji. W miejscowości zachował się zespół dworsko-parkowy z dworem, rządcówką, parkiem dworskim i zabudową folwarczną (dwunastorak, piwnica).

Ryc. 8. Kępka Szlachecka w 1944 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

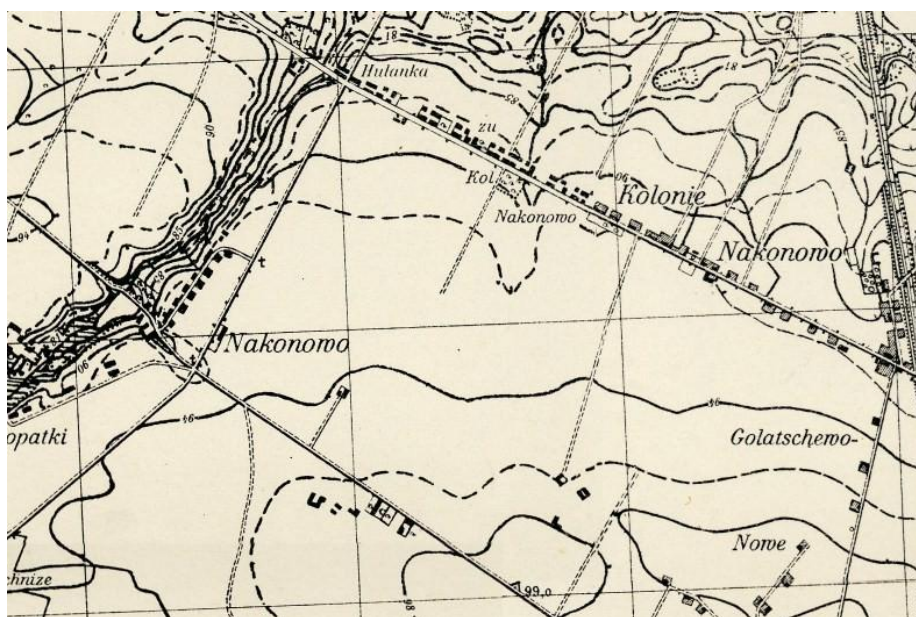

Nakonowo

niem. Nakonowo

W 1307 r. wieś nadana została Stanisławowi z Godziembów, wojewodzie brzeskiemu. W latach 1557-1566 podlegała pod parafię w Krusznie i stanowiła własność Krzysztofa Kostki. W XVI w. wybudowany został kościół w pobliżu młyna przez miejscowego młynarza. W tym czasie właścicielami wsi byli Kretkowscy, Oporowscy, Kostkowie. Kolejną świątynię wybudowano w 1765 r. dzięki staraniu parafian, na miejscu dawnego kościoła. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 6 z 1885 r. wieś nad rzeką Lubienką, należała do powiatu włocławskiego, gminy Śmiłowice, parafii Kruszyn. We wsi znajdowała się kaplica św. Marka, młyn wodny, cegielnia. Wieś liczyła wówczas 305 mieszkańców. W 1827 r. było tu 20 domów i 149 mieszkańców. W XIX w. właścicielem Nakonowa była rodzina Gąsiorowskich. W miejscowości zachowały się poszczególne elementy dziedzictwa materialnego:

- kościół;
- szkoła;
- liczne domy;
- budynek gospodarczy;
- figurka i krzyż przydrożny.

Ryc. 9. Nakonowo w 1941 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

Rakutowo

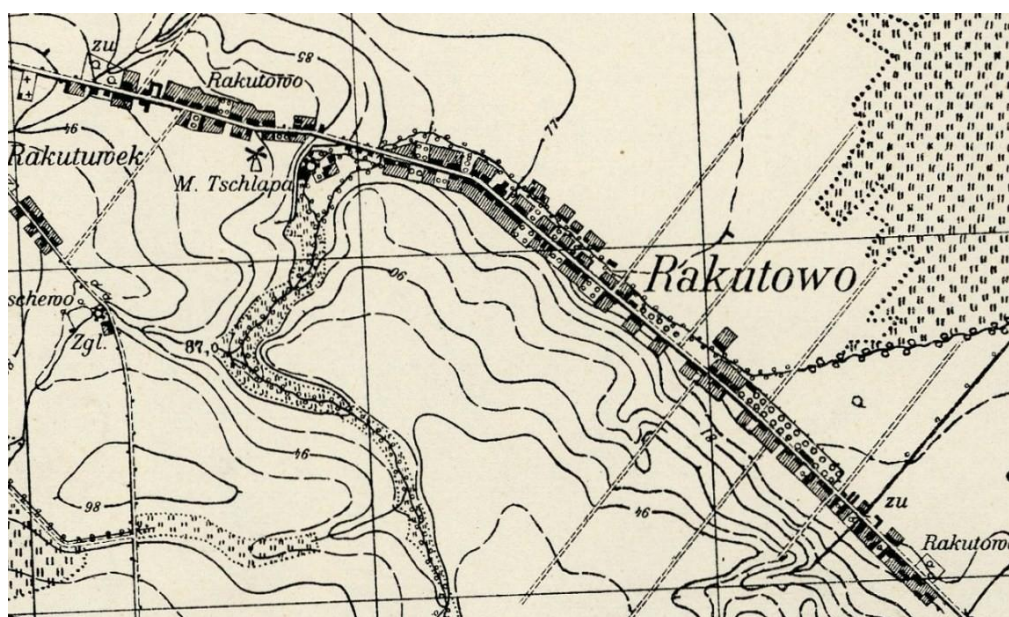
niem. Rakutowo

Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 9 z 1888 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Kowal i parafii Kowal. Wieś znana była już w 1374 r. Była to wieś książęca, należąca do Kowala. W 1374 r. królowa Elżbieta przeniosła wieś z prawa polskiego na niemieckie – przywilej na sołectwo wydano Wojtkowi Schwolino. Wieś osadzona była na 44 łanach, w tym 4 należały do sołtysa. Posiadał on też młyn i karczmę. W 1438 r. Władysław Jagiełło oddał w zastaw gród Kowale z przyległościami Piotrowi z Oporowa – chorążemu łęczyckiemu. Do rozbiorów wieś

wchodziła w skład dóbr starostwa kowalskiego. W 1827 r. wieś liczyła 64 domy i 421 mieszkańców. Z końcem XIX w. posiadała szkołę początkową, 799 mieszkańców i 1826 mórg. Wtedy też wieś należała do Józefa Szchahogłuchowicza. Na obszarze wsi znajdowała się jedna z większych osad włościańskich licząca 95 mórg obszaru. W miejscowości zachowały się poszczególne elementy dziedzictwa materialnego:

- cmentarz ewangelicki;
- kapliczki i krzyż przydrożny;
- aleja lipowa;
- liczne domy;
- zagrody z budynkami mieszkalnymi i gospodarczymi;
- dawny młyn elektryczny.

Ryc. 10. Rakutowo w 1941 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

Unisławice

niem. Unislawize

W 1557 r. wieś podlegała pod parafię w Kłobi i znajdowała się regencji powiatu kowalskiego. Pierwotnie był to majątek rodu Skarbków w gminie i parafii Kłóbka. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 12 z 1892 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Kłóbka. Posiadała wówczas 19 domów i 205 mieszkańców, w tym 7 ewangelików. W 1827 r. było tu 12 domów i 137 mieszkańców. W 1891 r. folwark Unisławice liczył 928 mórg. W skład dóbr wchodził m.in. Charchocin, Kaliska, Dąbrówka. Majątek wielokrotnie zmieniał swoich właścicieli. Dwukrotnie w swojej historii wystawiany był na licytację. W dwudziestolecie międzywojennym należał do Adama Jankowskiego i później jego syna Adama juniora. W czasie II wojny światowej znajdował się pod okupacją niemiecką. W 1944 r. został rozparcelowany, a od 1950 r. zasiedlony przez rodziny parcelantów. W miejscowości zachowały się poszczególne elementy dziedzictwa materialnego:

- zespół dworsko-parkowy z dworem, parkiem dworskim, obszarem historycznego parku, rządówką, czworakiem i ośmiorakiem;
- kapliczka i krzyż przydrożny.

Ryc. 11. Unisławice w 1944 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

Więstawice

niem. Gut Wenzlamize

Wieś znana była już XVI w. pod nazwą Wiacławicze. W 1557 r. Więstawice należały do parafii Kłotno, a później Gołaszewo. Ze wsi wywodzą się: Jakub de Więstawice – 1379 r. i Albert Baryczka herbu Rola – 1433 r. Najprawdopodobniej w XVII w. wieś przeszła pod Panowanie Kretkowskich na wiele dziesięcioleci. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, t. 13 z 1893 r. wieś należała do powiatu włocławskiego, gminy Baruchowo, parafii Kowal. W 1827 r. było tu 16 domów i 139 mieszkańców. W 1885 r. na dobra składały się Więstawice i Zakrzewiec z areałem 1459 mórg. We wsi znajdował się młyn amerykański, cegielnia i pokłady torfu. Dobra tworzyły także: Strzały, Leonowo, Świątkowice, Dobrzelewice, Dobrzelewiczki, Grodno. Folwark powstał ok. połowy XIX w. W latach 80. XIX w. wzniesiono dla rodziny Kretkowskich pałac w stylu eklektycznym, a z początkiem XX w. założono park krajobrazowo-naturalistyczny. Majątek był w posiadaniu rodziny Kretkowskich do 1939 r. W czasie wojny okupowany przez Niemców. Po wyzwoleniu uległ parcelacji. W miejscowości zachowały się poszczególne elementy dziedzictwa materialnego:

- zespół pałacowo-parkowy z pałacem, parkiem pałacowym, rządówką, spichlerzem i stawem z przepustem kamiennym;
- szkoła;
- figurka MB;
- szpaler jesionowy.

Ryc. 12. Więclawice w 1930 r.

Źródło: www.igrek.amzp.pl

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Na terenie Gminy Kowal nie odnotowuje się parku kulturowego. Gmina Kowal posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, jednak nie są w nich wymienione obiekty znajdujące się w GEZ.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Wsie Gminy Kowal reprezentują różne typy układów przestrzennych. Na terenie gminy kształtowanie się układów przestrzennych związane było z warunkami naturalnymi, jak przebieg rzek, umiejscowienie jezior, ukształtowanie terenu i jego ekspozycja, a także uzależnione od warunków antropogenicznych, jak przebieg szlaków oraz dróg. Na skutek intensyfikacji budownictwa, głównie mieszkalnego w znacznym stopniu zatarte zostały pierwotne układy historyczne. Przekształcenia układów zabudowy wiejskiej nastąpiły głównie w miejscowościach, w których powstały nowe zabudowania. Historyczne osady wiejskie zachowały podstawowe elementy dawnego rozplanowania i główne dominanty kompozycyjno-przestrzenne. Szczególny rozwój nowego budownictwa mieszkaniowego zaobserwować można w północnej części gminy, gdzie w miejscowościach takich jak Grodzko, czy Dębniaki w ostatnich latach układ przestrzenny miejscowości został w znacznym stopniu zmieniony.

Obszar gminy obejmuje swoim zasięgiem według podziału Kietczewskiej-Zaleskiej z roku 1965 następujące typy sieci osadnictwa wiejskiego:

- sieć osadnictwa skupionego z domieszką osiedli rozproszonych, sieć wsi średniej wielkości skupionych, o układzie węzłowym dróg, starszego pochodzenia, z domieszką osiedli rozproszonych i rzędówek nowszego pochodzenia (XIX i XX w.);

- osadnictwo rozproszone, sieć o najmniejszym stopniu koncentracji, wybitna przewaga osiedli rozproszonych (rozproszenie wtórne powstałe w wyniku parcelacji i komasacji).

Z kolei wg H. Szulc na terenie gminy znajdują się wsie regularne – historyczne rzędówki.

Wsie Gminy Kowal reprezentują różne typy układów przestrzennych, niemniej dominuje zabudowa rozproszona, o luźnej strukturze, gdzie domy oddalone są od siebie w znacznej odległości, co jest typowe dla obszaru Kujaw. Na całym obszarze gminy zabudowa rozmieszczona jest w podobny sposób, mniej więcej o tym samym natężeniu. Ponadto budynki mieszkalne występują wzdłuż traktów drogowych. Poniżej wskazano miejscowości gminne wraz z ich charakterystycznymi rodzajami kształtów (układy wsi). Przykładowe wsie o zdefiniowanych układach przestrzennych to:

- Bogusławice – łańcuchówka z zachowanym folwarkiem, pierwotnie wieś wywodząca się jedynie z folwarku;
- Dąbrówka – zabudowa rozproszona z częściowo zachowanym folwarkiem;
- Grabkowo – zabudowa rozproszona z częściowo zachowanym folwarkiem, pierwotnie wieś wywodząca się zapewne z rzędówki;
- Grodztwo – wielodrożnica (o dość luźnej zabudowie);
- Kępka Szlachecka – zabudowa rozproszona z zachowanym folwarkiem;
- Nakonowo – ulicówka, pierwotnie wieś wywodząca się zapewne z rzędówki;
- Rakutowo – bardzo długa ulicówka;
- Unisławice – zabudowa rozproszona z zachowanym folwarkiem;
- Wiśławice – zabudowa rozproszona z zachowanym folwarkiem.

Poniżej scharakteryzowano typy układów przestrzennych wsi wchodzących w skład Gminy Kowal.

- a) łańcuchówka – wieś leśna – łanowa (*Waldhufen*). Wieś o datowaniu feudalnym, o regularnym układzie przestrzennym, którą cechuje luźna zabudowa wzdłuż drogi po obu jej stronach. Występujące zagrody znajdują się w równych odstępach od siebie na początku każdego łanu, przypominają ogniwa rozrzuconego łańcucha.
- b) wielodrożnica – wieś kupowa/zwarta (*compact village*). Charakteryzuje się bezładną i chaotyczną zabudową z nieregularnym przebiegiem dróg.
- c) wieś folwarczna – ośrodkiem najwyższej rangi jest folwark lub dwór wraz z zabudowaniami gospodarczymi.
- d) wieś o zabudowie luźnej, rozproszonej (*loose-knit village*) – zabudowania występujące na obszarze wsi nie są zwarte.
- e) rzędówka – wieś, którą cechuje luźna zabudowa wzdłuż drogi tylko po jednej stronie.

Układy ruralistyczne i urbanistyczne

Na terenie Gminy Kowal nie odnotowuje się historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków, czy wpisanych do rejestru zabytków.

Wg NID najpoważniejszymi zagrożeniami dla zachowania historycznych układów ruralistycznych są:

- wyludnianie wsi, opuszczanie siedlisk;
- urbanizacja;
- wymiana substancji budowlanej na inną, o innej funkcji, innych gabarytach i formie;

- wprowadzanie zabudowy wielorodzinnej i wielkogabarytowej (np. magazyny wysokiego składowania);
- zmiana charakteru użytkowania terenów rolnych i zabudowanych;
- likwidacja nieużytkowanych elementów zagospodarowania;
- likwidacja historycznych folwarków (części dawnych układów rezydencjonalnych);
- zmiana funkcji rolniczej i leśnej na nierolniczą i nieleśną;
- wyznaczanie nowych tras komunikacyjnych i linii przesyłowych.

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Kowal znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) zespołami budowlanymi,
- b) dziełami architektury i budownictwa,
- c) obiektami techniki,
- d) cmentarzami,
- e) parkami i innymi formami zaprojektowanej zieleni.

W Gminie Kowal znajdują się liczne przykłady zespołów budowlanych, do których zaliczyć można zespoły dworsko-parkowe i pałacowo-parkowe, zespoły budynków szkół, zagrody, czy zespoły kościołów. Występują tu również obiekty architektury i budownictwa, które są znacznie zróżnicowane. Zaliczyć można do nich obiekty sakralne (kościoły, kapliczki, krzyże, figury przydrożne), budynki użyteczności publicznej (szkoły), budynki mieszkalne, w tym dawne dwory i pałace, plebanie, czy budynki gospodarcze. Obiekty techniki na terenie gminy utożsamiać można z dawnym młynem, czy linią kolei szerokotorowej. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze: rzymsko-katolickie, przykościelny, ewangelicki, choleryczny. Odnotowano także kilka zabytkowych parków stanowiących niegdyś przykład zaprojektowanej formy zieleni oraz aleje i szpalery drzewne. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Kowal nie odnotowuje się zabytków ruchomych.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczynia się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne,

znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji, gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej, obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji, gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest

on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa. Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art. 116 określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomych i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Niezwykle ważną regulacją dotyczącą zabytków archeologicznych są przepisy art. 31 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z ww. art. osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Wyjątek stanowi art. 82a ust. 1 ww. ustawy.

Wojewódzka ewidencja zabytków liczy 196 stanowisk archeologicznych. W gminnej ewidencji zabytków archeologicznych Gminy Kowal ujęto 195 stanowisk archeologicznych, dlatego też podczas najbliższej aktualizacji GEZ należy opracować brakującą kartę.

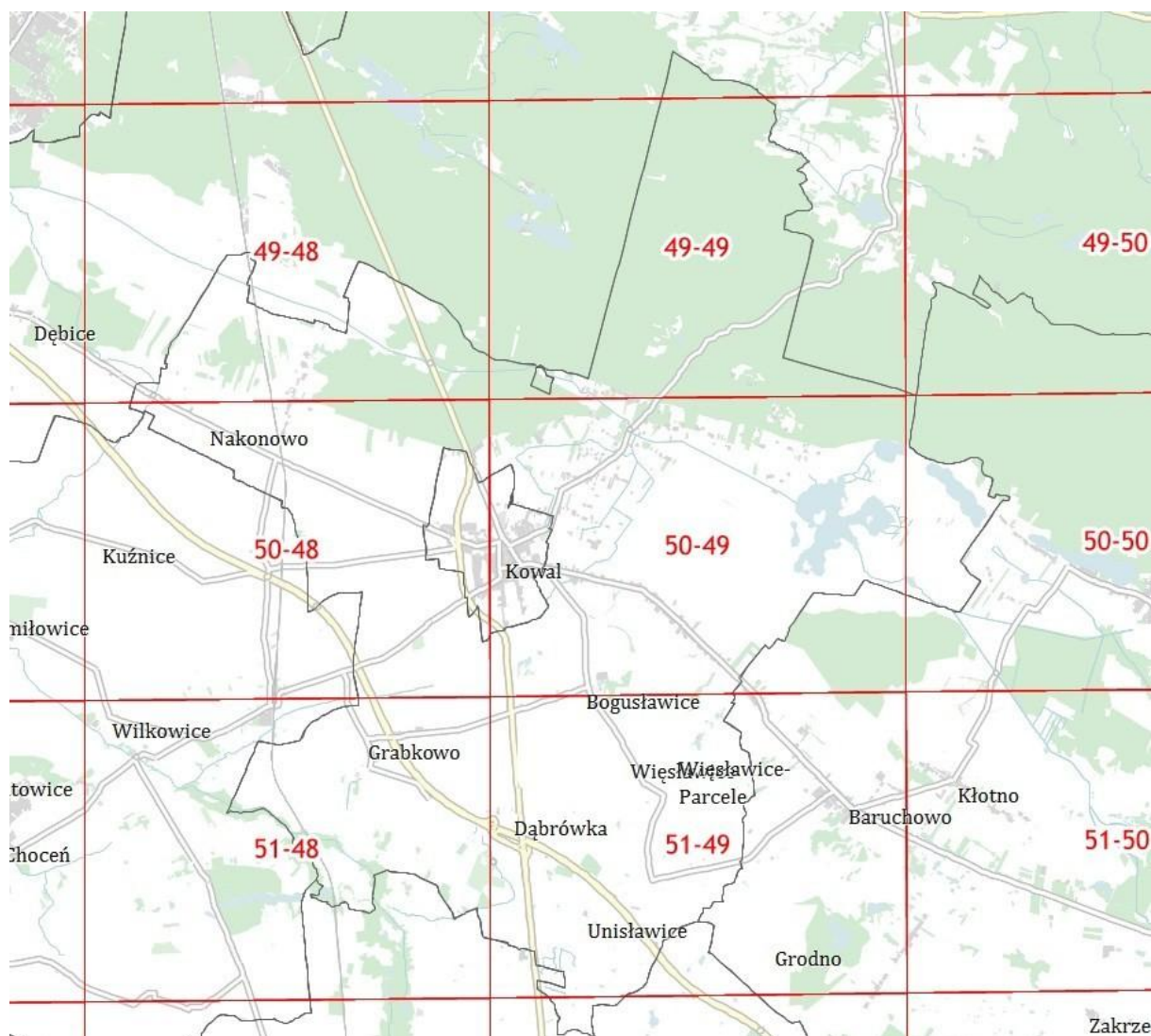
Poniższa charakterystyka odzwierciedla zasób gminnej ewidencji zabytków. Znajdują się w niej zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gminną ewidencję zabytków stanowisk archeologicznych należy prowadzić zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. z dnia 4 października 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Ewidencja stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów

zabytkowych występujących w Gminie Kowal. Wszystkie nieruchomości zabytki archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

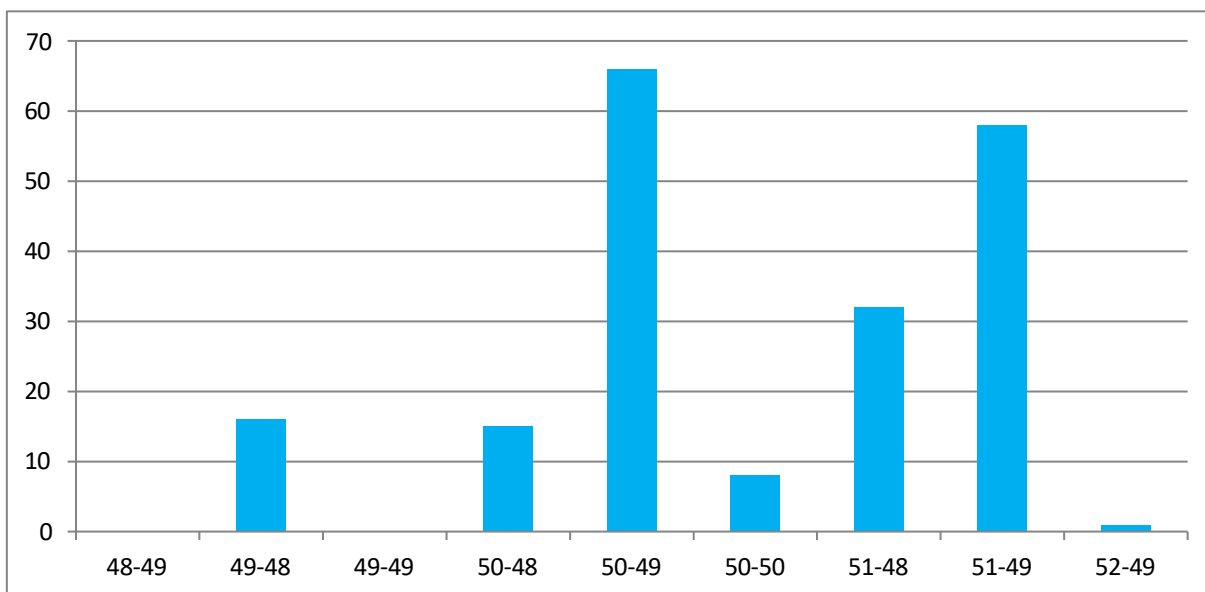
Wśród 196 stanowisk archeologicznych 1 wpisane zostały do rejestru zabytków. Pozostałe ujęto w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Znajdują się tu również stanowiska archiwalne w liczbie 5 szt., które nie posiadają ustalonej lokalizacji.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 9 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Kowal: 48-49, 49-48, 49-49, 50-48, 50-49, 50-50, 51-48, 51-49, 52-49. Należy zaznaczyć, że obszar AZP 49-49 tylko w marginalnym stopniu wkracza na teren gminy i na tym terenie nie udokumentowano stanowisk archeologicznych, podobnie jak i na obszarze 49-49, który z racji licznie występującego zalesienia najprawdopodobniej nie był wystarczająco przebadany. Obszar AZP 50-49 zajmuje największą powierzchnię na terenie gminy i jego pokrycie wynosi ok. 80%.

Ryc. 13. Obszary AZP na terenie Gminy Kowal

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

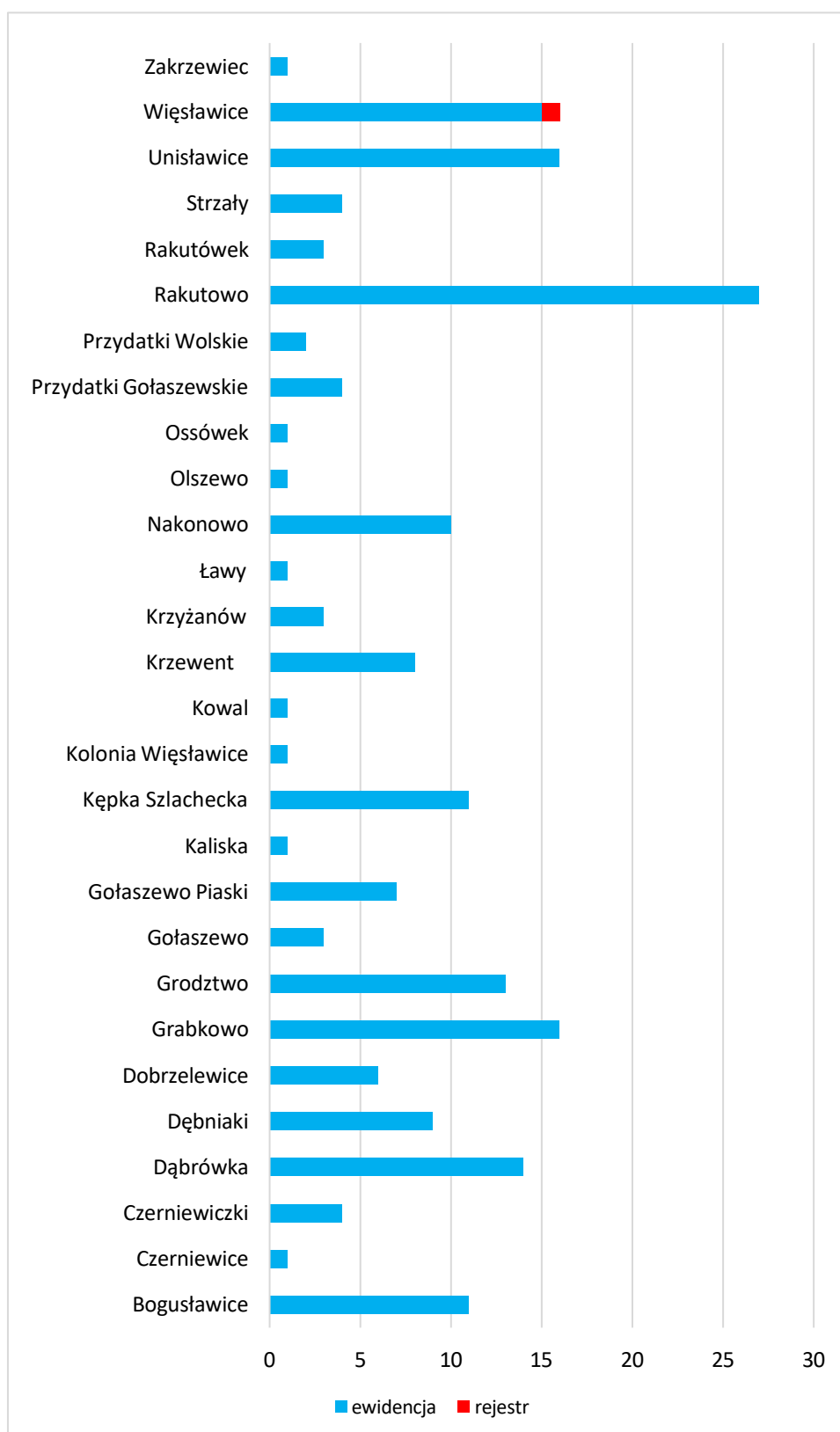
Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarze AZP 50-49 i 51-49 (łącznie 124) i jest to ponad 60% wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy. Znaczna liczba stanowisk znajduje się również na obszarze 51-48 – 32. Na pozostałych terenach AZP odnotowano łącznie 40 stanowisk. Należy zaznaczyć, że rozmieszczenie stanowisk na terenie gminy nie jest równomierne, zaś wysoka gęstość występowania stanowisk znajduje się na zachód i południowy zachód od Kowala.

Na terenie 28 jednostek osadniczych znajduje się 196 stanowisk archeologicznych, w tym 1 wpisane zostało do rejestru zabytków. Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Kowal znajduje się w miejscowościach: Rakutowo – 27, Grabkowo – 16, Unisławice – 16, Więśławice – 16, Dąbrówka – 14, Grodzko – 13. W pozostałych miejscowościach ich liczba nie przekroczyła 11.

Należy zaznaczyć, że w gminnej ewidencji zabytków ujętych jest 195 stanowisk, a w ewidencji wojewódzkiej i rejestrze – 196. Różnica ta związana jest z lokalizacją nowego stanowiska w miejscowości Strzały, AZP 51-49, 75 na obszarze, 8 w miejscowości. W związku z powyższym stanowisko to powinno być uwzględnione w aktualizacji gminnej ewidencji zabytków.

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Funkcje poszczególnych stanowisk są niekiedy mocno zróżnicowane. Wielokrotnie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów

chronologicznych. I tak np. w miejscowościach: Czerniewiczki i Grabkowo występują stanowiska wielokulturowe, z odnotowanymi różnymi chronologiami, które świadczą o ciągłości osadniczej na tych terenach. W każdej z niżej wymienionych miejscowości odnotowano osady i ślady osadnictwa.

Tabela 3. Stanowiska archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Czerniewiczki	50-48	4	51	ślad osadnictwa	k. amfor kulistych
					ślad osadnictwa	I okres epoki brązu
					ślad osadnictwa	k. łużycka
					ślad osadnictwa	k. przeworska
					osada	wczesne średniowiecze faza F
					osada	późne średniowiecze
					osada	nowożytny
					ślad osadnictwa	pradzieje
2	Czerniewiczki	50-48	5	52	ślad osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej
					osada	k. łużycka
					osada	k. przeworska
					osada	wczesne średniowiecze faza D-F
					osada	późne średniowiecze
					osada	nowożytny
					ślad osadnictwa	pradzieje
3	Grabkowo	51-48	8	59	osada	k. pucharów lejkowatych
					osada	k. amfor kulistych
					osada	k. łużycka
					osada	k. przeworska
					osada	wczesne średniowiecze
					osada	późne średniowiecze
					osada	nowożytny

Źródło: opracowanie własne na podstawie WEZ

Na 196 stanowisk odnotowano 321 faktów osadniczych. W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie różnych rodzajów stanowisk archeologicznych, są to głównie osady i ślady osadnictwa. Warto również wyróżnić pozostałe funkcje stanowisk, takie jak: dwór na kopcu oraz grodzisko w Więśławicach, czy obozowiska w Grabkowie i Uniśławicach datowane w różnych okresach czasowych. Zdecydowana większość stanowisk to stanowiska ziemne, nie widoczne na powierzchni. Jedynie grodzisko i kopiec posiadają formę krajobrazową.

Tabela 4. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	ślad osadnictwa	149
2	osada	141
3	punkt osadniczy	13
4	cmentarzysko	6
5	obozowisko	3
6	dwór na kopcu	1
7	grodzisko	1
8	luźne	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie WEZ

Na terenie gminy występują stanowiska archeologiczne z okresu od epoki kamienia do okresu nowożytnego. Pod względem przynależności określonej i sprecyzowanej przynależności kulturowej

najstarsze stanowiska z terenu gminy pochodzą z epoki kamienia, które zlokalizowano w miejscowościach: Grabkowo, Kępka Szlachecka, Dąbrówka. Największa grupa zaobserwowanych faktów osadniczych jest stosunkowo młoda i przypada na średniowiecze oraz okres nowożytny. Niemniej, duża liczba odnotowanych faktów osadniczych z epoki kamienia świadczy o tym, że tereny dzisiejszej Gminy Kowal zamieszkiwane były od najstarszych czasów.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych nie posiada własnej formy krajobrazowej, tj. są to stanowiska wziemne. Wszelkie prace inwestycyjne prowadzone przez Gminę Kowal, które związane były z pracami ziemnymi stanowiącymi potencjalne zagrożenie dla zabytków archeologicznych uzgadniane były z WKZ. Należy pamiętać, że do istotnych zagrożeń dla stanowisk archeologicznych należy zaliczyć czynniki naturalne, np. działalność rzek, czy czynniki ludzkie związane z pracami ziemnymi, jak np.:

- kanalizacja;
- wodociągi;
- inwestycje mieszkaniowe, usługowe i przemysłowe;
- budowa dróg, obwodnic;
- lokalizacje żwirowni, kopalni kruszywa;
- planowane zalesienia;
- melioracje;
- regulacje cieków wodnych i budowa zbiorników retencyjnych;
- głęboka orka;
- gwałtowne zjawiska atmosferyczne.

Do innego typu zagrożeń należy zaliczyć działalność nielegalnych poszukiwaczy zabytków, którzy mogą na trwale uszkodzić historyczne nawarstwienia zabytku.

W najbliższym czasie nie przewiduje się zadań inwestycyjnych przewidzianych przez Gminę Kowal, które mogłyby występować w kolizji ze stanowiskami archeologicznymi. W przypadku pojawienia się prac polegających na pracach wziemnych, np. budowa, czy modernizacja dróg, wszelkie prace uzgadniane będą z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wszelkie prace przy stanowiskach archeologicznych należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Wszystkie stanowiska archeologiczne podlegają ochronie.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal, dla zabytków archeologicznych obowiązuje:

- ochrona konserwatorska wszystkich stanowisk archeologicznych;
- w przypadku prowadzenia inwestycji w obrębie zabytków archeologicznych powiadomienie Wojewódzkiego konserwatora Zabytków o przystąpieniu do przygotowań inwestycji.

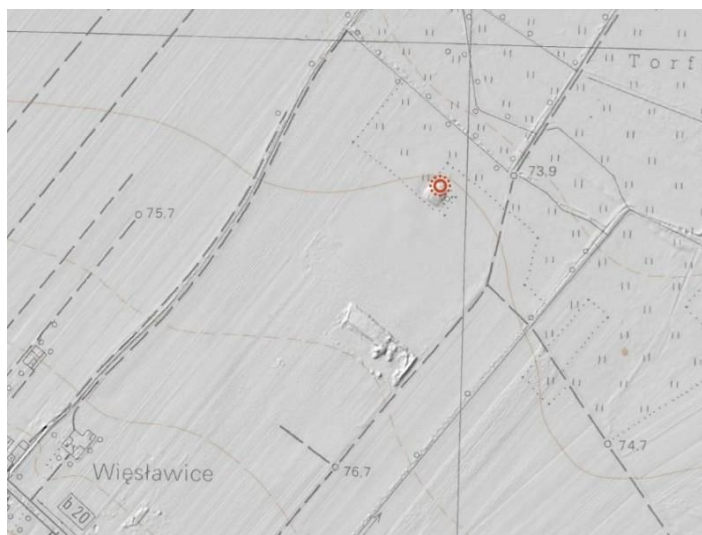
Na terenie Gminy Kowal znajduje się 1 stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jego krótka charakterystyka znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela 5. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr AZP	Nr w miejsc.	Nr ewid. dz.	Funkcja obiektu- Kultura/chronologia	Nr rejestru i data wpisu
1	Więslawice	50-49	13	66	159/1	grodzisko - późne średniowiecze/nowożytny XIV- XVI w.	310/A z 1993- 06-16

Źródło: dane NID

Stanowisko w Więslawicach znajduje się na działce ewidencyjnej nr 159/1, położone na łąkach, w odległości ok. 750 m na północny-wschód od najbliższych zabudowań zlokalizowanych przy drodze głównej w Więslawicach Parcele. Teren ten nie jest zadrzewiony, widoczny w terenie w postaci wyniosłego wzniesienia w kształcie okręgu z niewielkim rozszerzeniem zamkniętym prosto o południowo-zachodu. Jego średnica wynosi ok. 40 m, a wysokość 2 m. Otacza go czytelna fosa. Grodzisko datowane jest na okres XIV-XVI w. (późne średniowiecze). Kopiec użytkowany był w czasie trzech faz osadniczych. W pierwszej fazie (od II połowy XIV do I połowy XV w.) na kępie wśród podmokłych łąk funkcjonowało tu osadnictwo obronne, którego formy nie udało się odtworzyć. W fazie drugiej, datowanej na 1 poł. XV w., usypano kopiec i otoczono go rowem z wodą. Nie jest znany charakter zabudowy tego nasypu. W ostatniej fazie (przypadająca na XVIII w.) wzniesiono budowlę drewnianą. Pierwsze dwie fazy łączyć należy z przedstawicielami rodu Rolichów. Z kolei XVIII-wieczny dwór wzniesli zapewne Kretkowscy herbu Dołęga. W 1989 r. badania weryfikacyjno-sondazowe na grodzisku przeprowadził dr Leszek Wojda z katedry archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. W 1994 r. badania weryfikacyjne przeprowadzili: O. Krut-Horonziak, A. Marciniak-Kajzer, A. Horonziak, L. Kajzer. Znaleziono tu materiał masowy w postaci 40 fragmentów ceramiki.

Ryc. 14. Lokalizacja grodziska w WięslawicachŹródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków są najcenniejszymi pozostałościami dawnych epok, kultur i osadnictwa.

Baza danych o stanowiskach archeologicznych nie jest bazą zamkniętą i ma charakter zbioru otwartego.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Kowal nie funkcjonują muzea, w których znajdowałyby się zabytki. Nie odnotowuje się również izb pamięci, izb tradycji oraz innych miejsc, gdzie gromadzone byłyby zbiory związane z historią gminy.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremoniały lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Kowal nie odnotowuje się krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (13 wpisów-stan na wrzesień 2025 r.). Na terenie Gminy

Kowal występuje jednak znaczna liczba przykładów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Gmina Kowal leży na obszarze historycznych Kujaw. Przed rozbiorem obszar ten stanowił część województwa brzesko-kujawskiego. Kujawy dzielą się na kilka podgrup. Większa część Gminy Kowal znajduje się na obszarze Kujaw czarnych, która charakteryzuje się dobrymi i żyznymi glebami czarnymi. Wschodnia część zaliczana jest do Kujaw borowych, tj. miejsc gdzie występują historycznie zalesione bory sosnowe (Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy). Z kolei północna część gminy znajduje się na obszarze Kujaw nadwiślańskich zwanych także białymi, która charakteryzuje się piaszczystymi terenami oraz dużą lesistością.

Ryc. 15. Podział etnograficzno-geograficzny Kujaw

Źródło: www.dialektologia.uw.edu.pl

Chodzenie z kozą

Z terenu Gminy Kowal odnotowuje się wpis na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (116 wpisów- stan na wrzesień 2025 r.). Z dniem 30.12.2020 r. na ww. listę trafiło tzw. kujawskie chodzenie z kozą. Jest to tradycja, która przetrwała na terenie gminy, praktykowana jest raz w roku. „Przebierańcom” często towarzyszy muzyka, wcześniej na instrumentach żywych (popularny był akordeon, saksofon, tamburyn, klarnet), obecnie za sprawą nowych technologii korzysta się z bezprzewodowych głośników. Zapustnicy śpiewają znane i taneczne piosenki, niejednokrotnie ubierając je we własne, autorskie słowa. Zwyczajem jest też aby zapustnikom dać „parę groszy” i ugościć ich „swojskimi wyrobami”. W kujawskich domach zawsze się mówiło: „koza idzie”.

Chodzenie z kozą to zwyczaj obchodzenia domów na terenie Kujaw przez grupy przebierańców pod koniec karnawału (od Tłustego Czwartku do wtorku przed Popielcem). Jest to kontynuacja dawnych ludowych praktyk o charakterze magicznym, których celem było zapewnienie urodzaju. Wśród przebierańców dominują postaci zwierzęce: koza, bocian, koń, niedźwiedź, jak również ludzkie figury „obcych”: Żydzi, Cyganie, oraz różnie nazywane postaci dwoiste: „dziad na babie”, „żywy na umarłym”. W ramach obchodów zapustnych funkcjonuje również zabawa taneczna, zwana podkoziołkiem. Kiedyś miała ona ważną rolę obrzędową (przede wszystkim o charakterze matrymonialnym), obecnie jest

potańcówką kończącą okres karnawału. W przypadku niektórych grup zapustnych, nazwa „podkoziołek” przylgnęła również do zwyczaju obchodzenia domów lub stosowana jest zamiennie z nazwą „chodzenie z kozą”.²

Gwara

Na wsiach z terenu gminy część mieszkańców, szczególnie starszych posługuje się gwarą kujawską w codziennym użytkowaniu. Posługiwanie się gwarą zanika, używana jest wśród osób starszych. Gwara kujawska należy do dialektu wielkopolskiego. Decydują o tym dwie przesłanki: brak mazurzenia i międzywyrazowa fonetyka udźwięczniająca.

Strój ludowy³

Na terenie Gminy Kowal strój ludowy jest zachowany. Zakładany jest podczas ważniejszych uroczystości, np. dożynki, Boże Ciało.

Szczytowy czas rozwoju stroju przyjmuje się na lata 1870-1914, kiedy Kujawiacy po uwłaszczeniu zdążyli się wzbogacić. Do czasów II wojny światowej nie zachował się żaden oryginalny o kompletny ubiór męski, czy żeński, co związane było m.in. z pochówkiem Kujawiaków w tych strojach.

Strój damski składa się z białego czepca zwanego kopką – nakrycia głowy u mężatki (u dziewcząt szlarka – paski materiału ułożone w harmonijkę i ozdobione sztucznymi kwiatami), który wyszywany był białym haftem, otaczano go dla ozdoby chustkami. Poniżej zakładano koszulę oraz opinającą sznurówkę lub gorset, po czym przywdziewano kaftanik (kabat) z ozdobną pelerynką. Panie nosiły jednocześnie 3 spódnice: sukmana (węgiełka), spódnica wierzchnia, zapaska (fartuszek). Zapaskę zdobiono zazwyczaj po bokach białym haftem. Dopełnieniem stroju były białe pończochy, obuwie – odświętne sznurowane trzewiki oraz biżuteria – czerwone korale. Całość stroju utrzymywana w kolorystyce niebiesko-czerwono-białej.

Strój męski składał się z nakrycia głowy – rogatywki obszytej barankiem lub kapeluszy o kilku kształtach. Te o szerokim rondzie i niskiej główce były symbolem zamożności. Zakładano białą koszulę oraz jedwabną chusteczkę do wiązania pod szyją. Wierzch stanowi kaftan z długimi rękawami (jaka) z czerwonego sukna, na nią wkładano kamizelkę o krótkim rękawku w kolorze granatowym, zdobioną na piersiach pętlami. Powyżej bioder wiązano na wierzchu czerwony, wełniany pas. Starsi Kujawiacy stosowali także okrycia wierzchnie (kieraja z kapturem, sukmana z peleryną, czamara, płaszcz). Spodnie w kolorze niebieskim wpuszczane były do wysokiego skórzanego obuwia zwanego iskrzakami. Podbijane były podkówkami, z cholewą karbowaną w okolicy kostki.

Potrawy lokalne

Dawniej w każdym gospodarstwie na Kujawach hodowano kaczki, dlatego też Kujawy słynęły z czarniny i pieczonej kaczki. Kaczinę serwowano najczęściej na niedzielny i świąteczny obiad. Na początku XX w. tradycyjne pożywienie mieszkańców ziemi kujawsko-pomorskiej składało się głównie z pokarmów ziemniaczanych i zbożowych. Placek drożdżowy z mąki pyłkowej i z cukrem, pieczono tylko z okazji świąt lub na miejscowy odpust. Pieczony był wtedy w wersji bogatszej – z bakaliami. Bogacenie się regionu i wzrost zamożności spowodował, że placek drożdżowy stał się przekąską codzienną. W okresie

² www.niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego

³ Na podstawie: www.polalech.pl/stroj-kujawski-nauka-opis.htm, www.strojeludowe.net/stroje/kujawski/, www.dialektologia.uw.edu.pl

wielkanocnym piecze się babkę, zaś od tłustego czwartku do wtorku przed środą popielcową spożywa się faworki, na Kujawach zwane chruścikami. Do innych potraw związanych z rejonem kujawskim oraz okolicami Kowala należy zaliczyć zupy: żur kujawski, czerninę, zupę fasolową, która popularna była głównie na Kujawach Czarnych, ale także Rosopita – zupa śledziowa na bazie śmietany i cebuli z ziemniakami w osobnym naczyniu.

Zespoły

Na terenie gminy funkcjonuje Kapela spod Kowala założona w 1968 r. Założycielem formacji był Pan Leon Stankiewicz. W swych założeniach zespół postawił sobie za cel ratowanie od zapomnienia tradycji i pieśni Kujaw. Pierwszy skład kapeli kompletował się 1,5 roku, poszukiwano muzyków, tancerzy, śpiewaków, którzy potrafili by wiernie odtworzyć dawne melodie kujawskie. Początek działalności artystycznej kapeli datuje się od występu w Telewizyjnym Turnieju Miast Płock – Włocławek. Tam to właśnie kapela po raz pierwszy zaprezentowała szerokiej publiczności swój repertuar zdobywając punkty dla Włocławka. Już po pierwszych występach posypały się zaproszenia na koncert i festiwale Kapela pozyskała miano najbardziej autentycznego zespołu ludowego w regionie. Wiele znaczących nagród, wyróżnień kapela zawdzięcza autentyzmowi swojego repertuaru. Kapela występuje w regionalnych strojach kujawskich. Kapela ma za sobą liczne występy na terenie całego kraju, w tym w Kazimierzu Dolnym.

Fot. 1. Zespół folklorystyczny „Kapela spod Kowala”

Źródło: www.gminakowal.pl

Inną ważną organizacją o bogatej historii i tradycji jest Orkiestra Dęta OSP Grabkowo. W roku 1926 straż obchodziła 10-lecie swego istnienia. Z tej okazji ówczesny zarząd postanowił zorganizować orkiestrę strażacką. Głównym inicjatorem tego przedsięwzięcia był naczelnik Antoni Sokołowski. W roku 1927 po raz pierwszy orkiestra wystąpiła w pełnej gali. Jej długoletnim kapelmistrzem był miejscowy organista Adam Kieler. Orkiestra przetrwała do wybuchu II wojny światowej. W wyniku okupacji działalność straży i orkiestry została przerwana. W roku 1977 orkiestra została reaktywowana. Ze zgromadzonych funduszy własnych zakupiono niezbędną ilość instrumentów. Obecnie orkiestra dęta z Grabkowa bierze udział w licznych uroczystościach państwowych, strażackich i kościelnych. Występuje w konkursach i przeglądach orkiestr dętych od szczebla rejonowego do wojewódzkiego

otrzymując wiele wyróżnień i dyplomów. Finansowej pomocy udzielają władze samorządowe gminy. Orkiestra OSP Grabkowo stanowi wizytówkę kulturalną Gminy Kowal.

Fot. 2. Orkiestra Dęta OSP Grabkowo

Źródło: www.gminakowal.pl

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Kowal działają Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. To dobrowolne i niezależne organizacje, których celem jest m.in. kontynuacja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom tradycji lokalnych. Dbają o dorobek kulturowy, promują „Małą Ojczyznę” poprzez występy i wystawy na piknikach, festynach, dożynkach i innych imprezach. Koła Gospodyń Wiejskich dbają o tradycję, tożsamość i historię gminy, wspierają lokalne dziedzictwo kulturowe. Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych. Należy do nich zaliczyć następujące KGW zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich:

- Koło Gospodyń Wiejskich "Gama" w Grabkowie;
- Koło Gospodyń Wiejskich Strzały;
- Koło Gospodyń Wiejskich Kobiety Na Straży w Gołaszewie;
- Koło Gospodyń Wiejskich Więstawice;
- Koło Gospodyń Wiejskich Kępczanki z Kępki Szlacheckiej;
- Koło Gospodyń Wiejskich Szkolne Babki z Ossówka;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Grodztwie;
- Koło Gospodyń Wiejskich Dębniaki;
- Koło Gospodyń Wiejskich Grabkowo;
- Koło Gospodyń Wiejskich "Jezioranki" w Krzewencie;
- Koło Gospodyń Wiejskich Rakutowo;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Dziardonicach;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Gołaszewie;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Krzewencie;
- Koło Gospodyń Wiejskich Unistawice.

Pozostałe organizacje związane z dziedzictwem

Na terenie Gminy Kowal występują również stowarzyszenia i organizacje, które w swojej działalności statutowej realizują zadania związane z dziedzictwem kulturowym, należy do nich zaliczyć:

- Stowarzyszenie na Rzecz Mieszkańców Grodzтва „Aktywna Wieś Kujawiaki”, Grodztwo 12a 87-820 Kowal. Do celów działań należy m.in. organizacja konkursów w zakresie wiedzy przyrodniczej i ekologii oraz historii lokalnej;
- Stowarzyszenie na Rzecz Mieszkańców Ziemi Kujawskiej EPI, Strzały 10 87-820 Kowal. Do celów działań należy m.in. organizacja konkursów w zakresie wiedzy przyrodniczej i ekologii oraz historii lokalnej.

Święta związane z lokalnym dziedzictwem

Celem zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, na terenie Gminy Kowal organizowane są różne wydarzenia integracyjne. Koła gospodyń wiejskich wystawiają się z poczęstunkiem i rękodzielnictwem, zaś zespoły folklorystyczne i śpiewacze prezentują program rozrywkowy. Kształtującymi tożsamość regionalną wydarzeniami organizowanymi na obszarze gminy są:

- Święto Mleka – impreza cykliczna organizowana co roku w czerwcu. Część artystyczną przedstawiają uczniowie szkół podstawowych z Nakonowic, Grabkowa i Więśławica, czy Orkiestra Dęta Ochotniczej Straży Pożarnej z Grabkowa. Poczęstunek zapewniają KGW rozpowszechniając regionalne potrawy. Organizowany jest konkurs picia mleka oraz dojenia krowy, który przypomina o bogatej tradycji mleczarskiej Kujaw. Inicjatywa odgrywają kluczową rolę w promowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego. Łączy kulturę, tradycję i dobrą zabawę, która buduje dumę z regionu;
- Dożynki Parafialne w Kowalu (sierpień) – w święcie uczestniczą delegacje poszczególnych sołectw z terenu Gminy Kowal oraz KGW.

Herb Gminy

Transformacja ustrojowa na przełomie lat 80. i 90. XX w. spowodowała wśród mieszkańców Polski chęć przemian i poczucie wolności. Z biegiem czasu poszczególne regiony kraju mając na uwadze odrębną historię, tradycje, zwyczaje zaczęły zwracać uwagę na tożsamość lokalną. Jednostki samorządowe mogły dokonać ponownej oceny faktycznego stanu historii regionu i związanych z nią symboli. Rada Gminy Kowal przyjęła Uchwałą Nr IX/63/2019 z dnia 17.09.2019 r. Statut Gminy Kowal, w którym opisano herb gminy.

Herb gminy stanowi tarcza w dolnej części zaokrąglona. Jest ona podzielona pionowo na dwie równe części. W lewej połowie herbu znajdują się: drzewo, słońce, rzeka oraz pagórki, natomiast w prawej: pochylony młot i kowadło.

Młot i kowadło symbolizują nazwę gminy „Kowal” oraz nawiązują do rzemiosła kowalskiego, które jest elementem dziedzictwa kulturowego gminy. Słońce, drzewo, pagórki i rzeka odwołują się do walorów przyrodniczych jednostki.

Ryc. 16. Herb Gminy Kowal

Źródło: www.gminakowal.pl

Nazwa Gminy

Nazwa Gminy Kowal pochodzi od miasta Kowal, który stanowi odrębną jednostkę terytorialną. Etymologia nazwy może nawiązywać do osady, w której znajdowała się duża liczba rzemieślników „kowali” lub słynęła z produkcji wyrobów rzemieślniczych, kowalskich – głównie utożsamianych z wykuwaniem podków i gwoździ oraz pozostałych przedmiotów z metalu.

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że dziedzictwo niematerialne gminy istnieje. Powyżej wymienione elementy niematerialne należy zachować i pielęgnować dla obecnych mieszkańców oraz kolejnych pokoleń.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Kowal nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

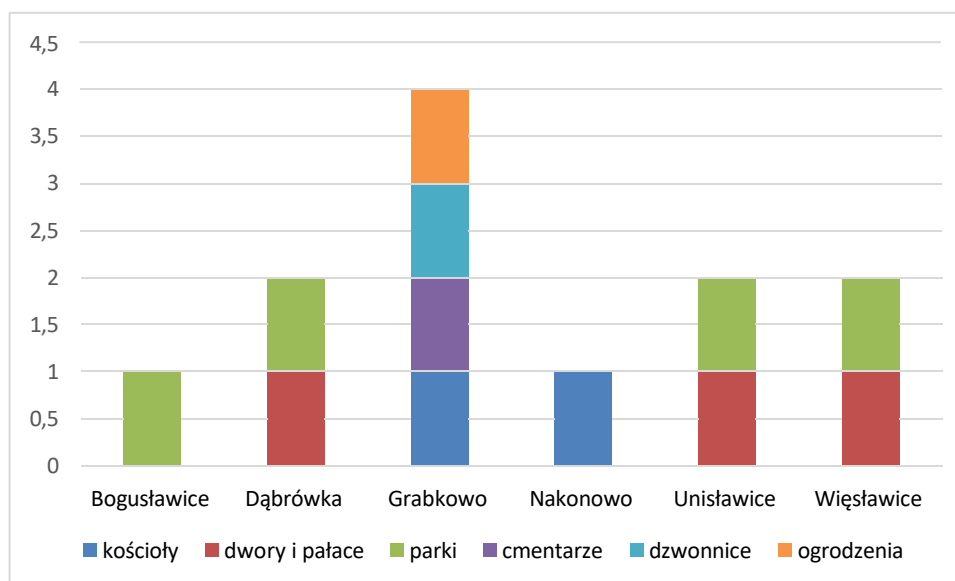
Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Wyk. 3. Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków z uwzględnieniem ich funkcji z terenu Gminy Kowal

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru zabytków

Na terenie Gminy Kowal znajduje się 7 wpisów do rejestru zabytków. Niemniej, decyzje o wpisie obejmują zazwyczaj nie pojedynczy obiekt, a zespół obiektów. Przyjmując powyższą interpretację należy stwierdzić, że na terenie gminy znajduje się 12 pojedynczych pozycji na terenach objętych wpisem do rejestru.

Zabytki rejestrowe charakteryzują się różnorodnością pod względem funkcji. Wyodrębniono 6 charakterystycznych rodzajów zabytków (wykres 3). Największą grupę zabytków wpisanych do rejestru stanowi zabytkowa zieleń (4), tj. parki dworskie i pałacowe oraz dwory i pałace (3). Ponadto występują tu kościoły (2) oraz pojedyncze pozycje: dzwonnica, ogrodzenie i cmentarz w zespole kościoła w Grabkowie. Miejscowością, w której odnotowano najwięcej obiektów wpisanych do rejestru zabytków obiektów architektonicznych i budowlanych z terenu gminy jest Grabkowo – 4 obiekty.

W poniższej tabeli przedstawiono spis zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdują się w 6 miejscowościach. Większość z nich datowana jest na XIX wiek, głównie koniec XIX w. Najstarszym obiektem wpisanym do rejestru zabytków na terenie gminy jest dawny cmentarz przykościelny w granicy ogrodzenia działki kościelnej w Grabkowie, który założony został w XIV w. Najstarszym zachowanym kubaturowym zabytkiem na terenie gminy jest kościół filialny

rzymskokatolicki drewniany pw. św. Marka w Nakonowie. Wykaz wszystkich obiektów znajdujących się w rejestrze z ich podstawowymi informacjami zamieszczono w załączniku 1.

Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Lokalizacja (Adres)	Datowanie	Nr ewid. dz.	Wpis do rejestru zabytków
1	Bogusławice	park dworski		1702, 1911	17/23, 14, 12/11	1984. 07. 25- A/1240
2	Dąbrówka	dwór	5	1920-1930	56/8, 56/11	1984. 09. 17- A/1225/1-2
3	Dąbrówka	park dworski		pocz. XX w.	56/8, 56/11	1984. 09. 17- A/1225/1-2
4	Grabkowo	kościół paraf. rzymskokatolicki pw. św. Marii Magdaleny		1889	196	08. 03. 1988 – A/424
5	Grabkowo	dzwonnica		XIX w. k.	196	25. 02. 2019 - A/1757/1-3
6	Grabkowo	ogrodzenie z bramą i furtkami		1915	196	25. 02. 2019 - A/1757/1-3
7	Grabkowo	d. cmentarz przykościelny w granicy ogrodzenia		XIV w - l.20- te XIX	196	25. 02. 2019 - A/1757/1-3
8	Nakonowo (Diabełek)	kościół filialny rzymskokatolicki drewniany pw. św. Marka		1765	301/1	1982. 11. 15 – A/428
9	Unisławice	dwór	16	XIX w. poł. ok.	68/9	1984. 03. 2 – A/1020/1-2
10	Unisławice	park dworski		XIX w. k.	68/9, 68/11, 68/14	1984. 03. 2 – A/1020/1-2
11	Więśławice	pałac	18	1887 ok.	32/10	1984. 03. 1 – A/1021/1-2
12	Więśławice	park pałacowy		2 poł. XIX w.	32/1033/2, 68/2	1984. 03. 1 – A/1021/1-2

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru zabytków

W poniższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych. Z zestawienia wynika, że zabytki wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Kowal należą do osób prywatnych oraz parafii. Stan poszczególnych zabytków jest zróżnicowany. Ich ogólną kondycję należy ocenić na dostateczny/dobry. W najlepszym stanie jest kościół w Nakonowie oraz dwór w Unisławicach. W najgorszym stanie zdaje się być dwór w Dąbrówce, który wymaga pilnych prac naprawczych. Zdecydowana większość analizowanych zabytków wpisana została do rejestru w latach 80. i 90. XX w. Najmłodsze wpisy dotyczą dzwonnicy, ogrodzenia i cmentarza przykościelnego w Grabkowie – 2019 r.

Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

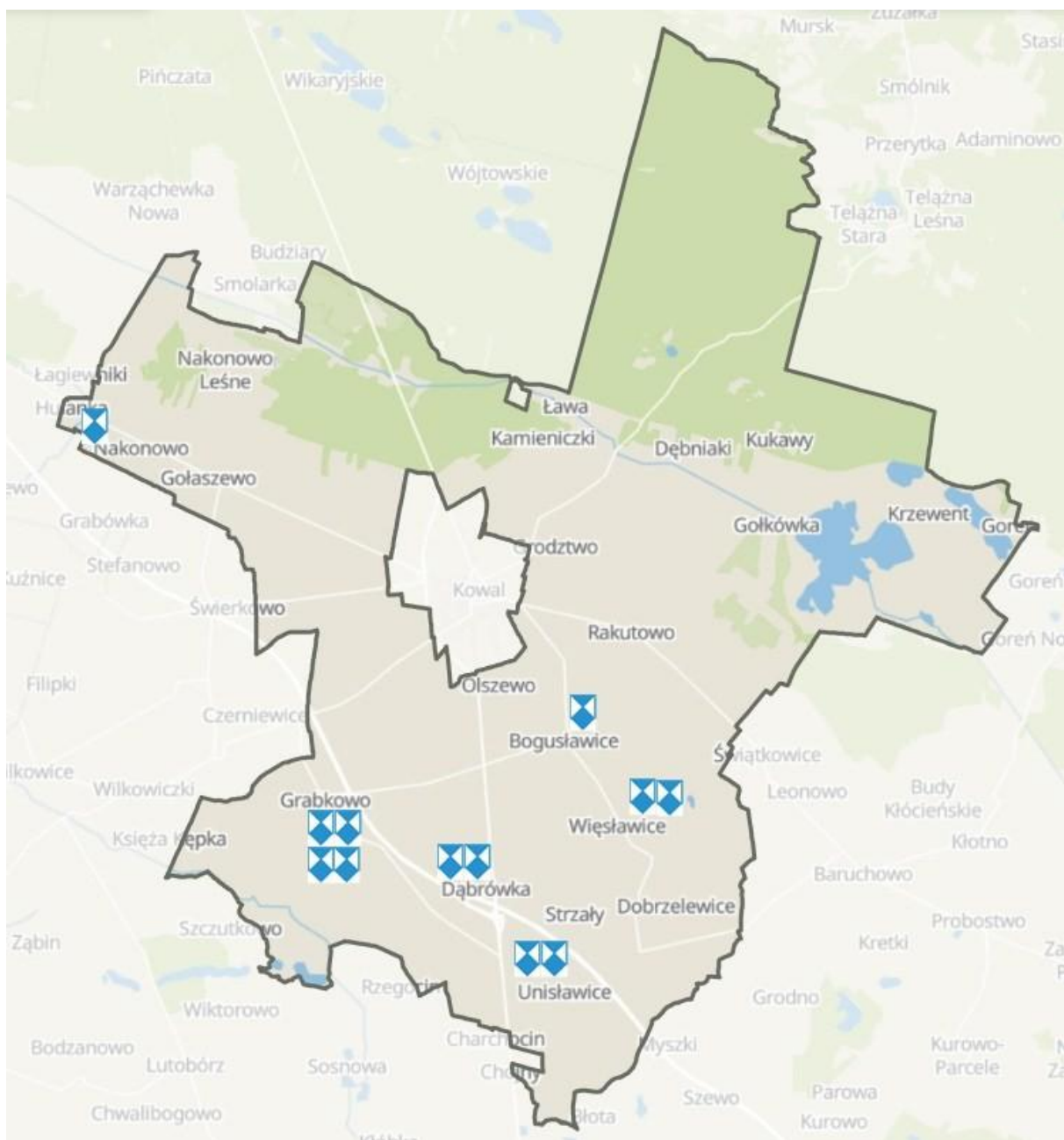
Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Własność	Stan zachowania
1	Bogusławice	park dworski	os. prywatne	dobry
2	Dąbrówka	dwór	os. prywatna	zły
3	Dąbrówka	park dworski	os. prywatna	dostateczny

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

4	Grabkowo	kościół paraf. rzymskokatolicki pw. św. Marii Magdaleny	Parafia św. Marii Magdaleny w Grabkowie	dobry
5	Grabkowo	dzwonnica	Parafia św. Marii Magdaleny w Grabkowie	dobry
6	Grabkowo	ogrodzenie z bramą i furtkami	Parafia św. Marii Magdaleny w Grabkowie	dobry
7	Grabkowo	d. cmentarz przykościelny w granicy ogrodzenia	Parafia św. Marii Magdaleny w Grabkowie	dostateczny
8	Nakonowo (Diabełek)	kościół filialny rzymskokatolicki drewniany pw. św. Marka	Parafia Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Kruszyńce	bardzo dobry
9	Unisławice	dwór	os. prywatne	bardzo dobry
10	Unisławice	park dworski	os. prywatne	dobry
11	Więśławice	pałac	os. prywatne	dostateczny
12	Więśławice	park pałacowy	os. prywatne	dobry

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 17. Rozmieszczenie zabytków wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: opracowanie własne na podkładzie www.voxly.pl

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal, dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków obowiązuje:

- trwałe zachowanie historycznej formy architektonicznej i substancji budowlanej obiektu wpisanego do rejestru;
- utrzymanie (ewentualnie rewaloryzacja) otoczenia obiektu zabytkowego zgodnie z historycznym zagospodarowaniem;
- opracowanie rozwiązań inwestycyjnych na podstawie zaleceń konserwatorskich, zgodnie z odpowiednimi przepisami szczegółowymi – Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.⁴

Ryc. 18. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Kowala prowadzi Gminną

⁴ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/blekitna-tarcza/pl/program-blekitnej-tarczy/znak-blekitnej-tarczy.php>

Ewidencję Zabytków Gminy Kowal w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

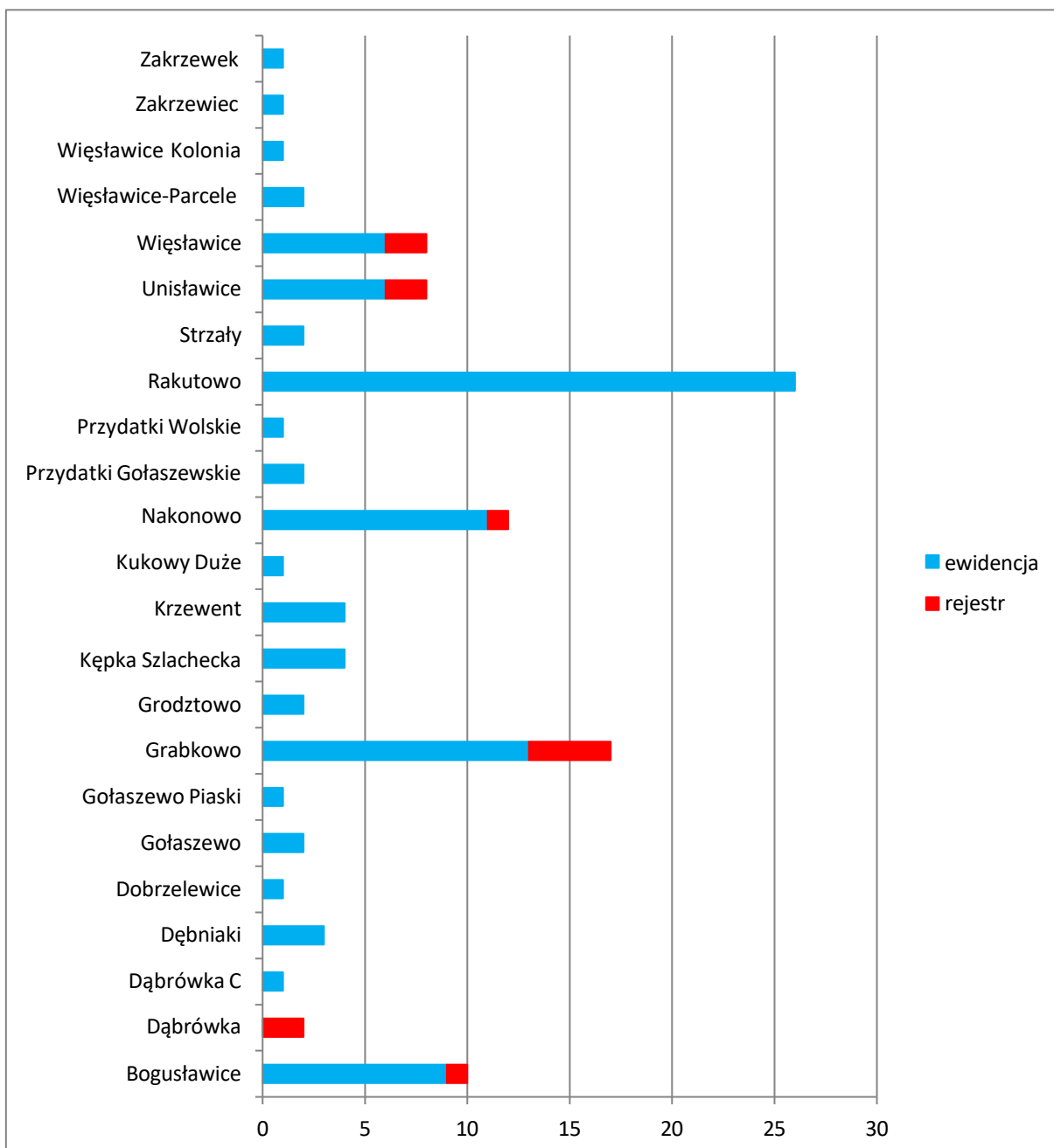
Gmina Kowal posiada gminną ewidencję zabytków. Znajdują się w niej liczne zabytki, w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków. Figurują w niej również zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Karty adresowe GEZ opracowane zostały w 2021 r. GEZ stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Kowal. Wszystkie nieruchome zabytki ujęte w ewidencji przedstawione zostały w załączniku nr 1.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal, dla obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków / wojewódzkiej ewidencji zabytków obowiązuje:

- utrzymanie historycznej formy architektonicznej obiektu (gabaryty, forma dachu i rodzaj pokrycia, kompozycja i wystrój elewacji, forma stolarki okiennej i drzwiowej);
- zapewnienie zachowania walorów funkcjonalnych i użytkowych obiektu;
- zagospodarowanie na nowe funkcje przy utrzymaniu walorów zabytkowych;
- opracowanie dokumentacji konserwatorskiej obiektu w przypadku jego rozbiórki;
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków zgodnie z odpowiednimi przepisami szczegółowymi dotyczącymi ochrony zabytków.

Na terenie gminy, w 23 jednostkach osadniczych w GEZ ujęto **113** zabytków architektury i budownictwa, w tym 12 zabytków z rejestru zabytków oraz gródek z m. Więśławice-Parcele, który jest zabytkiem archeologicznym. Ujęte w ewidencji obiekty datowane są przede wszystkim na 2 ćw. XX w., wiek XIX. Znajdują się tu również starsze obiekty z końca XIX w. i początku XX w.

Na wykresie poniżej przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że najwięcej znajduje się ich w Rakutowie - 26. Dużą liczbę zabytków odnotowuje się także w Grabkowie – 17 i Nakonowie – 14. W pozostałych miejscowościach liczba obiektów zabytkowych nie przekroczyła 10. Liczba zabytków ujętych w GEZ na terenie kilkunastu jednostek osadniczych świadczy o zachowanym dziedzictwie materialnym na terenie gminy, a ich liczba w porównaniu do innych jednostek gminnych powiatu włocławskiego nie jest duża. Dlatego tym bardziej należy dbać o zachowane dziedzictwo materialne gminy. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to obiekty historyczne wybudowane w historycznej technice budowlanej, której już się nie stosuje. Są to również miejsca upamiętniające przodków tych ziem. Zabytki będące w GEZ posiadają także wartość artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa gminy.

Wyk. 4. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, tj. mogą być z niej usuwane/dodawane obiekty.

Obiekty należące do własności Gminy Kowal

Struktura własnościowa obiektów zabytkowych ujętych w GEZ jest niejednokrotnie złożona. Gmina Kowal jest właścicielem lub współwłaścicielem następujących obiektów:

Tabela 8. Zabytki we własności i współwłasności Gminy Kowal

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
1	Grabkowo	szkoła	przy nr 5	1929 r.	własność
2	Kępka Szlachecka	dwunastorak	27	XIX w. k.	współwłasność
3	Kępka Szlachecka	dwór, ob. dom	27a	XIX w. 2 poł.	współwłasność
4	Nakonowo	szkoła podstawowa	31	poł. XX w.	własność
5	Więśławice	szkoła	17	1939 r.	własność

Źródło: dane Urzędu Gminy w Kowalu

Dla ww. obiektów prowadzone są sukcesywne prace remontowe i modernizacyjne w miarę możliwości finansowych gminy. W ostatnim czasie przeprowadzono prace remontowe wewnątrz szkół w Nakonowie, Więśławicach oraz Grabkowie.

Fot. 3. Szkoła w Nakonowie

Źródło: GEZ

Obiekty sakralne

Kościoły to obiekty publiczne, kultu religijnego, ważne dla lokalnej społeczności. Od wieków stanowią centra nie tylko życia duchowego, ale także społecznego i informacyjnego. W przeszłości fundowane przez właścicieli danych miejscowości, obecnie utrzymywane z datków parafian oraz dotacji na prace remontowe i konserwatorskie. Wznoszone często na wzniesieniach, wokół nich lokowano cmentarze. Ich budowa stanowiła poważne wyzwanie dla całej społeczności, począwszy od inwestora, architekta, plebana przez budowniczych, skończywszy na zwykłych mieszkańcach, którzy często pomagali przy prostych pracach. Do dzisiaj stanowią ważne miejsca w krajobrazie kulturowym miejscowości, prezentują dominanty przestrzenne i wysokościowe, a ich sylwety wyróżniają się na tle pozostałego budownictwa.

Na terenie Gminy Kowal znajdują się 2 zabytkowe obiekty sakralne. Kościół w Grabkowie jest świątynią parafialną, z kolei kościół w Nakonowie jest obiektem filialnym i podlega pod parafię w Kruszynie (gm. Włocławek). Charakteryzowane obiekty powstały w XVIII i XIX w., przy czym kościół w Nakonowie jest jednym z niewielu drewnianych obiektów XVIII-wiecznych w regionie. Charakteryzowane obiekty

wybudowane zostały z różnych materiałów (cegła i drewno). Ogólny stan obiektów sakralnych należy ocenić jako dobry. Wnętrze kościoła w Grabkowie wymaga odświeżenia. Ponadto ceglana elewacja powinna zostać oczyszczona i uzupełniona w miejscach ubytku spoiny i cegły. Obiekty są pod stałą opieką, zaś konieczność prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich jest dostrzegalna przez proboszczów i wiernych. W ostatnich latach proboszczowie parafii wraz z radami parafialnymi i wiernymi prowadzą szereg działań mających na celu konserwację kościołów. Pozyskiwane są środki zewnętrzne, zbierane są datki własne. Wszystkie analizowane budowle wpisane zostały do rejestru zabytków. Powierzchniowo, największym obiektem jest kościół w Grabkowie – ok. 150 m², kościół w Nakonowie jest niemal dwa razy mniejszy.

Tabela 9. Zabytkowe obiekty sakralne

Lp.	Miejscowość	Kościół	Czas powstania	Styl	Materiał	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Grabkowo	kościół paraf. rzymskokatolicki i pw. św. Marii Magdaleny	1889 r.	neoromański z elementami neogotyku	cegła czerwona	dobry	tak
2	Nakonowo (Diabełek)	kościół filialny rzymskokatolicki i drewniany pw. św. Marka	1765 r.	brak cech stylowych	drewniany	bardzo dobry	tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ i WEZ

Cmentarze

Zabytkowe cmentarze będące jednocześnie założeniami przestrzennymi (uporządkowanymi lub swobodnymi) stanowią wyraz przeszłości, są miejscem upamiętnienia przodków danej społeczności. Jako miejsca historyczne na stałe wpisały się w krajobraz danej miejscowości, są nośnikami tradycji i wierzeń. Od zawsze otaczane były czcią i powagą. Każdy cmentarz posiada swoją indywidualną formę ze względu na wielkość, rozplanowanie, położenie topograficzne, wykorzystane materiały oraz poszczególne elementy, takie jak: historyczne nagrobki, mogiły, grobowce, roślinność, rozplanowanie kwater, ogrodzenia z bramami, a także dodatkowe elementy jak krzyże, kostnice, czy kaplice cmentarne. W granicach cmentarzy sadzono drzewa, które niejednokrotnie wyznaczały ich granice oraz pozostałą charakterystyczną roślinność cmentarną, np. bluszcze. Zabytkowe nekropolie są nie tylko miejscem pochówku zmarłych, ale także świadkiem zachodzących przemian w sztuce sepulkralnej. Wszelkie działania inwestycyjne na terenach pocmentarnych reguluje art. 6 ust. 4 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 31 stycznia 1959 r.: *Użycie terenu cmentarnego na inny cel jest dopuszczalne pod warunkiem zachowania znajdujących się na jego terenie zabytków, które mogą być przeniesione w inne miejsce po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.*

Cmentarze wyróżnić można ze względu na przynależność wyznaniową i miejsce występowania. Występują tu cmentarze ewangelickie oraz rzymsko – katolickie. Ogólny stan zabytkowych cmentarzy należy ocenić jako dostateczny. Na terenie gminy znajdują się 3 cmentarze katolickie, 2 ewangelickie oraz 1 choleryczny. Najwięcej zlokalizowanych jest w Grabkowie – 4 nekropolie. W najgorszym stanie zdaje się być cmentarz ewangelicki w miejscowości Dębniaki. Znajduje się on w lesie, co utrudnia dodatkowo jego identyfikację oraz rozplanowanie. Jest to miejsce opuszczone, bez stałej opieki, z gęstą roślinnością i licznym samosiewem. Zarówno tu, jak i na drugim cmentarzu ewangelickim w Grabkowie

zachowały się pozostałości nagrobków. Na cmentarzu cholerycznym w Grabkowie znajdują się 3 drewniane krzyże pocholeryczne upamiętniające pomarłych. W dobrym stanie są cmentarze posiadające stałą opiekę – cmentarze katolickie. Na cmentarzu przykościelnym w Grabkowie nie zachowały się żadne groby, teren jest uporządkowany i na bieżąco pielęgnowany. Jest to jedyne miejsce cmentarne wpisane do rejestru zabytków, a zarazem jedno z najstarszych na terenie gminy.

Tabela 10. Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierz. (ha)	Stan zachowania	Nr ewid. działki
1	Dębniaki	cmentarz ewangelicki	XX w. pocz.	ok. 0,2	zły	578
2	Grabkowo	d. cmentarz przykościelny w granicy ogrodzenia	XIV w - I.20-te XIX	ok. 0,2	dostateczny	196
3	Grabkowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	XIX w. 1 poł.	ok.0,7	dobry	77, 78/1, 76/1, 78/2
4	Grabkowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	1920 ok.	ok. 0,3	dobry	75
5	Grabkowo	cmentarz choleryczny		ok. 0,005	dostateczny	141/2
6	Rakutowo (Grodztwo)	cmentarz ewangelicki (cmentarz ewangelicko-augsburski)	XX w. pocz.	0,6	dostateczny	331

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ i WEZ

Kapliczki

Kapliczki to obiekty kultu religijnego należące do obiektów małej architektury. Usytuowane są zazwyczaj przy skrzyżowaniach lub przy drogach głównych. Niejednokrotnie stoi za nimi burzliwa i długa historia. Budowane były w podzięcie, np. za ocalenie podczas wojny lub były wyrazem pobożności fundatorów. Są żywymi miejscami kultu. Mieszkańcy poszczególnych wsi dbają o ich stan, gromadzą się i modlą się przy nich szczególnie w miesiącu maryjnym - maju. Mogą przybierać różne formy i kształty, jak i być wybudowane z różnych materiałów. Ich otoczeniem może być starannie dobrana roślinność, ogrodzenia, kolorowe wstążki, czy flagi.

Na terenie Gminy Kowal odnotowuje się 12 historycznych kapliczek ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Ich czas powstania jest mocno zróżnicowany. Jedną z najstarszych kapliczek jest kapliczka w miejscowości Dębniaki z końca XIX w. (obecnie odremontowana w materiałach współczesnych). Charakteryzowane były wielokrotnie remontowane i odnawiane. Żadna z nich nie została wpisana została do rejestru zabytków. Są to budowle w formie murowanych słupków lub trójkondygnacyjnych bądź postumentów, na których posadowiono figury świętych. Nie są to obiekty kubaturowe. Do pozostałych zabytkowych obiektów małej architektury oprócz kapliczek należy zaliczyć także krzyże przydrożne, których również odnotowano 12, w tym po 2 w miejscowościach Krzewnt i Więstawice-Parcele. Należy również odnotować, że na terenie gminy zaewidencjonowano także 6 figur przydrożnych, przedstawiające głównie postać Matki Bożej.

Fot. 4. Figura przydrożna Matki Bożej w Bogusławicach

Źródło: GEZ

Parki

Zabytkowe założenia zieleni zakładane były tuż przy obiektach rezydencjonalnych. Stanowiły odskocznię od codzienności dla właścicieli majątków, były miejscem ukojenia i osobliwym spotkaniem z naturą. Założenia te projektowane były przez specjalistów, często musiały być wkomponowane w lokalną topografię, np. ciek wodny, wzniesienia, zbiorniki wodne, ciągi komunikacyjne. Częścią parków były aleje i szpalery wysadzone przy drogach prowadzących do dworu. Zachowane parki na stałe wpisały się w krajobraz danych miejscowości. Znajdujący się na obszarach parków starodrzew stanowi przykład zachowanych form historycznych roślinności, które są niezwykle cenne dla lokalnego mikroklimatu. Inną formą zaprojektowanych form zieleni są aleje drzewne, które spełniały zarówno funkcję ozdobną w krajobrazie, regulowały gospodarkę wodną, jak zmniejszały trud podróży w upały. Drzewa przy ciągach komunikacyjnych sadzone były przez właścicieli majątków dworskich i bezpośrednio prowadziły do miejsca ich zamieszkania, łącząc się niejednokrotnie z parkami przydworskimi.

Na terenie Gminy Kowal odnotowano 6 parków dworskich. Występujące parki na terenie gminy są pozostałościami dawnych założeń dworsko-parkowych. Miejsca te pomimo różnych losów i zawirowań historycznych przetrwały w większej skali (w lepszej lub gorszej kondycji) w porównaniu do budynków rezydencjonalnych stanowiących główną część założeń. Znaczna ich część znajduje się obecnie we własności prywatnej. Szacunkowy czas powstania opisywanych parków pochodzi głównie z XIX w. Jedynie park w Bogusławicach datowany jest na 1702 r. Jest to jednocześnie największe historyczne założenie zieleni na terenie gminy. Najstarsze drzewa sięgają ok. 120 lat. Spośród 6 wymienionych kompleksów zieleni na terenie gminy, 4 zostały wpisane do rejestru zabytków. W żadnym z nich nie odnotowuje się pomników przyrody. Ogólny stan zachowania parków należy ocenić jako dobry.

Tabela 11. Parki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie	Powierzchnia (ha)	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Bogusławice	park dworski	1702, 1911	ok. 11,5	dobry	tak
2	Dąbrówka	park dworski	pocz. XX w.	ok. 2,0	dostateczny	tak
3	Grabkowo	pozostałości parku	XX w. pocz.	ok. 0,3	dostateczny	nie

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

4	Kępka Szlachecka	park dworski	XIX w. k.	ok. 1,5	dobry	nie
5	Unisławice	park dworski	XIX w. k.	ok. 2,0	dobry	tak
6	Więśławice	park pałacowy	2 poł. XIX w.	ok. 8,5	dobry	tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ i WEZ

Fot. 5. Park w Więśławicach

Źródło: GEZ

Budynki rezydencjonalne

Dwory nierozdzielnie związane są z majątkami, dobrami oraz pozostałymi obiektami wokół nich. Otaczane były parkami krajobrazowymi oraz stanowiły funkcje reprezentatywne. Przy nich stawiano gospodarcze budynki folwarczne, dalej domy pracownicze. Były jednocześnie miejscem zamieszkania, miejscem towarzyskim na bale i przyjęcia, a także miejscem przyjmowania ważnych gości i osobistości, w tym w celach biznesowych. Wielkość i wygląd świadczyły o sytuacji materialnej gospodarzy.

Na terenie Gminy Kowal znajduje się 5 zachowanych budynków rezydencjonalnych, w tym 4 dwory i 1 pałac. Ten ostatni znajduje się w Więśławicach i stanowi najbardziej okazałą i największą budowlę historyczną na terenie gminy. Jego piwnice mogą sięgać nawet XVI w. Charakteryzowane obiekty to budynki wybudowane głównie w XIX w. Jedynie dwór w Rutkowicach jest młodszy i pochodzi z lat 1920-1930. Obecnie wszystkie dwory są otynkowane. Zaadaptowane zostały na różne cele. Ogólny stan dawnych obiektów pańskich należy ocenić jako dostateczny/dobry. W najgorszym stanie jest dwór w Dąbrówce, który obecnie nie jest użytkowany i popada w degradację. Wymaga on działań naprawczych i remontowych. Trzy z pięciu analizowanych obiektów wpisana została do rejestru zabytków.

Tabela 12. Budynki rezydencjonalne

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Funkcja obecna	Czas powstania	Styl	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Dąbrówka	dwór	pustostan	1920-1930	dworkowy	zły	tak
2	Grabkowo	dwór	budynek mieszkalny	XIX w. k.	bez cech stylowych	dobry	nie
3	Kępka Szlachecka	dwór	budynek mieszkalny	XIX w. 2 poł.	elementy klasycyzujące	dostateczny	nie

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

4	Unisławice	dwór	budynek mieszkalny	XIX w. poł. ok.	klasycyzm	bardzo dobry	tak
5	Więśławice	pałac	wystawiony na sprzedaż	1887 ok.	neobarok	dostateczny	tak

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ i WEZ

Fot. 6. Dwór w Kępce Szlacheckiej

Źródło: GEZ

Ujęcie w ewidencji zabytków budynków mieszkalnych, powinno zagwarantować ich ochronę i opiekę przez właścicieli i osoby je zamieszkujące. Jednakże obiekty te podatne są także na różnego rodzaju przekształcenia ze względu na brak świadomości właścicieli oraz ich problemy finansowe. Domy mogą ulec zatarciu np. poprzez:

- niewłaściwą wymianę stolarki okiennej;
- niewłaściwą wymianę stolarki drzwiowej;
- niewłaściwą wymianę połaci dachowej;
- ocieplenie budynku;
- otynkowanie budynku;
- wszelkiego rodzaju dobudówki;
- umieszczanie reklam zakrywających detale architektoniczne.

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.5. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są wybrane obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano najważniejsze obiekty zabytkowe (wybrane zabytki rejestrowe) z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie lub ryciny.

Bogusławice – park

Park znajduje się we wschodniej części miejscowości, po północnej stronie drogi polnej. Jego powierzchnia wynosi ok. 11,5 ha. Jego geneza sięga 1702 r., kiedy to sporządzony został kontrakt o dzierżawę Prymasa Szembeka ze Stanisławem Rębielińskim, w którym to wzmiankuje się ogród w Bogusławicach. Na terenie parku znajdował się dwór z przełomu XVIII i XIX w., który istniał jeszcze w 1966 r., obecnie nie istnieje. Park posiada nieregularny kształt przypominający literę Z. Zachodnia część parku została częściowo przerzedzona. Nie jest ogólnodostępny, wejście na jego teren możliwe jest tylko za zgodą właściciela. Wśród liczego drzewostanu należy wymienić: brzozy, buki, dęby, jesiony, klony, lipy, modrzewie, olsze, robinie akacjowe, sosny, świerki i topole. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku nie występują pomniki przyrody. Jest to największy powierzchniowo park na terenie gminy.

Ryc. 19. Park w Bogusławicach

Źródło: NID, www.polska.e-mapa.net

Dąbrówka - dwór

Obiekt wybudowano w stylu dworowym w latach 1920-1930. Budynek założony został na nieregularnym rzucie, posiada rozczłonkowaną bryłę. Jest jednokondygnacyjny z częściowo użytkowym poddaszem, w bryle głównej 5-osiowy, symetryczny, wolnostojący, całościowo otynkowany. Obiekt wzniesiono na wyodrębnionej podmurówce wystającej poza lico muru, nie jest podpiwniczony. Dach jest mansardowy, łamany kryty dachówką. Wejście główne znajduje się w osi trzeciej głównej bryły, poprzedzone zostało schodami jednobiegowymi oraz dwukondygnacyjnym gankiem 4-kolumniowym. Otwory okienne i drzwiowe zamknięte zostały prosto. W części poddasza znajduje się facjata z dachem naczółkowym i oknem półokrągłym. Na balkonie balustrada tralkowa.

Grabkowo - dzwonnica

Budynek jest trójkondygnacyjny, 1-osiowy w kondygnacji pierwszej i trzeciej oraz 2-kondygnacyjny w kondygnacji drugiej, wolnostojący, symetryczny, wybudowany z cegły czerwonej o wiązaniu krzyżowym, zbudowany na planie prostokąta, o zwartej i czworobocznej bryle, ustawiony w północnej części działki kościelnej. Obiekt został oszakrpowany, posiada daszki dwuspadowe. Otwór drzwiowy

oraz otwory dzwoniczne zamknięte łukami pełnymi. Stolarka drzwiowa jest dwuskrzydłowa z okuciami i półkolistym, pięciopółowym nadświetłem. Kondygnacja druga oddzielona została od pierwszej okapnikiem krytym dachówką. Detal architektoniczny w postaci opasek, gzymsów, lizen, oculusa oraz ząbkowego zwieńczenia w kondygnacji drugiej. Całość budowli wieńczy niepełny, metalowy krzyż.

Fot. 7. Dzwonnica w Grabkowie

Źródło: GEZ

Grabkowo - kościół parafialny p. w. św. Marii Magdaleny

Kościół w Grabkowie istniał już w 2 połowie XV w. Obecna budowla wzniesiona została w 1889 r. i reprezentuje cechy neoromańskie z elementami neogotyku. Wnętrze wyposażone jest w rokokowe ołtarze boczne z 2 połowy XVIII wieku. Kościół jest orientowany, jednonawowy, wybudowany na wysokiej kamiennej podmurówce, niemal wszystkie elewacje są ceglane, w korpusie głównym widoczne otwory maculcowe. Składa się z pięciu wyraźnie oddzielonych od siebie części: nawy głównej, niższego i węższego prezbiterium zamkniętego trójbocznie, przedsionka w części zachodniej, zakrystii oraz dwóch aneksów bocznych dostawionych do korpusu głównego. Dach nawy głównej dwuspadowy, prezbiterium pięciospadowy, zakrystii dwuspadowy, aneksu południowego dwuspadowy – wszystkie kryte dachówką esówką. Aneks północny jest tynkowany o dachu jednospadowym. Kościół jest oszkarpowany, posiada otwory okienne i drzwiowe zamknięte łukami pełnymi. Drzwi są dwuskrzydłowe z metalowymi okuciami. Przedsionek z pseudo wimpergą, oculusem, sterczynami i arkadkowym murkiem po bokach. Aneks południowy wybudowano w niemal identycznych formach. Fasada kościoła posiada liczne blendy, dekoracyjny krzyż, sterczyny, fryzy, gzymsy oraz lizeny. Całość bryły głównej i prezbiterium obiega podwójny fryz kostkowy.

Fot. 8. Kościół w Grabkowie

Źródło: GEZ

Nakonowo- kościół filialny p. w. św. Marka Ewangelisty

Pierwszy kościół w Nakonowie ufundowano w 2 poł. XVI wieku. Został wybudowany przez miejscowego młynarza w pobliżu młyna zwanego „Diabełkiem”. Nazwa ta wywodzi się od miana, jakim określano dawną osadę młyńską - Diabełek. Obecny kościół filialny znajduje się w miejscu pierwotnej świątyni od 1765 roku. W 1958 r. został gruntownie odnowiony (dobudowano wówczas zakrystię i kruchtę). W 1988 r. zmieniono pokrycie dachowe nad prezbiterium z eternitu na blachę ocynkowaną. Kościół usytuowano na wzniesieniu, jest jednonawowy, orientowany, drewniany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, oszalowany pionowo deskami. Składa się z czterech wyraźnie oddzielonych od siebie części: nawy głównej, niższego i węższego prezbiterium z dołączoną od południa zakrystią oraz przedsionka w elewacji zachodniej. Prezbiterium zamknięto trójbocznie. Dach nawy głównej dwuspadowy, prezbiterium pięciospadowy, przedsionka i zakrystii dwuspadowe – kryte drewnianym gontem. W kalenicy dachu znajduje się niewielka sygnaturka z dachem namiotowym z górującym wysokim krzyżem. W latach 2017-2018 r. przeprowadzono generalny remont kościoła wraz z wymianą pokrycia dachowego z blachy na gont. Prace dofinansowało Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w kwocie 310 tys. zł. Dodatkowego wsparcia z Funduszu Kościelnego udzieliło również MSWiA. Kościół jest jednym z cenniejszych przykładów wiejskiej architektury sakralnej, zrębowej w regionie.

Fot. 9. Kościół w Nakonowie

Źródło: GEZ

Unisławice - dwór

Dwór w Unisławicach wybudowano ok. poł. XIX w. Najprawdopodobniej wzniesiono go na reliktach wcześniejszego budynku. Obecnie posiada cechy klasycyzujące. Po II wojnie światowej należał do Skarbu Państwa Polskiego wraz z przejętym majątkiem. Z końcem XX w. został nabyty przez prywatnych inwestorów, którzy doprowadzili budynek do dawnej świetności. Obiekt jest całościowo tynkowany, wzniesiony na planie prostokąta, jednokondygnacyjny z częściowo użytkowym poddaszem, kryty dachem czterospadowym pokrytym blachą na rąbek stojący. Dwór jest 9-osiowy w fasadzie, symetryczny. W osiach 4-6 posiada nieznaczny ryzalit dwukondygnacyjny zwieńczony tympanonem. Przed wejściem pobudowano arkadowy portal dźwigający balkon z balustradą oflankowaną lizenami przechodzącymi w sterczyny, na których posadowiono wazony. Wystawka ozdobiona została pilastrami, gzymsami, fryzem kostkowym i płycinami. Otwory okienne i drzwiowe zamknięto łukami pełnymi. W połaci dachowej widoczne wole oka.

Fot. 10. Dwór w Unisławicach

Źródło: GEZ

Więśławice - pałac

Pałac w Więśławicach postawiono ok. 1887 r. dla Bronisława Kretkowskiego. Jego właścicielami aż do II wojny światowej był znany na Kujawach ród Kretkowskich. Obiekt posiada cechy neobarokowe. Pierwszy dwór istniał w tym miejscu już w XVI w. i z tego czasu pochodzą kamienne fundamenty obecnej budowli. Sklepienia kolebkowe piwnic datowane są na XVII w. Pałac powstał wg. projektu Jana Heuricha (starszego), a ok. 1910 r. został przebudowany wg. proj. Czesława Przybylskiego. Uzyskał wtedy dekoracje malarskie wykonane przez Henryka Stażewskiego i Zofię Wichman. Miejsce to odwiedzane było przez znane postacie - pisarz Piotr Choynowski, czy malarze Ferdynand Ruszyc i Henryk Stażewski. W pałacu znajdowały się cenne dzieła malarstwa i meble, z których część została zachowana w muzeach regionalnych we Włocławku i Rypinie. Po zakończeniu wojny pałac oraz folwark znalazły się w posiadaniu Skarbu Państwa Polskiego, a użytkownikiem zostało Państwowe Gospodarstwo Rolne. Pałac przez lata popadał w ruinę, do momentu nabycia przez prywatnego właściciela, który odrestaurował obiekt. Budynek jest murowany i otynkowany, dwukondygnacyjny, wzniesiony na rzucie prostokąta z ryzalitami, podpiwniczony. Dach pokryty został blachą. W połaci widoczne lukarny zwieńczone spływami wolutowymi. Przed wejściem głównym znajduje się arkadowy portyk z szerszą osią centralną. Otwory okienne zamknięto prosto. Fasada posiada liczny detal w postaci płycin o różnych kształtach geometrycznych, gzymsów, płaskorzeźb nadokapowych (herb rodowy), przyczółków, czy lizen. Jeden z przyczółków posiada płaskorzeźby o motywie stiukowego panoplium. Budynek obecnie wystawiony jest na sprzedaż.

Fot. 11. Pałac w Więśławicach

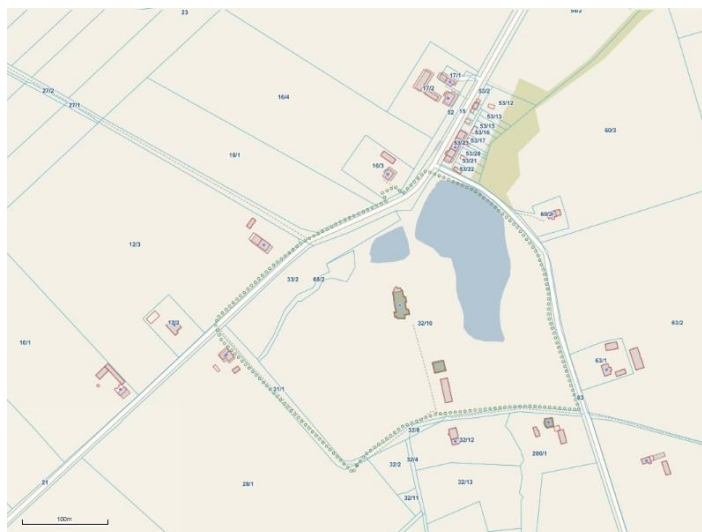
Źródło: GEZ

Więśławice - park

Park pałacowy usytuowany jest we wschodniej części miejscowości. Posiada regularny, zwarty plan o powierzchni ok. 8,5 ha. Na jego obszarze znajduje się zabytkowy pałac wpisany do rejestru zabytków. Park założono w stylu krajobrazowym w XIX w. przez rodzinę Kretkowskich. Na osi elewacji tylnej pałacu znajduje się polana wraz z urozmaiconym drzewostanem, np. tulipanowce, platany, daglezie zielone, modrzewie, świerki i brzozy. W parku znajduje się okazały staw, od którego odchodzi w kierunku północnym niewielki ciek wodny. Część południowo-zachodnia pozbawiona została drzewostanu. Założenie parkowe nie jest ogólnodostępne, wejście na jego teren możliwe jest tylko za

zgoda właściciela. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku nie występują pomniki przyrody.

Ryc. 20. Park w Więslawicach

Źródło: NID, www.polska.e-mapa.net

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Kowal przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, gminnej ewidencji zabytków oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Kowal. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 13. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
- Wykorzystanie środków zewnętrznych na finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, możliwość pozyskania dofinansowań. - Wykorzystanie potencjału obiektów zabytkowych. - Przystąpienie do prac remontowych i konserwatorskich mających na celu polepszenie stanu zabytków. - Zapoczątkowane zmiany w systemie planowania przestrzennego. - Przystąpienie do prac mających na celu zaktualizowanie ważnych dokumentów własnych gminy: plan ogólny. - Organizacja imprez kulturowych, tematycznych wystaw podczas których podkreśla się lokalną kulturę. - Rozwój agroturystyki. - Nowoczesne narzędzia AI pozwalające na popularyzację dziedzictwa kulturowego.	- Postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego. - Bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki. - Brak środków na renowację zabytkowych obiektów. - Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały. - Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. - Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy. - Brak pamięci o opuszczonych obiektach zabytkowych, w tym cmentarzach. - Wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

9. Stopniowa zmiana mentalnego nastawienia społeczności do współodpowiedzialności za lokalną wspólnotę, partycypowania i aktywności społecznej. 10. Wysokie walory kulturowe dające szansę na rozwój usług czasu wolnego i rekreacji. 11. Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych. 12. Prowadzenie badań archeologicznych.	9. Migracja młodego pokolenia do dużych ośrodków miejskich. 10. Zwiększenie zadań własnych gminy bez wsparcia finansowego, marginalizowanie problematyki zabytkoznawczej i kulturotwórczej. 11. Trudności w pozyskiwaniu funduszy zewnętrznych na finansowanie prac konserwatorskich. 12. Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzenie elementów nowej, niezharmonizowanej zabudowy.
Mocne strony	Słabe strony
1. Zaktualizowany dokument Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz Strategii Rozwoju Gminy. 2. Bardzo duża liczba zabytkowych kapliczek, figur i krzyży przydrożnych. 3. Zachowane zespoły dworsko-parkowe. 4. Utrzymane w dobrym stanie obiekty sakralne. 5. Przyjęta uchwała w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków – możliwość finansowania. 6. Występujące gospodarstwa agroturystyczne. 7. Wyznaczone szlaki turystyczne. 8. Potencjał społeczny – koła gospodyń wiejskich, zespoły śpiewacze, pozostałe organizacje związane z dziedzictwem kulturowym. 9. Zachowane przykłady dziedzictwa niematerialnego, np. potrawy lokalne, itp. 10. Prężnie działająca instytucja kulturalna tj. Biblioteka Publiczna w Grabkowie. 11. Organizowane wydarzenia kulturalne i imprezy promujące tradycje gminy i regionu.	1. Niezaktualizowany plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. 2. Gminna ewidencja zabytków opracowana w stopniu minimalistycznym, brak opracowanych kart stanowisk archeologicznych. 3. Niewystarczające środki na finansowanie obiektów zabytkowych, badań architektoniczno-archeologicznych. 4. Zła sytuacja finansowa wielu właścicieli obiektów zabytkowych. 5. Nieoznakowane zabytki rejestrowe niebiesko-białą tablicą. 6. Postępująca degradacja części zabytków. 7. Niezadowalający stan wielu obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a w sposób szczególny cmentarzy ewangelickich. 8. Brak świadomości mieszkańców miejscowości o występowaniu zabytkowych obiektów, a także konieczności należytego dbania o zabytki. 9. Zanikający zasób obiektów zabytkowych – wyburzenia, przekształcenia, zawalenia. 10. Zanikanie cech tradycyjnych zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (likwidacja detali, zakrywanie drewnianej bądź ceglanej elewacji – ocieplanie budynków) poprzez samowole budowlane oraz nieumiejętnie prowadzone prace. 11. Skromna liczba informacji na temat dziedzictwa kulturowego gminy na jej stronie internetowej. 12. Niski stopień pokrycia powierzchni gminy miejscowymi planami zagospodarowania. 13. Brak zainteresowania mieszkańców elementami kultury lokalnej. 14. Brak wykształconych lokalnych produktów. 15. Brak centrum kultury, izby pamięci, lokalnego muzeum.

Źródło: opracowanie własne

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń nabytych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

1. *Racjonalne zarządzanie krajobrazem kulturowym i ochrona zachowanego dziedzictwa.*
2. *Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego.*
3. *Promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości.*

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Mając na uwadze ciągłość wyznaczonych działań, celów i kierunków, które sformułowano w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2021 – 2024, a także wypracowanych i odnoszących sukces metod i zakresów działań na rzecz dziedzictwa, wyznaczono następujące kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028, które korespondują z wcześniejszymi:

- 1.1. *Zahamowanie procesu degradacji zabytków oraz poprawa stanu ich zachowania.*
- 1.2. *Wspieranie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami*
- 1.3. *Zachowanie ładu przestrzennego.*
- 1.4. *Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.*
- 2.1 *Specjalistyczne rozpoznanie zabytków, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i dokumentacji na rzecz ochrony zabytków.*
- 2.2 *Cyfryzacja na rzecz zabytków oraz otwarty dostęp danych o dziedzictwie kulturowym.*
- 3.1 *Edukacja oraz popularyzacja dziedzictwa kulturowego.*
- 3.2 *Promocja gminy.*

7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028. Zgodnie z art. 87 ust 5 z realizacji programu wójt (burmistrz) sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je radzie gminy. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone zostały na 2 etapy. Pierwszy na lata 2025-2026, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2027 r. oraz drugi przypadający na lata 2027-2028. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2027-2028.

Zadania w okresie 2025-2026 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2027-2028. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także, kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

Tabela 14. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań	Zadania	2025-2026	2027-2028	Realizator
Priorytet 1. Racjonalne zarządzanie krajobrazem kulturowym i ochrona dziedzictwa kulturowego				
1.1 Zahamowanie procesu degradacji zabytków oraz poprawa stanu ich zachowania	1. Prowadzenie bieżących prac remontowych przy zabytkowych szkołach.			UG
	2. Sprzedaż dwóch lokali mieszkalnych znajdujących się w dworze w Kępce Szlacheckiej.			UG
	3. Przyznawanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, na podstawie przyjętej uchwały.			UG
	4. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków.			UG
	5. Podjęcie działań mających na celu konserwację kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Grabkowie.			P
	6. Dokończenie renowacji części zabytkowego ogrodzenia okalającego Kościół świętej Marii Magdaleny w Grabkowie.			P
	7. Dokończenie remontu konserwatorskiego ścian zewnętrznych dzwonnicy w Grabkowie			P
1.2. Wsparcie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	1. Prowadzenie bieżącej współpracy z Powiatowym Urzędem Pracy we Włocławku w zakresie nowych miejsc pracy, w tym związanych z pracami przy obiektach zabytkowych.			UG
	2. Wsparcie tradycyjnych zawodów i rzemiosł, kujawskich tradycji kowalskich.			UG
	3. Wsparcie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych.			UG
1.3. Zachowanie ładu przestrzennego	1. Przestrzeganie zawartych ustaleń dot. ochrony zabytków w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowal.			UG
	2. Opracowanie nowych MPZP uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz Planu Ogólnego Gminy.			UG
	3. Racjonalne gospodarowanie przestrzenią – wydawanie decyzji o warunkach zabudowy ze szczególnym uwzględnieniem zasad ochrony zabytków.			UG
1.4. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego	1. Prowadzenie prac pielęgnacyjno-porządkowych w zabytkowych parkach.			W
	2. Oczyszczenie z samosiewów i wiatrolomów cmentarzy ewangelickich.			W, Wol
	3. Przeprowadzenie kwesty na rzecz ratowania historycznych nagrobków na terenie zabytkowych cmentarzy.			UG, P, Wol
Priorytet 2. Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego				
2.1. Specjalistyczne rozpoznawanie zabytków, prowadzenie gminnej	1. Aktualizacja GEZ - opracowanie nowych kart adresowych zabytków nieruchomych.			UG
	2. Opracowanie kart adresowych stanowisk archeologicznych GEZ.			UG
	3. Dokumentowanie zmian w GEZ poprzez publikację Zarządzeń.			UG

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

ewidencji zabytków i dokumentacji na rzecz ochrony zabytków.	4. Podjęcie działań mających na celu oznakowanie zabytków rejestrowych – współpraca ze Starostwem.			UG, St
	5. Opracowanie aktualizacji planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.			UG
2.2. Cyfryzacja na rzecz zabytków	1. Rozbudowa portalu gminakowal.pl o zakładkę "zabytki" i umieszczenie najważniejszych informacji na temat dziedzictwa kulturowego gminy wzbogaconymi o fotografie.			UG
	2. Informowanie mieszkańców gminy o prowadzonych działaniach konserwacyjnych, remontowych, renowacyjnych, rewitalizacyjnych, otrzymanych dotacjach na zabytki, przyznanych dotacjach, itp. poprzez stronę internetową gminy.			UG
	3. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie cyfrowej umożliwiającej bieżące edytowanie.			UG
Priorytet 3. Promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości				
3.1. Edukacja oraz popularyzacja dziedzictwa kulturowego	1. Wspieranie działań dotyczących podtrzymania dziedzictwa kulturowego na rzecz KGW, zespołów ludowych, organizacji pozarządowych, itp.			UG
	2. Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych.			UG, S
	3. Prowadzenie szkoleń i prelekcji dla pracowników urzędu w dziedzinie ochrony zabytków.			UG
	4. Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego.			UG, B
	5. Organizacja wycieczek szkolnych do miejsc turystycznych z interesującą architekturą historyczną.			UG, S
	6. Włączenie do zajęć szkolnych i przedszkolnych dodatkowych wydarzeń popularyzujących kujawskie dziedzictwo kulturowe.			S
3.2. Promocja gminy	1. Promocja gminy w oparciu o wartościowe produkty lokalne, gadżety, pocztówki, magnesy, itp. związane z historią i dziedzictwem kulturowym gminy.			UG
	2. Wytyczenie oznakowanych szlaków turystycznych promujących zabytki oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe Gminy.			UG
	3. Kontynuacja organizacji imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji.			UG

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów: B - Biblioteka, P – Parafie, S – Szkoły, St – Starostwo, UG – Urząd Gminy, W – Właściciele, Wol – Wolontariusze

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie gminnego programu opieki nad zabytkami, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wpis do rejestru zabytków, przyjęcie Zarządzeń w sprawie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, powiatowym urzędem pracy, parafiami, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2029-2032).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Kowal sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal przyjmuje Rada Gminy Kowal, po uzyskaniu opinii Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-

Pomorskiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal Wójt Gminy Kowal sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Kowal.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1. Racjonalne zarządzanie krajobrazem kulturowym i ochrona dziedzictwa kulturowego:**

- liczba obiektów ogółem poddanych pracom remontowym i konserwatorskim;
- liczba cmentarzy, przy których przeprowadzono prace pielęgnacyjno-porządkowe;
- liczba parków dworskich i pałacowych, przy których przeprowadzono prace pielęgnacyjno-porządkowe;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich;
- liczba nowo opracowanych MPZP;
- stopień pokrycia gminy MPZP;
- liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy uwzględniających obiekty zabytkowe;
- wartość finansowa zebranych środków na rzecz ratowania historycznych nagrobków na terenie zabytkowych cmentarzy;
- wartość finansowa uzyskanych dotacji na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach;
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach;
- liczba nowych miejsc pracy związanych z pracami przy obiektach zabytkowych;
- liczba gospodarstw agroturystycznych, którym udzielono wsparcia.

W ramach priorytetu **2. Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego:**

- liczba opracowanych kart adresowych gminnej ewidencji zabytków nieruchomych;
- liczba opracowanych kart adresowych gminnej ewidencji zabytków stanowisk archeologicznych;
- liczba zmian naniesionych w gminnej ewidencji zabytków udokumentowanych Zarządzeniami;
- liczba znaków zabytku rejestrowego umieszczonych na obiektach wpisanych do rejestru;
- liczba publikacji, informacji wstawionych na stronę internetową gminy, dot. obiektów zabytków;
- liczba odsłon strony internetowej gminy w zakładce dot. zabytków.

W ramach priorytetu **3. Promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości:**

- liczba zespołów KGW, zespołów ludowych, organizacji pozarządowych związanych z dziedzictwem kulturowym, itp., którym udzielono wsparcia;
- liczba zorganizowanych konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych;

- liczba szkoleń i prelekcji dot. ochrony zabytków, w których uczestniczyli urzędnicy gminni;
- liczba wydanych publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego;
- liczby zorganizowanych imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji;
- liczba wycieczek szkolnych do miejsc turystycznych;
- liczba dzieci i młodzieży, która brała udział w wycieczkach;
- liczba przeprowadzonych zajęć szkolnych i przedszkolnych popularyzujących kujawskie dziedzictwo kulturowe;
- liczba sprzedanych produktów lokalnych, gadżetów, pocztówek, magnesów, itp. związanych z historią i dziedzictwem kulturowym gminy;
- liczba wytyczonych szlaków turystycznych promujących zabytki oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe Gminy.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-financingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe.

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Programy MKiDN 2025

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Dzięki Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. Na rok 2025 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest to Program, który wesprze samorządy w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych przyczyniając się tym samym do poprawy ich stanu i uchroni przed degradacją i niszczeniem. Program dopuszcza finansowanie obiektów posiadających wpis do ewidencji lub rejestru zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu

terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. Program kierowany jest bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dofinansowanie będzie przyznawane na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Może być przeznaczane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

W ostatnich latach z terenu Gminy Kowal w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków przyznano następujące dotacje:

- renowacja części zabytkowego ogrodzenia okalającego Kościół świętej Marii Magdaleny w Grabkowie, I nabór 2023 r. – 490 000,00 zł;
- remont budynku Szkoły Podstawowej w m. Więstawice, I nabór 2023 r. – 500 000,00 zł;
- remont budynku Szkoły Podstawowej w Grabkowie, dz. nr 74, II nabór 2023 r. - 400 000,00 zł.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz oferuje pożyczki, dotacje oraz inne formy dofinansowania projektów realizowanych m.in. przez samorządy, przedsiębiorstwa, podmioty publiczne, organizacje społeczne a także osoby fizyczne. W sektorze finansów publicznych Narodowy Fundusz jest również największym w Polsce partnerem międzynarodowych instytucji finansowych w obsłudze środków zagranicznych przeznaczonych na ochronę środowiska. NFOŚiGW organizuje również m.in. konkursy dotyczące dofinansowania na prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczą poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych, a także projekty związane z rewitalizacją cennych, zabytkowych założeń parkowych.

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków udziela dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Dotacja celowa na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może być udzielona po złożeniu wniosku o udzielenie dotacji celowej, zwanego dalej „wnioskiem”, przez osobę fizyczną, jednostkę samorządu terytorialnego lub inną jednostkę organizacyjną, będącą właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadającą zabytek w trwałym zarządzie. Obowiązujące terminy naboru wniosków:

- 1) 30 listopada roku poprzedzającego przeprowadzenie prac przy zabytku wpisanym do rejestru.
- 2) 30 czerwca roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez Kujawsko-Pomorskiego

Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Wnioski rozpatruje komisja powołana przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków odrębnym zarządzeniem.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2025 będzie wynosić 200.000,00 zł.

Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2025 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo.
2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczane będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Z budżetu Województwa Kujawsko-Pomorskiego mogą być udzielane dotacje na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Zgodnie z Zasadami udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Kujawsko-Pomorskiego stanowiącymi załącznik do uchwały Nr XXXV/508/21 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 30 sierpnia 2021 r. ze zm. określono następujące rozdziały:

1. Cel i rodzaj zadań.
2. Wnioskodawcy.
3. Pomoc de minimis i pomoc de minimis w rolnictwie lub rybołówstwie.
4. Wysokość dotacji.
5. Termin i tryb przyznawania dotacji.
6. Przekazanie i rozliczanie dotacji.

Wnioski o udzielenie dotacji jednorocznej i wieloletniej składa się do 15 grudnia roku poprzedzającego rok, w którym planowane jest rozpoczęcie prac określonych we wniosku. W przypadku niewykorzystania całości środków przeznaczonych w budżecie województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach lub ich zwiększenia, mogą być składane wnioski o dotację jednoroczną w drugim terminie, tj. do dnia 15 kwietnia roku, w którym dotacja jednoroczna ma być wykorzystana.

W ostatnich latach z terenu Gminy Kowal w ramach środków marszałkowskich przyznano następujące dotacje:

- Prace konserwatorskie elewacji kościoła parafialnego pw. św. Marii Magdaleny w Grabkowie - etap VII, 2022 r.;
- Prace konserwatorskie przy elewacji kościoła parafialnego p.w. św. Marii Magdaleny w Grabkowie - etap VIII, 2023 r.;
- Remont konserwatorski ścian zewnętrznych dzwonnicy w miejscowości Grabkowo, 2024 r.;
- Remont konserwatorski ścian zewnętrznych dzwonnicy w miejscowości Grabkowo, 2025 r.

Starostwo Powiatowe we Włocławku

Zgodnie z Uchwałą nr XX/177/20 Rady Powiatu we Włocławku z dnia 28 sierpnia 2020 r. w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków Starostwo Powiatowe we Włocławku udziela corocznie dotacji na zabytki. Z budżetu Powiatu Włocławskiego może być udzielona dotacja celowa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków z terenu Powiatu Włocławskiego na zadnie zaplanowane do realizacji w roku budżetowym, w którym następuje udzielenie dotacji. Łączną kwotę przeznaczoną w budżecie Powiatu Włocławskiego na dotacje w danym roku budżetowym określa każdorazowo uchwała budżetowa. W ostatnich latach z terenu Gminy Kowal w ramach środków starosty przyznano następujące dotacje:

- Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Marii Magdaleny w Grabkowie, Grabkowo 18, 87-820 Kowal, w wysokości:
 - 27 300,00 zł – 2020 r. (Prace konserwatorskie elewacji kościoła parafialnego pw. Św. Marii Magdaleny w Grabkowie – etap IV);
 - 30 000,00 – 2021 r. (Prace konserwatorskie elewacji kościoła parafialnego pw. Św. Marii Magdaleny w Grabkowie - etap V);
 - 23 000,00 – 2022 r. (Prace konserwatorskie elewacji oraz remont dachów kościoła parafialnego pw. Św. Marii Magdaleny w Grabkowie etap VII);
 - 21 400,00 – 2023 r. (Prace konserwatorskie elewacji kościoła parafialnego pw. św. Marii Magdaleny w Grabkowie- etap VIII);
 - 33 300,00 zł – 2024 r. (Remont konserwatorski ścian zewnętrznych dzwonnicy w miejscowości Grabkowo);
 - 30 000,00 zł – 2025 r. "Remont konserwatorski ścian zewnętrznych dzwonnicy w miejscowości Grabkowo - etap II").

Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027

W ramach celu szczegółowego 4(vi) wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych wspierana będzie ochrona dziedzictwa kulturowego, obiekty zabytkowe i o znaczeniu historycznym, a także rozwój instytucji kultury z uwzględnieniem funkcji aktywizujących społeczność regionalną. Środki zostaną skierowane w szczególności na restaurację i konserwację obiektów o znaczeniu regionalnym wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze WK-P w tym obiektów unikatowych, wyróżniających region na tle kraju. Projekty w ramach cs wybierane będą w trybie konkurencyjnym oraz niekonkurencyjnym. Grupę

docelową stanowią mieszkańcy województwa kujawsko-pomorskiego, turyści. Potencjalni beneficjenci wsparcia to: jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia oraz samorządowe jednostki organizacyjne, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, przedsiębiorstwa społeczne. Opracowane zostały wskaźniki produktu, tj. przewiduje się udzielenie wsparcie 527 obiektom kulturalnym i turystycznym. Szacuje się, że liczba osób odwiedzających obiekty kulturalne i turystyczne objęte wsparciem to do końca 2029 r. 16 079 006 osób. W ramach kodu 166 - Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury przeznaczona kwota na dotację została ustalona na 80 002 857 zł.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł. Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowić będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej. W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2028 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania inwestycyjne dotyczące ochrony zabytków (zabytków będących we własności gminy) powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

W art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

W Gminie Kowal obowiązuje uchwała w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, która została przyjęta przez Radę Gminy Kowal 15 listopada 2023 r. O udzielenie dotacji może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Wnioski o udzielenie dotacji składa się do 22 grudnia roku poprzedzającego rok, w którym dotacja ma być udzielona. I tak np. w 2023 r. uchwałą nr L/355/23 Rady Gminy Kowal przyznano dotację dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Marii Magdaleny w Grabkowie na renowację części zabytkowego ogrodzenia okalającego Kościół świętej Marii Magdaleny w Grabkowie w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do który w sposób szczególny zaliczyć należy:

- Gminna Biblioteka Publiczna w Grabkowie;
- parafie z terenu gminy;
- szkoły podstawowe z terenu gminy;
- Starostwo Powiatowe we Włocławku;
- Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu;
- Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura we Włocławku;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;

- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

12. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, F.Sulmierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1884, druk „Wieku” Nowy Świat.
2. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
3. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
4. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.
5. Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny, A. Marciniak-Kajzer, 2011, Łódź, wyd. Uniwersytet Łódzki.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.gminy.pl
www.rejestr.io
www.mapio.net
www.polskaniezwykla.pl
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.samorząd.nid.pl
www.maps.mapywig.org
www.niematerialne.nid.pl
www.openstreetmap.org
www.dialektologia.uw.edu.pl
www.crfop.gdos.gov.pl
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.voxly.pl

www.polalech.pl
www.mkidn.gov.pl
www.polska.e-mapa.net
www.gminakowal.pl
www.ugkowal.bip.net.pl
www.gov.pl
www.torun.wkz.gov.pl
www.bip.kujawsko-pomorskie.pl
www.bip.wloclawski.pl
www.funduszeue.kujawsko-pomorskie.pl
www.feniks.gov.pl

13. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Kowal	
Tabela 2. Liczba mieszkańców Gminy Kowal z podziałem na miejscowości	
Tabela 3. Stanowiska archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie	
Tabela 4. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje	
Tabela 5. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	
Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków	
Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków	
Tabela 8. Zabytki we własności i współwłasności Gminy Kowal	
Tabela 9. Zabytkowe obiekty sakralne	
Tabela 10. Zabytkowe cmentarze	
Tabela 11. Parki	
Tabela 12. Budynki rezydencjonalne	
Tabela 13. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy	
Tabela 14. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Kowal na tle kraju	
Ryc. 2. Gmina Kowal na tle gmin powiatu włocławskiego	
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Kowal	
Ryc. 4. Granice Gminy Kowal w 1937 r.	
Ryc. 5. Bogusławice w 1941 r.	
Ryc. 6. Dąbrówka w 1944 r.	
Ryc. 7. Grabkowo w 1941/1944 r.	
Ryc. 8. Kępka Szlachecka w 1944 r.	
Ryc. 9. Nakonowo w 1941 r.	
Ryc. 10. Rakutowo w 1941 r.	
Ryc. 11. Unisławice w 1944 r.	
Ryc. 12. Więśławice w 1930 r.	
Ryc. 13. Obszary AZP na terenie Gminy Kowal	
Ryc. 14. Lokalizacja grodziska w Więśławicach	
Ryc. 15. Podział etnograficzno-geograficzny Kujaw	
Ryc. 16. Herb Gminy Kowal	

Ryc. 17. Rozmieszczenie zabytków wpisanych do rejestru zabytków.....

Ryc. 18. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....

Ryc. 19. Park w Bogusławicach

Ryc. 20. Park w Więslawicach

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości.....

Wyk. 3. Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków z uwzględnieniem ich funkcji z terenu Gminy Kowal

Wyk. 4. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Zespół folklorystyczny „Kapela spod Kowala”

Fot. 2. Orkiestra Dęta OSP Grabkowo.....

Fot. 3. Szkoła w Nakonowie

Fot. 4. Figura przydrożna Matki Bożej w Bogusławicach

Fot. 5. Park w Więslawicach

Fot. 6. Dwór w Kępce Szlacheckiej.....

Fot. 7. Dzwonnica w Grabkowie

Fot. 8. Kościół w Grabkowie

Fot. 9. Kościół w Nakonowie.....

Fot. 10. Dwór w Unisławicach.....

Fot. 11. Pałac w Więslawicach

14. ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Czas powstania	Rejestr zabytków/ Ewidencja zabytków
	Bogusławice	<u>zespół dworsko – parkowy :</u>		
1.		park dworski	1702, 1911	1984. 07. 25- A/1240
2.		czworak	XX w. pocz.	ew. zab.
3.		ośmiorak	1912	ew. zab.
4.		sześciorak	XX w. pocz.	ew. zab.
5.		obora	1921 ok.	ew. zab.
6.		aleja kasztanowa		ew. zab.
7.		staw z przepustami z kamienia polnego		ew. zab.
8.	Bogusławice	aleja jesionowa		ew. zab.
9.	Bogusławice	kapliczka	XX w. pocz., przebud. po 2010	ew. zab.
10.	Bogusławice	Figura przydrożna MB	I. 30-te XX w., przebud. 1991 i po 2010	ew. zab.
	Dąbrówka	<u>zespół dworsko – parkowy :</u>		
11.		dwór	1920-1930	1984. 09. 17- A/1225/1-2
12.		park dworski	pocz. XX w.	
13.	Dąbrówka C	kapliczka (obok starodrzew – lipy)	1946	ew. zab.
14.	Dębniaki	cmentarz ewangelicki	XX w. pocz.	ew. zab.
15.	Dębniaki	kapliczka	XIX w. k.	ew. zab.
16.	Dębniaki	Krzyż przydrożny	Po 1945, wymiana po 1980	ew. zab.
17.	Dobrzelewie	Krzyż przydrożny	I. 30-te XX w., wymiana w I. 70- te XX w.	ew. zab.
18.	Gołaszewo	linia kolei szerokotorowej	1861-1862	ew. zab.
19.	Gołaszewo	kapliczka (obok starodrzew – kasztanowce)	1908, odbud. 1946, przebud. 2000	ew. zab.
20.	Gołaszewo Piaski	kapliczka	1930, przebud. 1948, 2002	ew. zab.
21.	Grabkowo	dom nr 23	XX w. pocz.	ew. zab.
	Grabkowo	<u>zespół kościoła parafialnego :</u>		ew. zab.
22.		kościół paraf. rzymskokatolicki pw. św. Marii Magdaleny	1889	08. 03. 1988 – A/424
23.		dzwonnica	XIX w. k.	
24.		ogrodzenie z bramą i furtkami	1915	25. 02. 2019 - A/1757/1-3
25.		d. cmentarz przykościelny w granicy ogrodzenia	XIV w - I.20-te XIX	
26.		plebania	XIX w. k.	ew. zab.
27.		budynek gospodarczy	XIX w. k.	ew. zab.
28.		figura Chrystusa	XIX w. k.	ew. zab.
29.		starodrzew		ew. zab.
	Grabkowo	<u>zespół dworsko – parkowy :</u>		ew. zab.
30.		dwór	XIX w. k.	ew. zab.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

31.		pozostałości parku	XX w. pocz.	ew. zab.
32.	Grabkowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	XIX w. 1 poł.	ew. zab.
33.	Grabkowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	1920 ok.	ew. zab.
34.	Grabkowo	cmentarz choleryczny		ew. zab.
	Grabkowo	<u>zespół budynków szkoły :</u>		ew. zab.
35.		szkoła, przy nr 5	1929	ew. zab.
36.		budynek	1918	ew. zab.
37.		starodrzew		ew. zab.
38.	Grodztwo	kapliczka	XIX/XX w.	ew. zab.
39.	Grodztwo	krzyż przydrożny	2 ćw. XX w., remont 2 poł. XX w	ew. zab.
	Kępka Szlachecka	<u>zespół dworsko – parkowy :</u>		ew. zab.
40.		dwór, ob. dom nr 27a	XIX w. 2 poł.	ew. zab.
41.		rządówka	XIX w. k.	ew. zab.
42.		zabudowania folwarczne (dwunastorak nr 27 piwnica)	XIX w. k.	ew. zab.
43.		park dworski	XIX w. k.	ew. zab.
44.	Krzewent	dom nr 47	ok. 1900	ew. zab.
45.	Krzewent	figura MB	1938	ew. zab.
46.	Krzewent	Krzyż przydrożny	1852, wymiana po 1980	ew. zab.
47.	Krzewent	Krzyż przydrożny	I. 30-te XX w., wymiana po 1980	ew. zab.
48.	Kukowy Duże	kapliczka murowano-drewniana	I. 40-te XX w.	ew. zab.
49.	Nakonowo (Diabełek)	kościół filialny rzymskokatolicki drewniany pw. św. Marka	1765	1982. 11. 15 – A/428
50.	Nakonowo	szkoła podstawowa, nr 31	poł. XX w.	ew. zab.
51.	Nakonowo	dom nr 2	2 ćw. XX w.	ew. zab.
52.	Nakonowo	dom nr 7	2 ćw. XX w.	ew. zab.
53.	Nakonowo	dom nr 11	2 ćw. XX w.	ew. zab.
54.	Nakonowo	dom nr 12	2 ćw. XX w.	ew. zab.
55.	Nakonowo	dom nr 17	2 ćw. XX w.	ew. zab.
56.	Nakonowo	dom nr 18	2 ćw. XX w.	ew. zab.
57.	Nakonowo	dom nr 19 i 19A	2 ćw. XX w.	ew. zab.
58.	Nakonowo	budynek gospodarczy nr 19	2 ćw. XX w.	ew. zab.
59.	Nakonowo	figura przydrożna NMP	2 ćw. XX w., remont 2 poł. XX w	ew. zab.
60.	Nakonowo	krzyż przydrożny	I. 30-te XX w., przebud. I. 70-te XX w,	ew. zab.
61.	Przydatki Gołaszewskie	dom nr 33	2 ćw. XX w.	ew. zab.
62.	Przydatki Gołaszewskie	krzyż przydrożny	2 ćw. XX w., remont 2 poł. XX w	ew. zab.
63.	Przydatki Wolskie	krzyż przydrożny	I. 30-te XX w., wymiana I. 70-te XX w.	ew. zab.
64.	Rakutowo (Grodztwo)	cmentarz ewangelicki (cmentarz ewangelicko-augsburski)	XX w. pocz.	ew. zab.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

65.	Rakutowo	kapliczka murowano-drewniana	XX w. pocz.	ew. zab.
66.	Rakutowo	aleja lipowa		ew. zab.
67.	Rakutowo	dom nr 4	2 ćw. XX w.	ew. zab.
68.	Rakutowo	dom nr 5	2 ćw. XX w.	ew. zab.
69.	Rakutowo	dom nr 18	2 ćw. XX w.	ew. zab.
70.	Rakutowo	dom nr 20	2 ćw. XX w.	ew. zab.
71.	Rakutowo	dom nr 23	2 ćw. XX w.	ew. zab.
72.	Rakutowo	dom nr 26	2 ćw. XX w.	ew. zab.
73.	Rakutowo	dom nr 31A	2 ćw. XX w.	ew. zab.
74.	Rakutowo	dom nr 36	2 ćw. XX w.	ew. zab.
75.	Rakutowo	dom nr 53	2 ćw. XX w.	ew. zab.
	Rakutowo	<u>zagroda nr 56 :</u>		ew. zab.
76.		stodoła drewniana	1893 ok.	ew. zab.
77.	Rakutowo	dom nr 57	2 ćw. XX w.	ew. zab.
	Rakutowo	<u>zagroda nr 69 :</u>		ew. zab.
78.		dom drewniany	1890 ok.	ew. zab.
	Rakutowo	<u>zagroda nr 64 :</u>		ew. zab.
79.		dom	1873	ew. zab.
	Rakutowo	<u>zagroda nr 65 :</u>		ew. zab.
80.		stodoła drewniana	XX w. pocz.	ew. zab.
81.	Rakutowo	dom nr 75	2 ćw. XX w.	ew. zab.
82.	Rakutowo	dom nr 86	2 ćw. XX w.	ew. zab.
83.	Rakutowo	dom nr 91	2 ćw. XX w.	ew. zab.
	Rakutowo	<u>zagroda nr 93 :</u>		ew. zab.
84.		dom, d. dom młynarza	1903	ew. zab.
85.		stodoła	1900 ok.	ew. zab.
86.		budynek gospodarczy	Ok. 1900	ew. zab.
87.		spichlerz	XIX/XX w.	ew. zab.
88.	Rakutowo	dom nr 96	2 ćw. XX w.	ew. zab.
89.	Rakutowo	młyn elektryczny, ob. magazyn	1920 ok.	ew. zab.
90.	Strzały	kapliczka przydrożna z figurą NMP	2 ćw. XX w.	ew. zab.
91.	Strzały	krzyż przydrożny	2 ćw. XX w., wymiana w 1972	ew. zab.
	Unisławice	<u>zespół dworsko – parkowy :</u>		
92.		dwór	XIX w. poł. ok.	1984. 03. 2 – A/1020/1-2
93.		park dworski	XIX w. k.	
94.		obszar historycznego parku (zdeastowany)	XIX w. k.	ew. zab.
95.		rządówka	XIX w. k.	ew. zab.
96.		czworak	XX w. pocz.	ew. zab.
97.		ośmiorak	XX w. pocz.	ew. zab.
98.	Unisławice	kapliczka (obok starodrzew – kasztanowce)	XIX w. k., l. 30-te XX w.	ew. zab.
99.	Unisławice	Krzyż przydrożny	l. 30-te XX w., wymiana l. 70-te XX w.	ew. zab.
	Więslawice	<u>zespół pałacowo – parkowy :</u>		
100.		pałac	1887 ok.	1984. 03. 1 – A/1021/1-2
101.		park pałacowy	2 poł. XIX w.	
102.		rządówka	1850 ok.	ew. zab.
103.		spichlerz	XIX w. 4 ćw.	ew. zab.
104.		staw parkowy z przepustem z kamienia		ew. zab.
105.	Więslawice	szkoła, nr 17	1939	ew. zab.
106.	Więslawice	figura MB	XIX/XX w.	ew. zab.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

107.	Więśławice	szpaler jesionowy		ew. zab.
108.	Więśławice – Parcele	gródek stożkowaty		1993. 06. 16 – C/140
109.	Więśławice - Parcele	Krzyż przydrożny	I. 30-te XX w., wymiana 1966	ew. zab.
110.	Więśławice - Parcele	Krzyż przydrożny	I. 30-te XX w., wymiana I. 70-te XX w.	ew. zab.
111.	Więśławice Kolonia	Figura przydrożna MB	I. 30-te XX w., przebud. 1970, po 2010	ew. zab.
112.	Zakrzewiec	Kapliczka przydrożna	I. 30-te XX w., odbud. 1948	ew. zab.
113.	Zakrzewek	Kapliczka	XIX/XX w.	ew. zab.

Źródło: dane: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Nr stan	Nr AZP	Nr na AZP	Funkcja	Kultura	Bliższa chronologia
1	Nakonowo	1	49-48	3	osada	k. przeworska	OR
					osada	k. łużycka	IV okres epoki brązu
					śląd osadnictwa		średniowiecze
2	Gołaszewo Piaski	1	49-48	11	osada	k. amfor kulistych	neolit
3	Gołaszewo Piaski	2	49-48	12	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
					śląd osadnictwa		nowożytny XVII-XVIII w.
4	Gołaszewo Piaski	3	49-48	13	cmentarzysko	k. łużycka	IV okres epoki brązu
5	Gołaszewo Piaski	4	49-48	14	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XV w.
6	Gołaszewo Piaski	5	49-48	15	śląd osadnictwa		nowożytny XVI-XVII w.
7	Gołaszewo Piaski	6	49-48	16	osada	k. amfor kulistych	neolit
8	Gołaszewo Piaski	7	49-48	17	śląd osadnictwa	k. łużycka	IV okres epoki brązu
9	Nakonowo	4	49-48	18	osada	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
					osada		nowożytny XVII-XVIII w.
10	Nakonowo	5	49-48	19	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
11	Nakonowo	6	49-48	20	śląd osadnictwa		nowożytny XVII-XVIII w.
12	Nakonowo	7	49-48	21	śląd osadnictwa	?	?
13	Nakonowo	8	49-48	22	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XIII w.
					śląd osadnictwa		nowożytny XVI-XVII w.
14	Nakonowo	9	49-48	23	osada	k. pomorska	halsztat
					cmentarzysko	k. pomorska	halsztat
15	Nakonowo	10	49-48	24	osada	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
16	Nakonowo	11	49-48	25	osada	k. przeworska	OR
					osada		późne średniowiecze XV w.
17	Czerniewice	5	50-48	2	osada		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVII w.
18	Czerniewiczki	1	50-48	3	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
19	Czerniewiczki	2	50-48	4	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze XV - XVI w.
20	Gołaszewo	1	50-48	8	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
21	Gołaszewo	2	50-48	9	śląd osadnictwa		nowożytny XVI w.
22	Gołaszewo	3	50-48	10	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

23	Przydatki Gołaszewskie	1	50-48	22	śląd osadnictwa	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
24	Przydatki Gołaszewskie	2	50-48	23	osada		późne średniowiecze XIV w.
25	Przydatki Gołaszewskie	3	50-48	24	osada	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
26	Przydatki Gołaszewskie	4	50-48	25	osada	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
27	Przydatki Wolskie	1	50-48	26	osada	k. prapolska	III okres wczesne średniowiecze
28	Przydatki Wolskie	2	50-48	27	osada		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVI w.
29	Czerniewiczki	4	50-48	51	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa		I okres epoki brązu
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze faza F
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
					śląd osadnictwa		pradzieje
30	Czerniewiczki	5	50-48	52	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze faza D-F
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
					śląd osadnictwa		pradzieje
31	Nakonowo	12	50-48	53	cmentarzysko	k. amfor kulistych	
32	Bogusławice	7	50-49	1	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
33	Bogusławice	8	50-49	2	?	?	neolit
34	Bogusławice	9	50-49	3	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
35	Bogusławice	10	50-49	4	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
36	Bogusławice	11	50-49	5	osada		późne średniowiecze XIII-XIV w.
37	Dębniaki	1	50-49	6	śląd osadnictwa	?	neolit
					śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
38	Dębniaki	2	50-49	7	śląd osadnictwa	?	?
39	Dębniaki	3	50-49	8	śląd osadnictwa		II okres wczesne średniowiecze
40	Dębniaki	4	50-49	9	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
41	Dębniaki	5	50-49	10	osada	k. przeworska	OR

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

42	Dębniaki	6	50-49	11	osada	k. przeworska	OR
43	Dębniaki	7	50-49	12	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
44	Dębniaki	8	50-49	13	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
45	Dębniaki	9	50-49	14	osada	k. łżycka	epoka brązu
46	Grodztwo	1	50-49	15	osada	k. łżycka	epoka brązu
47	Grodztwo	2	50-49	16	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
48	Grodztwo	3	50-49	17	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
49	Grodztwo	5	50-49	19	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
50	Grodztwo	6	50-49	20	śląd osadnictwa		epoka brązu
					śląd osadnictwa		nowożytny XVIII w.
51	Grodztwo	7	50-49	21	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
52	Grodztwo	8	50-49	22	osada		II okres wczesne średniowiecze
					osada		nowożytny XVI-XVIII w.
53	Grodztwo	9	50-49	23	osada		nowożytny XVI-XVIII w.
54	Grodztwo	10	50-49	24	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
55	Grodztwo	11	50-49	25	osada		II okres wczesne średniowiecze
56	Grodztwo	12	50-49	26	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
57	Grodztwo	13	50-49	27	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
58	Grodztwo	14	50-49	28	osada	k. przeworska	OR
59	Kowal	16	50-49	31	?	?	neolit
					osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
60	Krzewent	6	50-49	32	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze XV w.
61	Krzewent	7	50-49	33	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
62	Krzewent	8	50-49	34	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
63	Ławy	1	50-49	35	śląd osadnictwa	?	?
64	Olszewo	1	50-49	36	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
65	Rakutowo	1	50-49	37	luźne	k. pucharów lejkowatych	neolit
66	Rakutowo	2	50-49	38	osada		nowożytny XVI-XVII w.
67	Rakutowo	3	50-49	39	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
					osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVII w.
68	Rakutowo	4	50-49	40	osada	k. łżycka/k. przeworska	ha-la
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. przeworska	wczesny okres lateński

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

					osada	k. przeworska	OR
					osada		nowożytny XVI-XVII w.
69	Rakutowo	5	50-49	41	osada		nowożytny XVI-XVIII w.
70	Rakutowo	6	50-49	42	osada	k. przeworska	okres lateński
					osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
71	Rakutowo	7	50-49	43	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
					osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
					osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
72	Rakutowo	8	50-49	44	ślad osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
73	Rakutowo	9	50-49	45	ślad osadnictwa	k. przeworska	OR
74	Rakutowo	10	50-49	46	osada	k. przeworska	OR
					osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
75	Rakutowo	11	50-49	47	ślad osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
76	Rakutowo	12	50-49	48	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
77	Rakutowo	13	50-49	49	osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
78	Rakutowo	14	50-49	50	ślad osadnictwa	k. łuzicka	epoka brązu
					ślad osadnictwa	k. przeworska	okres lateński
					osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
					osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
79	Rakutowo	15	50-49	51	ślad osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
80	Rakutowo	16	50-49	52	osada		nowożytny XVI-XVIII w.
81	Rakutowo	17	50-49	53	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
82	Rakutowo	18	50-49	54	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
83	Rakutowo	19	50-49	55	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
84	Rakutowo	20	50-49	56	ślad osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
85	Rakutowo	21	50-49	57	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
86	Rakutowo	22	50-49	58	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XII-XIV w.
87	Rakutowo	23	50-49	59	osada		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
88	Rakutowo	24	50-49	60	?	?	neolit
					ślad osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
89	Rakutowo	25	50-49	61	ślad osadnictwa	k. przeworska	OR
					ślad osadnictwa		nowożytny XVII-XVIII w.
90	Rakutówek	1	50-49	62	osada		późne średniowiecze XV - XVI w.
91	Rakutówek	2	50-49	63	ślad osadnictwa	?	?
92	Rakutówek	3	50-49	64	ślad osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
93	Więslawice	12	50-49	65	ślad osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	neolit

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

					śląd osadnictwa		II okres wczesne średniowiecze
94	Więśławice	13	50-49	66	grodzisko		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVI w.
95	Więśławice	15	50-49	68	osada	k. przeworska	OR
					osada		nowożytny XVI-XVIII w.
96	Więśławice	17	50-49	70	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze XII-XIII w.
97	Więśławice	18	50-49	71	osada	k. przeworska	okres lateński
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
98	Krzewent	1	50-50	15	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	neolit
99	Krzewent	2	50-50	16	śląd osadnictwa	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
100	Krzewent	3	50-50	17	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
101	Krzewent	4	50-50	18	śląd osadnictwa	?	neolit
					osada		II-III okres wczesne średniowiecze
102	Krzewent	5	50-50	19	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
103	Krzyżanów	1	50-50	20	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
104	Krzyżanów	2	50-50	21	osada		III okres wczesne średniowiecze
105	Krzyżanów	3	50-50	22	osada		II-III okres wczesne średniowiecze
106	Grabkowo	5	51-48	7	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
					punkt osadniczy	k. amfor kulistych	neolit
					osada	k. łużycka	V okres epoki brązu
107	Grabkowo	6	51-48	8	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					punkt osadniczy	k. przeworska	OR
108	Kępka Szlachecka	3	51-48	9	punkt osadniczy		późne średniowiecze XIV-XV w.
109	Kępka Szlachecka	4	51-48	17	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					śląd osadnictwa		pradzieje
110	Kępka Szlachecka	5	51-48	18	śląd osadnictwa	k. trzciniecka	II okres epoki brązu
					punkt osadniczy	k. przeworska	OR
					śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
111	Kępka Szlachecka	6	51-48	19	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XII-XIV w.
112	Kępka Szlachecka	7	51-48	20	osada	k. przeworska	OR
113	Grabkowo	1	51-48	26	punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
114	Grabkowo	2	51-48	27	punkt osadniczy	k. przeworska	OR
115	Grabkowo	3	51-48	28	punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

116	Grabkowo	4	51-48	29	śląd osadnictwa		epoka kamienia/początek epoki brązu
117	Ossówek	2	51-48	30	śląd osadnictwa		pradzieje
					punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
118	Kępka Szlachecka	8	51-48	31	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze
					śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	neolit
					punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
119	Kępka Szlachecka	1	51-48	32	śląd osadnictwa		średniowiecze
					osada		nowożytny XVI-XVII w.
120	Kępka Szlachecka	2	51-48	33	punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
121	Kępka Szlachecka	9	51-48	34	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
					punkt osadniczy		nowożytny XVI-XVII w.
122	Kępka Szlachecka	10	51-48	35	osada	k. przeworska	środkowy okres lateński
123	Kępka Szlachecka	11	51-48	57	cmentarzysko		epoka żelaza
124	Grabkowo	7	51-48	58	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
125	Grabkowo	8	51-48	59	osada	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
126	Grabkowo	9	51-48	60	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada		wczesny okres rzymski
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					śląd osadnictwa		nowożytny
127	Grabkowo	10	51-48	61	obozowisko	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
128	Grabkowo	11	51-48	62	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze faza F
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
129	Grabkowo	12	51-48	63	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		I okres epoki brązu
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada		późne średniowiecze
					śląd osadnictwa		nowożytny
130	Grabkowo	13	51-48	64	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
131	Grabkowo	14	51-48	65	śląd osadnictwa		pradzieje
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
132	Grabkowo	15	51-48	66	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					śląd osadnictwa		nowożytny
133	Grabkowo	16	51-48	67	śląd osadnictwa		pradzieje
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
134	Dąbrówka	6	51-48	68	osada		wczesne średniowiecze faza F
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
135	Dąbrówka	7	51-48	69	osada		wczesne średniowiecze faza D-E
					śląd osadnictwa		nowożytny
136	Dąbrówka	8	51-48	70	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					śląd osadnictwa		nowożytny
137	Dąbrówka	9	51-48	71	osada	k. pucharów lejkowatych	
					osada		późne średniowiecze
					śląd osadnictwa		nowożytny
138	Bogusławice	1	51-49	4	osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVII w.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

139	Bogusławice	2	51-49	5	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
140	Bogusławice	3	51-49	6	osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVI w.
141	Bogusławice	4	51-49	7	osada		III okres wczesne średniowiecze
142	Bogusławice	5	51-49	8	śląd osadnictwa		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVI w.
143	Bogusławice	6	51-49	9	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
144	Dąbrówka	1	51-49	12	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					osada		III okres wczesne średniowiecze
145	Dąbrówka	2	51-49	13	osada	k. łżycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze faza D-E
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
					śląd osadnictwa	?	?
146	Dąbrówka	3	51-49	14	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
147	Dąbrówka	4	51-49	15	osada		III okres wczesne średniowiecze
148	Dąbrówka	5	51-49	16	śląd osadnictwa	k. łżycka	
149	Dobrzelevice	1	51-49	17	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
150	Dobrzelevice	2	51-49	18	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
151	Dobrzelevice	3	51-49	19	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
152	Dobrzelevice	4	51-49	20	osada		nowożytny XVI-XVII w.
153	Dobrzelevice	5	51-49	21	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
154	Kaliska	1	51-49	26	śląd osadnictwa	k. łżycka	
155	Kolonia Więśławice	1	51-49	28	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV - XV w.
156	Dobrzelevice	6	51-49	29	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV w.
157	Strzały	1	51-49	32	śląd osadnictwa	k. przeworska	OR
158	Strzały	2	51-49	33	śląd osadnictwa		neolit
159	Strzały	3	51-49	34	śląd osadnictwa	?	?
160	Rakutowo	1	51-49	35	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
161	Rakutowo	2	51-49	36	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
162	Świątkowice	3	51-49	37	osada		III okres wczesne średniowiecze
163	Unisławice	1	51-49	40	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
164	Unisławice	2	51-49	41	śląd osadnictwa	k. łżycka	
165	Unisławice	3	51-49	42	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

					osada		I okres epoki brązu
					śląd osadnictwa		nowożytny
166	Unisławice	4	51-49	43	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
167	Unisławice	5	51-49	44	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
168	Unisławice	6	51-49	45	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
169	Unisławice	7	51-49	46	śląd osadnictwa		neolit
					śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
170	Więśławice	1	51-49	47	osada	k. pucharów lejkatowych	
171	Więśławice	2	51-49	48	cmentarzysko	k. grobów skrzynkowych i kloszowych	
172	Więśławice	3	51-49	49	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
173	Więśławice	4	51-49	50	osada		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
174	Więśławice	5	51-49	51	śląd osadnictwa		późne średniowiecze XIV w.
175	Więśławice	6	51-49	52	śląd osadnictwa	k. łożyczka	
176	Więśławice	7	51-49	53	dwór na kopcu		nowożytny XVII-XVIII w.
177	Więśławice	8	51-49	54	śląd osadnictwa		III okres wczesne średniowiecze
178	Więśławice	9	51-49	55	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze - późne średniowiecze XIII-XIV w.
179	Więśławice	10	51-49	56	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
180	Więśławice	11	51-49	57	osada		późne średniowiecze/nowożytny XV-XVII w.
181	Zakrzewiec	1	51-49	58	osada		późne średniowiecze XIV - XV w.
182	Dąbrówka	10	51-49	59	osada	k. łożyczka	
					osada	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
183	Dąbrówka	11	51-49	60	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
184	Dąbrówka	12	51-49	61	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					śląd osadnictwa		nowożytny
185	Dąbrówka	13	51-49	62	śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
186	Unisławice	9	51-49	63	osada		I okres epoki brązu
					osada	k. łożyczka	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowal na lata 2025-2028

					osada	k. przeworska	
					osada		wczesne średniowiecze
					osada		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
187	Unisławice	10	51-49	64	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
					osada		I okres epoki brązu
					śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
188	Unisławice	11	51-49	65	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa		późne średniowiecze
					osada		nowożytny
189	Unisławice	12	51-49	66	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkwatych	
					śląd osadnictwa		I okres epoki brązu
190	Unisławice	13	51-49	67	śląd osadnictwa		I okres epoki brązu
					osada		nowożytny
191	Unisławice	14	51-49	69	?	?	?
192	Unisławice	15	51-49	70	?	?	?
193	Unisławice	16	51-49	71	?	?	?
194	Dąbrówka	14	51-49	74	punkt osadniczy		późne średniowiecze/nowożytny XIV-XVI w.
195	Strzały	4	51-49	75			
196	Unisławice	8	52-49	23	śląd osadnictwa		neolit

Źródło: Wojewódzka ewidencja zabytków